Ђура Харди

ИТИНЕРАРИЈ РОСТИСЛАВА МИХАИЛОВИЧА

Сремска Митровица Нови Сад
2019.

Издавач
Историјски архив СРЕМ
Сремска Митровица

Суиздавач
Филозофски факултет у Новом Саду
Одсек за историју

За издаваче
Дејан Уметић, директор
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Рецензенти
проф. др Петер Рокаи, у пензији, Универзитет у Новом Саду
проф. др Ненад Лемајић, Универзитет у Новом Саду
проф. др Војтович Леонтиј Викторович, Львівський національний університет імені Івана Франка
проф. др Даријуш Домбровски, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz
проф. др Кузнецов Андреј Александрович, Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского
проф. др Волошчук Мирослав Михајлович, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

Монографије, књига 23

Технички уредник
Нада Симић Лемајић

Тираж
300

Штампа
ЈП „Службени гласник", Београд

ISBN 978-86-84955-28-1

Објављивање ове књиге финансијски је подржао Град Сремска Митровица.

Садржај ове књиге је резултат научних пројеката

Интеракција култура, привредни токови и социјалне структуре на тлу Војводине као историјски процес дуготрајања (од Антике до 16. века) Секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност АПВ

Војвођански простор у контексту европске историје (број 177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС

На памят мойому оцови,
майстрови Дюрови Гардийови, кушнїрови.

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Новом Саду
дата је сагласност за штампање ове монографије.

АУТОРСКА ПРАВА ЗАШТИЋЕНА, делови ове публикације (ауторски радови)
не смеју се умножавати, фотокопирати, нити на било који начин
репродуковати без писмене сагласности издавача.

На корицама: кнез Михаило Всеволодович оставља сина Ростислава у Новгороду.
Лицевой летописный свод XVI века, Русская летописная история, Книга 5, 1217-1241 гг. Москва,
2014, 261. Илустрацију смо добили и искористили захваљујући огромној помоћи професора
др Алексеја Мартињука на чему му на овом месту искрено захваљујемо.

САДРЖАЈ

РЕЧ ПРЕД КЊИГОМ 7
ИЗАЗОВИ НА ПУТУ ИСТРАЖИВАЊА ИТИНЕРАРИЈА КНЕЗА РОСТИСЛАВА МИХАИЛОВИЧА 9
I. НОВГОРОД – ПРВИ КНЕЖЕВСКИ КОРАЦИ. 14
II. „ЯКО ТВОИ ЕСТЬ ГАЛИЧЬ" ИЛИ О ГАЛИЧКИМ ПУТЕВИМА И БЕСПУЋИМА. 24
III. ИЗ БОЈА У БОЈ – SUB NOVA CIVITATE IUXTA FLUVIUM SAAR 86
IV. ADVENTUS IN *MACHOU* 91
V. У ЧЕШКИМ ПОХОДИМА УГАРСКОГ КРАЉА 96
VI. ПУТОВАЊЕ НА ЈУГ 105
VII. ПОСЛЕДЊЕ ПУТОВАЊЕ. 117
ЗАКЉУЧАК или УКРАТКО О ИТИНЕРАРИЈУ РОСТИСЛАВА МИХАИЛОВИЧА 123
SUMMARY 127
ОПШТЕ СКРАЋЕНИЦЕ ЕДИЦИЈА И ЧАСОПИСА 131
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА 133
РЕГИСТАР ИМЕНА 145

РЕЧ ПРЕД КЊИГОМ

Ова књига не би била написана, или би могуће била написана али за копље ниже, да нисам био окружен добрим и одлучним људима који су ми помагали у том послу. Овим путем желим да им захвалим, макар поменом њихових цењених имена.

Хвала мојим рецензентима. Мом учитељу-мајстору професору Петеру Рокаију, те редом професорима Ненаду Лемајићу, Леонтију Војтовичу, Даријушу Домбровском, Андреју Кузњецову и Мирославу Волошчуку на указаном поверењу и бројним саветима и предлозима које сам покушао да унесем у рукопис.

Хвала мојој породици. Супрузи Ангели и кћерци Каролини за указану љубав, стручну помоћ и свакодневну подршку, за тројство без којег ничег не бива у животу. Такође, хвала мојој мајци, Наталији Харди, на великој подршци и још већем стрпљењу.

Ова књига не би била могућа без мојих помагача од првог дана, људи који су зналачки допринели да она добије виђену форму и смисао. Захваљујем својим лекторима – мајсторима језика и ерудитима Татјани Пивнички Дринић и с.кн. Михалу Рамачу. Колегиници Јагоди Топалов на енглеском преводу резимеа овог рада. Посебно и специјално захваљујем колеги Небојши Карталији и уредници ове књиге Нади Лемајић. На преводу грчких текстова захваљујем се колегиници, професорици Ифигенији Радуловић.

На добрим саветима и прибављању литературе до које је често било, на први поглед, немогуће доћи у овом низу изузетних научника и људи захваљујем: професору Норберту Мики, великом зналцу теме коју сам проучавао, и његовој супрузи Еви, већ помињаном професору Алексеју Мартињуку, професорици Људмили Поповић, професору Радивоју Радићу, професору Тибору Алмашију, професору Александру Николову, колеги Атили Фајферу, колеги Адаму Месјаркини, професорима Мирославу Хутки и Виталију Нагирном, колеги Александру Крстићу, драгим пријатељима професорима Мартину Хомзи, Либору Јану и Петру Шолтесу, колегама Ољи Казачок, Дејани Васин, Ани Вујковић и Димитрију Корјакову, професору Антуну Некићу... и свима који су помагали... Коначно, свакако не на последњем месту, међу мојим добročинитељима желим да истакнем име академика Јулијана Тамаша који ми је сада већ давне 1997. године једном згодом поклонио примерак *Галичко-волињскої летописа Леонида Махновца* са речима „ти се занимаш за галичке теме, ова књига ће ти бити од користи". Надам се да је *Итинерариј Ростислава Михаиловича* доказ да је летопис завршио у правим рукама.

ХВАЛА

У Новом Саду, 9. септембра 2019.

ваш Ђура Харди

ИЗАЗОВИ НА ПУТУ ИСТРАЖИВАЊА ИТИНЕРАРИЈА КНЕЗА РОСТИСЛАВА МИХАИЛОВИЧА

Кнез Ростислав Михаилович спада у ону групу чланова владарске династије Рјурикoвича које је по неподељеном мишљењу историографије красио несвакидашњи владарски животопис. Био је најстарији син черниговског кнеза Михаила Всеволодовича и Јелене, кћерке галичко-волињског кнеза Романа Мстиславича. У њему је испреплетена текла крв два, можда и најзначајнија руска кнежевска рода предмонголског доба – Олеговича и Мономаховича. Родио се, могуће, почетком двадесетих година XIII века – живот је окончао вероватно (или пре могуће) 1263. године. Приметићемо, живео је просечно дуго за људе своје епохе, а и владари су људи. Посебност његове кнежевске биографије крије се, између осталог, и у његовом несвакидашњем итинерарију који је, наравно, био одраз личне владарске каријере. Ростислав је редом (не увек у исто време), што реално што титуларно, носио формалне наслове кнеза Великог Новгорода, кнеза Галиције, био је кнез Луцка и баштинског Чернигова, затим господар Мачве и коначно цар Бугара. Можда је још изузетнија била његова породична, генеалошка карта. Ступивши у брак са краљевском принцезом Аном, постао је зет угарског владара Беле IV. Његове кћери, као владарке, седеле су на врло угледним престолима овог дела Европе. Најстарија, Ана, била је удата за бугарског цара Михаила II Асена (око 1255), Кунигунда је постала супруга Отакара II Пшемисла и чешка краљица (1261), док је најмлађа, Грифина, постала 1266. године супруга Лешка Црног и краковска кнегиња (истина, Ростислав није био сведок њене удаје).[1]

Наведене околности предодредиле су да Ростислав Михаилович постане историографска тема која, почевши од рада великог чешког историчара Франтишека Палацког, *O Ruském knjžeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty, a rodu geho*, издатог 1842. године, све до најновијих времена неисцрпно спаја историографије и истраживаче упркос вишегласју језика на којима је стваран опус посвећен овој личности.[2] Са владарским животописом

1 František Palacký, *O Ruském knjžeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty, a rodu geho*, Časopis Českého Museum, XVI, 1842, 1, 23–41; Mór Wertner, *Az Árpádok családi története*, Nagy Becskerek 1892, 463–475; Oswald Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 2005, 581–583; Wincenty Swoboda, *Księżna kaliska Bułgarką? Przyczynek do rozbioru krytycznego Annalium Długosza*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, 13-2, (26), 1980, 71–77; Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, Poznań–Wrocław 2001, 99–104; Сашка Тодорова, *Дъщерята на Ростислав Михайлович и събитията в България от средата на XIII в.*, Исторически преглед 2, 1989, 52–58; Леонтій Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006, 420.

2 На пример од најновијих, нама доступних радова, у којима је главна тема Ростислав Михаилович, издвајамо: Віктор Мандзяк, *Ростислав Михаилович – „Dux Galiciae et imperator Bulgarorum"*, Княжа доба, 5, 2013, 131–143; Алексей В. Мартынюк, *Князь Ростислав в битве на реке Лейте: „русский эпизод" австрийской истории*, Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 2, 2013, 49–55; Ілля Паршин, *„Rex Russiae" у битві на річці Лейті*, у: *Данило Романович і його часи*, за ред. Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, Colloquia Russica. Series II, Vol. 3, Івано-Франківськ–Краків 2017, 122–131; Мирослав Волощук,

Ростислава Михаиловича срели смо се пре више од две деценије, током писања своје магистарске тезе, почетнички истражујући сегмент историје Галичко-волињске кнежевине.[3] Већ тада смо запазили неуобичајену и на тренутке славну нит Ростислављевих путешествија од Новгорода до Мачве. Тим више јер иако су код историчара, природно, мишљења о Ростиславу била подељена, нико није спорио да је овај Рјуриковић био кадар да стигне на многа места и са њих утекне, уједно остављајући иза себе немали траг у писаним изворима. Достојно за једну историографску тему о којој смо дуго промишљали и за коју смо још дуже сакупљали грађу, и на крају се охрабрили да напишемо коју реч о итинерарију Ростислава Михаиловича као парадигми његовог животописа.

Први изазов у писању овог рада тицао се једне занатске норме. Наиме, класични итинерариј средњовековних владара по правилу се саставља на основу дипломатичке грађе. Значи, на темељу података из званичних исправа које су издале владарске канцеларије и у којима је садржан елемент *датума* (место и време издавања документа). Ростислав је, знамо, имао своју канцеларију и издавао је повеље. О томе непосредно сведочанство пружа, нажалост, само једна његова сачувана и аутентична повеља у којој не постоји датум (настала 1257. или касније).[4] Њен оригинал и данас се чува у Државном архиву Мађарске.[5] На помен његових званичних исправа такође наилазимо у документу угарског краља 1245. године.[6] Недовољно и немогуће да би се уходаним историографским поступком саставио итинерариј Ростислава Михаиловича. Поготово што код руских кнежева у XIII веку, у контексту њихових државничких послова, буквално није остао сачуван дипломатички материјал. За ову отежавајућу околност знали смо од самог приступа теми, а онда нас је у методолошком смислу охрабрио један рад Даријуша Домбровског посвећен итинерарију кнеза Данила Романовича, речито насловљен *Кнез на путу, О мобилности Рјуриковича у XIII веку...*, у ком је аутор стајао пред истим изазовима.[7] Преостајало нам је заправо да истражујемо и пишемо не итинерариј, већ о историографској реконструкцији итинерарија Ростислава Михаиловича.

За нашу тему, срећом, постоји обиље врло различитих извора који су у првом реду били наративне природе. Проблем или изазов био је у томе да је Ростислав за живота прешао велики пут, о коме сведоче разбацани извори писани на староруском, латинском, грчком, старонемачком језику – руске, угарске, папске, никејско-византијске, немачке, чешке или пољске провенијенције. Због стања извора и великог распона итинерара, наметала се скоро неизбежна потреба да у истраживачком али и концепцијском смислу

Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року, у: *Данило Романович і його часи*, за редакції Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, Colloquia Russica, Series II. Vol. 3, Івано-Франківськ–Краків 2017, 102–122; Márta Font, *Prince Rostislav in the Court of Béla IV*, Russian History, 4, 44, 2017, 486–504; Исти, *Rostislav, Dominus de Macho*, саопштење на међународном научном скупу: Стефан Првовенчани и његово доба, Stefan the First-Crowned and his Time, 22–23. новембар 2018, Историјски Институт Београд.

3 Из тог подухвата настала је потом књига: Ђура Харди, *Наследници Кијева између краљевске круне и татарскоī јарма; студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264*, Нови Сад 2002.

4 *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, I–XII, Pest–Budapest 1871–1931. (= Z), I, 5–6.

5 Dl, 83038. Magyar Országos Levéltár, Budapest, Mohács etőtti gyűjtemény (Collectio Antemohacsiana).

6 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, ed. Richard Marsina, I–II, Bratislava 1971, 1987. (= CDSl), II, 131–133.

7 Dariusz Dąbrowski, *Książę w drodze, O mobilności Rurykowiczów w XIII w. na przykładzie Daniela Romanowicza, Klasyfikacja podróży*, Slavia Orientalis, 1, LXIV, 2015, 7–34.

тема буде подељена на одељке у којима би се засебно представили Ростислављев руски период живота и путешествија, затим угарски, балкански или чешки итинерариј, а да сви ти делови буду смисаоно уклопљени у логичну и хронолошки континуирану целину.

У том погледу, Ростислављев итинерариј и књига пред нама могу се поделити на неколико делова. Први у низу је „руски", који траје од 1229. до 1245. године. Његову истраживачку основу чине руски летописи. По значају својих података, из овог богатог корпуса издвојићемо *Новгородски први летопис* (*Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*) који прати Ростислављев боравак у Новгороду.[8] Затим такође севернoруски, *Суздаљски летопис* (*Лаврентьевская летопись*).[9] Међутим, руски главни источник, који је уједно био и несуђени хроничар путешествија Ростислава Михаиловича, јесте *Галичко-волињски летопис* (*Ипатьевская летопись*).[10] Реч је о најлепшем руском летопису те епохе писаном на двору кнежевске породице Данила и Васиљка Романовича.[11] Он нам пружа обиље података о Ростиславу Михаиловичу али уз два велика историографска изазова. У очима летописца Романовича, Ростислав и његов отац су архинепријатељи његових господара, тако да је у неку руку Ростислав имао свог летописца који је био живо заинтересован за његове подухвате али на један посебан начин, па се проучавању његових вести мора опрезно приступати. Други проблем је за истраживаче суштински, како га је давно лаконски запазио још Николај Карамзин, да протограф летописа уз сву своју лепоту нарације није садржао навођење година.[12] Било како било, овај извор је кључан за реконструкцију итинерарија нашег кнеза за период 1235–1245. године.

За период проучавања итинерарија Ростислава Михаиловича након 1245. године посебан значај имају угарске краљевске повеље, разасуте у бројним кодексима, од којих рутински овом приликом помињемо Фејеров,[13] Венцелов,[14] Смичикласов,[15] Марсинов

8 *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, под редакцией Арсения Н. Насонова, Москва–Ленинград 1950. (= НПЛ).

9 Полное собрание Русских летописей, I, *Лаврентьевская летопись*, Москва 1887. (= ПСРЛ, I).

10 Полное собрание Русских летописей, II, *Ипатьевская летопись*, СПб. 1908. (= ПСРЛ, II).

11 О летопису постоји богата литература: Алексей А. Шахматов, *Обозрении русских летописных сводов XIV–XVI вв.*, Москава–Ленинград 1938; Михаил Д. Приселков, *История русского летописания XI–XV вв.*, Ленинград 1940; Лев Черепнин, *Летописец Даниила Галицкого*, Исторические Записки, 12, 1941, 228–253; А. С. Орлов, *О галицко-волынском летописании*, ТОДРЛ, V, 1947, 15–35; Антін Генсьорський, *Галицько-Волинський літопис (Лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості)*, Київ 1961; Микола Ф Котляр, *Галицко-Волинский літопись*, дослідження, текст, коментар, за редакцією Миколи Ф. Котляра, Київ 2002; Александр Н. Ужанков, *Проблемы историографии и текстологии древнерусских памятников XI–XIII вв.*, Москва 2009, 287–390; Вадим Ю. Арістов, *Коли і як виник Галицько-Волинський літопис?*, Ruthenica, vol. 11, 2012, 172–176; Вадим Ю. Аристов, *Свод, сборник или хроника? (о характере древнерусских летописных памятников XI–XIII вв.)*, Studia Slavica et Balkanica Petropolitana, 1, Январь–Июнь, 2013, 105–129. Садржајну анализу богате и релевантне литературе о *Галичко-волињском летопису* недавно су дали: Dariusz Dąbrowski – Adrian Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*, wydali, wstępem i przypisami opatrzyli D. Dąbrowski – A. Jusupović przy współpracy I. Juriewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł, Kraków–Warszawa 2017.

12 Николай М. Карамзин, *История Государства Российского*, III, СПб. 1818. (код напомена) 80, напомена бр. 113; од новије литературе: Алексей П. Толочко, *Происхождение хронологии Ипатьевского списка Галицко-Волынской летописи*, Palaeoslavica, 1, (13) 2005, 81–108.

13 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. Fejér, Gyula, I–XI, Budae 1829–1844. (= F).

14 *Árpád-kori új okmánytár*, Közzé teszi Wenzel Gusztáv, I–XII, Pest–Budapest 1860–1874. (= ÁÚO).

15 *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske,*

кодекс,[16] такође *Hazai okmánytár* или *Codex diplomaticus patrius*, већ раније наведен Зичијев кодекс, уз незаобилазне регесте Имреа Сентпетерија.[17] Овим издањима придружујемо и издања чешких владарских диплома,[18] као и Тајнерово издање папских докумената.[19] За западне досеге Ростислављевог итинерарија посредно сведочанство даје низ чешких, аустријских, немачких, пољских хроника и других наративних извора, попут писца гласовитог романа *Frauendienst*, Ростислављевог савременика угледног Улриха Лихтенштајна, који је имао прилику да се сусретне са Михаиловичем на бојном пољу на реци Лајти 1246. године.[20] У даљем току нашег излагања, биће прилике да се са овом групом извора детаљније упознамо и предочимо њихову библиографију. Коначно, за разумевање Ростислављевих путева по Бугарској и Балканском полуострву, прворазредни извор су дела грчких писаца, Ростислављевог „познаника" Георгија Акрополита,[21] као и Теодора Скутариота.[22] Ту ће уједно у разматрање бити узета и преписка никејског цара Теодора II Ласкариса.[23]

Распрострањеност и провенијенција извора као и итинераријски круг кретања нашег кнеза, унапред обећавају да је његово име присутно у бројним историографским радовима и историографијама. Једна од замисли рада који стоји пред нама била је и та да сагледамо дискурс историографије и прикажемо њене ставове у погледу наше истраживачке теме. Наравно, колико је то у нашој моћи. Овом приликом издвојићемо биографске радове посвећене Ростиславу Михаиловичу који су свакако представљали почетну тачку у нашем истраживању. Поред поменутог Франтишека Палацког, о Ростислављевом лику и делу студиозно су писали већ историчари XIX столећа, Спиридон Палаузов, Густав Венцел, Мор Вертнер, касније и Всеволод Прокофјев и Хијероним Грала.[24] До њих су одмах генеалошко-биографски речници и прегледи чланова династије Рјуриковича, Николаја Баумгартена, Олега Рапова, Димитрија Донскоја, Леонтија Војтовича.[25] И да не заборавимо, огледало Ростислављевог итинерарија

Dalmacije i Salvonije, ed. Smičiklas Tadija, I–XIV, Zagreb 1904–1916. (= CDRCr).

16 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, ed. Richard Marsina, I–II, Bratislava 1971, 1987. (= CDSl).

17 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre, Budapest 1923–1943; II/2–3; Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván, Budapest 1961; II/4. Szerk. Borsa Iván. Budapest 1987. (= RA).

18 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, V/1, edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková, Pragae 1974. (= CDB).

19 *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, A.Theiner, I, Romae 1859. (= VMH).

20 *Ulrich's von Liechtenstein, Frauendienst*, Hrsg. Reinhold Bechstein, II Teil, Leipzig 1888.

21 *Georgii Acropolitae, Opera* I, ed. Augustus Heisenberg, corectiorem curavit Peter Wirth, Stuttgart 1978. (= Acropolites).

22 Theodoros Skoutariotes, *Ανωνύμου Σύνοψις Χρονική*, ed. Konstantinos N. Sathas, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, VII, Venice–Paris 1894.

23 *Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*, ed. Nicolaus Festa, Firenze 1898.

24 František Palacký, *O Ruském knížeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty*; Спиридон Н. Палаузов, *Ростислав Михайлович, князь Мачвы*, Журнал Министерства Народного Просвещения, 1851, 8, 27–49; Gusztáv Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg, IV. Béla királynak veje*, Budapest 1887, 3–20; Moriz Wertner, *Boris und Rostislaw, II (Rostislaw von Halics und seine Familie)*, Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie, 2, XVII, 1889, 178–194; Mór Wertner, *Az Árpádok családi története*, Nagy Becskerek 1892, 463–475; Всеволод Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович, русский князь XIII века*, *Юбилейный Сборник Русского Археологического Общества*, Белград 1936, 131–159; Hieronim Grala, *Rurykowicze na Bałkanach w XII i XIII w.*, Balcanica Posnaniensia. Studia et acta, 4, 1989, 115–132.

25 Nikolaus de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*,

су и биографске монографије посвећене његовом оцу Михаилу Всеволодовичу и Данилу Романовичу. Ту мислимо на радове Мартина Димника, данас најбољег познаваоца историје Олеговича, као и на Данилове биографе Николу Дашкевича, Николу Котљара, Владимира Александровича и Леонтија Војтовича, Дарију́ша Домбровског.[26] Наиме, свог оца Ростислав верно прати све до 1241. године, а са ујаком Данилом Романовичем сусреће се махом на бојном пољу у борби за галички престо до 1245. године.

У методолошком смислу, од огромне помоћи била су нам два класична дела: реконструкција хронологије *Галичко-волињскоī летоīиса* из пера великог историчара Михајла Грушевског и *Хронолоīија руских летоīиса* Николе Бережкова.[27] Под руком су нам непрестано стајали хронолошки и топографски коментари *Галичкоī-волињскоī летоīиса*, Леонида Махновца, Николе Котљара, Дарију́ша Домбровског и Адријана Јусуповића.[28] Коначно, незаобилазан истраживачки алат биле су нам и историјско-географске студије и приручници који прате топографију европског тла од Новгорода до Тракије, почевши од дела Николаја Барсова, затим *Етимолоīијскоī речника īеоīрафских имена јужне Руси,* као и Ђерђа Ђерфија, Дежеа Чанкија, Михаила Динића, Петра Коледарова, Петера Соустала.[29] Аутора, чија нам је студија на драгоцен начин помогла у проналажењу сложених занатских историографских путева у истраживању наше теме, овом приликом морамо посебно поменути. Реч је о раду посвећеном спољној политици угарског краља Беле IV у светлу његовог такозваног „татарског писма" упућеног папи Иноћентију IV, насталог из пера Сенга Торуа. Овај научник је, по нама оригинално, трагајући за бројним хронолошким одговорима, вести из руског летописа упоредио са дипломатичким подацима из итинерарија угарског краља.[30] Имајући наведено пред собом, заправо, заплићући се о хрпе папира и књига разбацане под ногама у „радној соби", кренули смо на пут писања ове књиге.

(Orientalia Christiana, vol. IX-1, No. 35), Roma 1927; Олег М. Рапов, *Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.*, Москва 1977; Леонтій Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліти,* Біла Церква 2006; Дмитрий В. Донской, *Рюриковичи, Исторический словарь*, Москва 2008.

26 Martin Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev 1224–1246*, Toronto 1981; Исти, *The Dynasty of Chernigov 1146–1246*, New York – Cambridge 2003; Николай П. Дашкевич, *Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям*, К. 1873; Микола Котляр, *Данило Галицкий, Біографічний нарис*, Київ 2002; Володимир Александрович – Леонтій Войтович, *Король Данило Романович*, Біла Церква 2013; Dariusz Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264)*, *Biografia polityczna*, Kraków 2012.

27 Михайло Грушевський, *Хронольогія подій Галицько-Волинської літописи*, ЗНТШ, 41, 1901, 1–72; Николай Г. Бережков, *Хронология русского летописания*, Москва 1963.

28 Леонід Махновець, у: *Літопис руський за Іпатьским списком*, переклад, примітки... Л. Махновець, Київ 1989; Микола Ф. Котляр, *Галицко-Волинский літопись*, дослідження, текст, коментар за редакцією М. Ф. Котляра, Київ 2002, 159–359; D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska.*

29 Николай Барсов, *Материалы для историко-географического словаря России, Географический словарь Русской земли (IX–XIV ст.)*, Вильна 1865; *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*, Відп. ред. Олексій С. Стрижак, Київ 1985. (= *Етимологічний словник П. Р.)*; Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I–III, Budapest 1890–1913; Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV, Budapest 1963–1998; Михаило Динић, *Срūске земље у средњем веку, исūторијско-īеоīрафске сūудије*, приредио Сима Ћирковић, Београд 1978; Петър Коледаров, *Политическа география на средновековната българска държава*, II, София 1989; Peter Soustal, *Thrakien (Thrace, Rhodope und Haimimontos)*, Tabula Imperii Byzantini Band 6., Wien 1991.

30 Toru Senga, *IV Béla külpolitikája és IV Ince pápához intézett „tatár–levele"*, Sz, 1–2, 1987, 584–612.

I.
НОВГОРОД – ПРВИ КНЕЖЕВСКИ КОРАЦИ

За писца итинерарија Ростислава Михаиловича сусрет са изворима који откривају време и место најранијих путешествија овог кнеза неочекивано улива оптимизам. Наравно, ведрина првих истраживачких видика зна да завара, што ће се, унапред знамо, десити и у нашем случају, али није небитно ако почетак једног посла, па и овог нашег, охрабрује. Уз претпоставку да изнето уверење није плод уобразиље, захвалност дугујемо надасве вестима *Новгородской Первой летописи старшей и младшей свода*, који нашег јунака затичу управо на путу или у тренутку када се на њега „кнежевић" спремао – где другде него у Новгород.

Новгородски летописац нас подробно обавештава о збивањима током немирне мартовске 6736. (од марта 1228. до краја фебруара 1229) године, до којих је дошло у његовом граду и огромној Новгородској земљи. Обилне јесење кише које данонoћно падаху – „и день и ночь, на Госпожькин ден оли и до Никулина дни", односно од 15. августа[1] до 6. децембра – изазвале су неродицу и глад. Несрећа је последично довела до народног устанка или је била добар повод за губитак власти бојарске странке која је подржавала владавину Јарослава Всеволодовича, кнеза Перејаслава Залеског (Суздаљског или северног) из породице суздаљских Мономаховича.[2] Све се наизглед завршило 20. фебруара 1229. године,[3] бекством из Новгорода два Јарослављева сина – кнежевића Федора и Александра, са малом пратњом њихових старатеља. Победничка група бојара упутила је изасланике у Чернигов, да позову на новгородско кнежевање черниговског кнеза Михаила Всеволодовича. Посланици, међутим, нису допрли до Чернигова, јер их је у Смоленску принудно зауставио тамошњи кнеза Мстислав Давидович,[4] који је затворио све путеве, на шта га је подстрекнуо његов савезник Јарослав Всеволодович. Летописац нам саопштава да је Михаило ипак био обавештен о новонасталим приликама у Новгороду и поступку владара Смоленска.[5]

Сазнајемо даље да „[Михаил] бѣ бо тъгда в Брыну с сыномь, и поиде въ борзѣхъ на Тържьк, и приде на вьрьбницю въ Тържьк, и ради быша людье вси". Овим податком завршава се приказ 1228. године, а прва вест из наредне, мартовске 6737. (1229) године

1 Велика Госпојина, празник Успенија Пресвете Богородице. Измаил И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, I–III, Санкт-Петербург 1893–1912. (= И. Срезневский, *Словарь*), I, 566–567.

2 Упоредити: N. Baumgarten, *Généalogies*, 44–45, tab. X; О. Рапов, *Княжеские владения*, 170–171; Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 553; Д. Донской, *Рюриковичи*, 685–690.

3 За хронологију: Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 262, 269.

4 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 25; Упоредити и О. Рапов, *Княжеские владения*, 180; Dariusz Dąbrowski, *Genealogia Mścisławowiczów, Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, 494–499.

5 НПЛ, 66–68, 272–274.

само је наставак описа итинерарија черниговског кнеза и његовог сина: „Въ лѣто 6737. приде князь Михаилъ ис Чѣрнигова въ Новъгородъ, по велицѣ дни Фоминѣ недѣли исходяче, и ради быша новгородци своему хотѣнию".[6]

Пре него што се посветимо разматрању наведеног кнежевског итинерарија, морамо констатовати помен сина Михаила Всеволодовича („[Михаил] бѣ бо тъгда… с сыномь"), односно управо нашег главног јунака Ростислава, чији ће путеви од сада па до краја овог рада стајати у средишту наше пажње. Летописац нам у опису даљих догађаја (тог лета, 1229), везаних за избор новог новгородског владике, односно архиепископа, без икакве дилеме открива име раније поменутог Михаиловог сина „княжиця Ростислава", коме је припала част да жребом „извуче" монаха Спиридона, ђакона Јурјевог манастира,[7] једног између три предложена кандидата.[8] У погледу извора, реч је о првом и уједно хронолошки најранијем сачуваном сведочанству о Ростиславу, најстаријем сину черниговског кнеза Михаила Всеволодовича из владарског рода Олеговича.[9]

Ростислав се заједно с оцем, дакле, налазио у месту Брину (Брын), на истоименој реци Брињи, левој притоци реке Жиздре која утиче у Оку, тада на североисточним рубним областима Черниговске кнежевине.[10] Вести из Новгорода нису случајно затекле Михаила с Ростиславом у Брину: они су се ту већ налазили у покрету, без сумње кренувши из Чернигова, престоног града породице („приде князь Михаилъ ис Чѣрнигова"), на пут коме је крајњи циљ био Новгород. Ово закључујемо на основу претходне вести о томе да је једно новгородско посланство упућено у Чернигов било заробљено у непријатељском Смоленску. Кроз тај град је водио главни руски пут који је правцем водотока Дњепра повезивао југ са севером земље. Ваљало је дакле одабрати други, безбеднији пут на север. Први велики историограф руске историје Василиј Никитич Татишчев још давно је приметио да је Михаило, због неприлика у Смоленску, „малим путевима" кренуо ка Новгороду.[11] Све дилеме око могућег правца кретања черниговских кнежева разрешио је Алексеј Зајцев, зналац прошлости Черниговске кнежевине. Проучавајући упоредне податке о кретању путника тих година и деценија између Чернигова и Новгорода, Зајцев закључује да је Михаило, заобилазећи Смоленск, из Брина имао на располагању још један непосредан пут који је повезивао Чернигов са Новгородом. Ишао је правцем горњег тока Протве (или Поротве; леве притоке Оке) – та област је по свему судећи тада припадала Черниговској кнежевини, преко новгородске издвојене области града Волока Ламског (Волок у сливу реке Ламе, данас Волоколамск), даље на источну капију Новгородске „републике", град Торжок.

---

6 НПЛ, 68, 274.

7 За идентитет архиепископа Спиридона: Александр С. Хорошев, *Спиридон*, у: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 445.

8 НПЛ, 68, 275.

9 Упоредити: С. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 9–10; M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov*, 311, напомена бр. 50.

10 Н. Барсов, *Материалы для историко-географического словара*, 15; Посебно: Алексей К. Зайцев, *Черниговское княжество X–XIII вв.*, Избранные труды, Москва 2008, 127, 138.

11 Василий Н. Татищев, *Собрание сочинений, в 8-ми томах, История Российская*, Москва 1994–1996 (= В. Татищев, *История Российская*), II–III, часть вторая, 224.

Из Торжока на северозапад ка Новгороду уобичајени пут је водио преко језера Селигер (или могуће „пловном" Мстом).[12] Што се хронолошких одредница овог путовања тиче, Николај Бережков је претпоставио да су Новгорођани изасланике упутили још у фебруару 1229. године и да се њихово задржавање у Смоленску збило у марту. Из Брина Михаило и Ростислав су са пратњом стигли у Торжок на Цветну недељу („приде на вьрьбницю въ Тържьк"), која је 1229. године падала 8. априла.[13] Из Торжока, сазнајемо, свечано су прекорачили праг новгородских капија после Ускрса (те године био је 15. априла), на „измаку" Томине седмице („приде... в Новъгород, по велицѣ дни Фоминѣ недѣли исходяче"[14]). Недеља Светог Томе, у значењу седмице, завршавала се „исходяче", како констатује неизоставни Бережков, у суботу 28. априла.[15] По свему реченом, тог дана, након више од 1.000 пређених километара, два черниговска кнеза већ су се налазила у Новгороду. Да закључимо, Ростислав је пратећи оца у пролеће 1229. године из Чернигова преко Брина, даље Торжока, где је стигао 8. априла, допутовао у Новгород, где се најкасније налазио већ 28. априла.

Ростислав је био најстарији син, рођен из брака Михаила Всеволодовича са Јеленом, кћерком галичко-волињског кнеза Романа Мстиславича из рода волињских Мономаховича.[16] У тренутку свог „првог великог" путовања и потоњег боравка у Новгороду, највећем и истовремено најбогатијем граду северне Русије, Ростислав је још увек био малолетан. На ову околност, за почетак, речито указује новгородски писменик који Ростислава доследно „види" као кнежевића („княжичь Ростислав").[17] Истоветно га назива („княжичь") и упућени владимиро-суздаљски летописац.[18] Разлог због којег је Михаило повео са собом недораслог

12 Детаљније: А. Зайцев, *Черниговское княжество*, 127–128. За Волок Ламски упоредити и: Н. Барсов, *Материалы для историко-географического словара*, 38–39.

13 Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 269.

14 На овом месту, недеља стоји у значењу седмице. Видети: И. Срезневский, *Словарь*, II, 380–382; упоредити такође и: I, 1162.

15 Податак да су Олеговичи 21. априла стигли у Новгород наводи већ В. Татищев, *История Российская*, III, часть вторая, 224; преузима његову хронологију и: Игор Я. Фроянов, *Мятежный Новгород. Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX – начала XIII столетия*, СПб. 1992, 273. Исто: Исти, *О событиях 1227–1230 гг. в Новгороде*, Новгородский исторический сборник, 1984, Вып. 2, 97–113. Незаобилазни Н. Бережков (*Хронология русского летописания*, 269) не говори о тачним датумима уласка у Новгород, већ уопштено сматра да су то догађаји који су се одиграли крајем априла, правилно наводећи да се Томина седмица те године завршавала 28. априла. На Николаја Бережкова се позива Мартин Димник, сматрајући да је Михаило стигао у Новгород крајем априла. M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 29.

16 О волињском кнежевском пореклу мајке Ростислава Михаиловича непосредно сведочи *Галичко-волињски летопис* (ПСРЛ, II, 782–783, 791). Њено име је записано у *Љубецком синодику* (сачуваном у много каснијем препису из XVIII века), важном извору за родослов черниговских кнежева. Издање извора и место помена: Рафаил В. Зотов, *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время*, СПб. 1892, 25; Такође видети М. Грушевський, *Історія України-Руси*, II, Київ 1992, 588; Київ 1993, III, 569; Dariusz Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów, książąthalicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002, 51–59. Исцрпније о извору: Микола Жарких, *Любецький синодик*, Київ 2013–2015. (www.MZharkikh.name/uk/History/LjubechSynodikon.html, приступљено 20. 3. 2018). О пореклу мајке Ростислава Михаиловича биће више речи уз преглед ставова историографије у наредном поглављу рада.

17 НПЛ, 68, 70, 275, 278.

18 ПСРЛ, I, 512.

сина свакако се крио у политичким интересима и захтевима снага које су их диктирале. Прилике у богатом Новгороду Михаилу нису биле стране, јер је овде черниговски кнез, додуше кратко, већ кнежевао током 1225. године. Појава младог Ростислава у Новгороду заправо је била део династичких планова. Али, да кренемо редом.

Ростислављев отац Михаило Всеволодович, син черниговског и кијевског кнеза Всеволода Свјатославича Чермног, био је изданак владарске куће Свјатославича или потоњих Олеговича, која је баштинила Черниговску кнежевину и полагала своје старо династичко право на Кијев. Након битке јужноруских кнежева и Половаца са Монголима на реци Калки 1223. године те погибије његовог рођака Мстислава Свјатославича, Михаило, који је и сам био учесник битке, постао је најстарији кнез и старешина рода Олеговича и уједно владар Чернигова.[19] Михаило је затим истакао своје претензије и ка новгородском кнежевском престолу. Поред Кијева, Новгород је остао општеруска престоница на чијем трону су се и даље смењивали чланови главних руских владарских породица. Међутим, Новгородом је суштински и формално владала његова бојарска и економска елита, која се још током прве половине XII века изборила за право да управља својом богатом комуном. Слобода је подразумевала за руске прилике моћно и јединствено право по ком су Новгорођани власно позивали и отпуштали своје кнежеве – Рјуриковиче. Истина, прве две деценије XIII века обележене су смењивањем на нестабилном престолу Новгорода представника две гране Мономаховича који су долазили из Суздаљске или Смоленске земље. Обе земље су биле први суседи и важни трговачки пунктови Новгородске „републике".[20] Стога је појава удаљенијих черниговских Олеговича у лику кнеза Михаила Всеволодовича унела нове ветрове у руску политику. У погледу остварења својих северних амбиција Михаило се морао уздати у помоћ свог рођака, владимиро-суздаљског кнеза Јурија Всеволодовича, сина и наследника моћног владимирског кнеза Всеволода Јурјевича Великог Гнезда, који је био старешина у роду суздаљских Мономаховича. Михаило је Јурију био шурак, будући да се Всеволодович у име савеза две владарске породице оженио Михаиловом сестром Агафијом (1211).[21] Најпосле, први Михаилов долазак на чело Новгорода 1225. године збио се уз непосредну Јуријеву сагласност, да би на такав, посредни начин био окончан недавни сукоб владимирског кнеза с Новгородом. Ситуација тиме није била решена, јер Михаилов конкурент у погледу новгородског кнежевања је био Јуријев млађи брат Јарослав Всеволодович, раније већ помињани кнез Перејаслава Залеског. Михаилови и Јарослављеви владарски путеви годинама ће се изнова и изнова сударати и од њих створити непомирљиве супарнике. Могуће је да је њихово лично непријатељство корене вукло из 1206. године, када је

19 Уобичајено мишљење историографије је да је Михаило Всеволодович 1223. године заузео черниговски престо и започео да води руску политику Олеговича. Вредно помена издвојено мишљење заступа Антон Горски. На основу податка у *Љубецком синодику*, овај аутор сматра да је током 1223–1225. године у Чернигову столовао Михаилов рођак, Константин Олегович. Детаљније: Антон Горский, *Русские земли XIII–XIV веках: Пути политического развития*, Москва 2016, 13.

20 Преглед општих политичких токова у Новгороду првих деценија XIII века: Валентин Л. Янин, *Новгородские посадники, (Изд. 2-е)*, Москва 2003, 183–200; Исти, *Очерки истории средневекового Новгорода*, Москва 2008, 100–116; Наталия Л. Подвигина, *Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода Великого в XII–XIII вв.*, Москва 1976, 117–144; Упоредити и: А. Горский, *Русские земли*, 25.

21 N. Baumgarten, *Généalogies*, tab. X, 44–45.

Михаилов отац из Перејаслава у Руској земљи истерао Јарослава Всеволодовича и тамо поставио на кнежевање свог сина. Уследиће затим у будућности њихово надметање за Новгород и, како ћемо видети касније, стару руску престоницу Кијев. Те 1225. године Михаило се није задржао у Новгороду, већ се у миру растао с Новгорођанима и вратио се у Чернигов. На његово место је поново сео Јарослав.[22]

У међувремену, окретни черниговски кнез није губио интересовање за Новгород. Његов други долазак на престо овог града и кнежевине 1229. године подразумевао је у његовој пратњи присуство сина Ростислава, коме је било намењено да га, након што се прилике у граду смире, отац остави да га заступа и симболично влада Новгородом уз помоћ великашке странке која их је довела на власт. Током двадесетих година XIII века увелико је заживела оваква политичка пракса, као новина настала под несумњивим утицајем новгородског бојарског слоја. Наиме, у претходном периоду, у Новгороду су своје малолетне синове у својству кнежевића-заступника већ „остављали" и Јуриј Всеволодович и његов брат Јарослав.[23] Задржавши се у Новгороду највероватније до краја лета 1229. године, Михаило је настојао да утврди власт Олеговича. На кључна места новгородске државне управе дошле су Михаилове присталице, док су људи одани Јарославу Всеволодовичу изгубили власт и иметак. Још током народног устанка у зиму 1228/9. године за тисјацког (тисућника) био је изабран Борис Негочевич.[24] Доласком Михаила, служба посадника – највишег достојанственика новгородске државе – прешла је са Иванка Дмитровича, који беше протеран у Торжок, а одатле код Јарослава Всеволодовича, на бојарина Внезда Водовика, главног човека у табору странке черниговских кнежева.[25] Коначно, уз помоћ Ростислављевих „срећних прстију" беше, како смо већ видели, изабран и нови архиепископ, речени Спиридон, за кога можемо претпоставити да је био наклоњен Михаиловој власти, премда је такође познато да је његов положај био канонски утемељен и аутономан, те је дотични надживео черниговски вакат у Новгороду и касније сарађивао са Јарославичима. Томе Спиридону вероватно није недостајало ни политичког талента.[26] И да не заборавимо, Михаило је почетак свог новгородског кнежевања обележио давањем великих повластица побуњеној сиротињи

22 О односима Михаила Всеволодовича с Јуријем Всеволодовичем и Јарославом Всеволодовичем у контексту Новгорода и династичке политике новија запажања са садржајном анализом историографије: Андрей А. Кузнецов, *Владимирский князь Георгий Всеволодович в истории Руси первой трети XIII века. Особенности преломления источников в историографии*, Нижний Новгород 2006, 50–113, посебно стране 118–120; Исти, *Новгородская политика владимирских князей в 1220-е гг.*, Новгородский исторический сборник. Вып. 15 (25), 2015, 65–87; Такође упоредити и: M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 7–23 и даље; Џон Феннел, *Кризис средневековой Руси 1200-1304*, Москва 1989, 107–111; Денис Г. Хрусталев, *Русь: От нашествия до „ига" (30–40 гг. XIII века)*, Санкт-Петербург 2004, 53–55, и напомена бр. 7.

23 О феномену утицаја новгородске елите и малолетних Рјуриковича на престолу Новгорода говоре: Н. Подвигина, *Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода*, 118–120; В. Янин, *Новгородские посадники*, 193–196; Упоредити и: Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 111.

24 Александр С. Хорошев, *Борис Негочевич*, у: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 99.

25 Александр С. Хорошев, *Внезд Водовик*, у: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 124.

26 А. Хорошев, *Спиридон*, 445.

– ослободио је „смерде" на пет година од плаћања давања, а онима који су побегли на туђу земљу дао је опрост од плаћања старих обавеза.[27] Након тога, узевши са собом угледне „Новгорођане" као својеврсне таоце, „томь же лѣтѣ поиде князь Михаилъ въ Цьрниговъ к братьи... а сына своего Ростислава остави Новѣгородѣ".[28]

Наредног лета 6738, односно 1230. године (*datum post quem* 19. мај – долазак у Новгород претходно у Кијеву рукоположеног архиепископа Спиридона и његова интронизација[29]), исти новгородски летописац нам доноси јединствена обавештења за биографију Ростислава Михаиловича. Сазнајемо да је Михаило поново стигао у Новгород, где је у Храму Свете Софије свом сину уприличио церемонију шишања, тј. „постriга", у којој је учествовао архиепископ Спиридон. „В то же лѣто князь Михаил створи пострѣгы сынови своему Ростиславу Новегородѣ у святѣи Софии и уя влас архепископ Спиридон и посади его на столѣ, а сам поиде въ Цьрнигов."[30] Био је то ритуални обред старих (претхришћанских) корена који је представљао извесну иницијацију кнежевића,[31] након којег га је отац уз чинодејствовање архиепископа „посадио" на престолу и вратио се у Чернигов.

Сем што је свечаност у Светој Софији представљала почетак Ростислављеве улоге „самосталног" владара, она је код историчара отворила и питање колико је он могао имати година приликом постriга у лето 1230. године. Односно, када се родио и симболично направио своје прве кнежевске кораке. Премда ово питање превазилази оквир теме нашег истраживања, направићемо у вези с њим кратак историографски осврт. Наиме, помињани Василиј Татишчев, описујући у својој *Историји Русије* Ростислављев постриг у Новгороду, лаконски је записао да је Михаиловом сину тада било седам година.[32] Како је Татишчев у свом историописању користио изворе којима се данас изгубио траг, његов податак је јединствен и нажалост непроверљив. Остаће загонетка да ли је он можда ипак био само последица критичког промишљања овог историчара из прве половине XVIII века. На основу белешке Татишчева могло би се закључити да се Ростислав родио 1223. године.[33] У историографији је до данас заступљена разнолика хронологија могуће године Ростислављевог рођења.[34] Ипак, овом

27 НПЛ, 68, 274. О исходу народног устанка новгородске светине 1228–1230-их година и социјалним мерама које је установио Михаило Всеволодович детаљно, с прегледом старије литературе: Н. Подвигина, *Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода*, 144–148; И. Фроянов, *Мятежный Новгород*, 263–280.

28 НПЛ, 68, 275.

29 Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 269–270.

30 НПЛ, 69, 276.

31 Према Исмаилу Срезњевском, „постриг" (постригы = пострѣгы) – с цитатима летописних примера код Рјуриковича међу којима се наводи и Ростислављев – свечани је обред којим је означен „переход мальчика в отроческий возрост". И. Срезневский, *Словарь*, II, 1266–1267.

32 В. Татищев, *История Российская*, III, часть вторая, 226; исти податак је наведен и у првој редакцији Татишчевљевог дела: В. Татищев, *История Российская*, IV, часть вторая, 369.

33 Историографско дело В. Татишчева (1686–1750) велика је тема у историографији. Наводимо нове ставове са прегледом библиографије: Алексей Толочко, *„История Российская" Василия Татищева: источники и известия*, Москва–Киев 2005.

34 Татишчевљев приступ, односно 1223. годину као годину рођења Ростислава Михаиловича узимају: Р. Зотов, *О черниговских князьях*, 284; Л. Махновець, *Літопис руський*, 506; Д. Донской, *Рюриковичи*,

приликом у ширем видокругу наше теме навешћемо нека историографска запажања. Трагом Исмаила Срезњевског, биограф Данила Романовича Даријуш Домбровски посебно је истражио доб кнежевских постriга Рјуриковича с краја XII и првих деценија XIII века, имајући пред собом пет примера, међу којима је последњи био онај Ростислављев. Домбровски је закључио да је тешко извести неки општи закључак о старости кнежевића који би указивао на постојање строгог обредног правила. На пример, над нама знаним зетом Михаила Всеволодовича – Јуријем Всеволодовичем, сином Всеволода Великог Гнезда, чин је извршен када је он имао три или четири године (1192) и када је том приликом био „посађен на коња". Над његовим млађим братом – Михаиловим супарником Јарославом Всеволодовичем, отац је обред уприличио када је он имао мало више од три године старости (1195). Синови рјазањског кнеза Константина Всеволодовича Василько и Всеволод били су постриженi истовремено (!), имајући између две и три и по године живота (1212). Оно што је повезивало све церемоније јесте да су биле праћене великом светковином и да су обављене под сводом главних престоних цркава у присуству највиших црквених великодостојника.[35] На другој страни, можда ће нам од користи бити сазнање да је Јурај Всеволодович свог малолетног сина Всеволода, иначе Ростислављевог брата од тетке, први пут упутио да столује у Новгороду када му је било седам година (1222). Јуријев брат Јарослав Всеволодович је пак оставио на новгородском престолу своје синове Федора и Александра када је старијем Федору било око девет година (1228).[36] Ови Рјуриковичи су по нашем суду вероватно били вршњаци Ростислава Михаиловича и уједно његови истосудбеници на престолу града на Волхову.

Ростислављев останак у Новгороду зависио је од многих околности. Оне му нису ишле наруку. Био је у току рат Новгорода и његовог новог савезника и заштитника Ростислављевог оца Михаила Всеволодовича са Јарославом Всеволодовичем. Јарослав је од „републике" освојио њен издвојени важан град Волок Ламски. Из удаљеног Чернигова, Михаило очигледно није имао снаге да у Новгород пошаље војну помоћ у коњици, мада је то обећао, што ће ускоро угрозити позиције његових присталица у граду.

537; за годину 1219. се опредељује Леонтиј Војтович, његовим путем и Виктор Мандзјак: Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 418; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 133; близу 1219: Мирослав Волощук, *Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року*, у: *Данило Романович і його часи*, Colloquia Russica, Series II, V. 3, за ред. В. Нагірного і М. Волощука, Івано-Франківськ–Краків, 2017, 112; Никола Баумгартен је закључио да је Ростислав рођен око 1225. године, односно да је у време новгородског кнежевања 1229–1230. имао четири-пет година. N. Baumgarten, *Généalogies*, 54–55, tab. XII; Његово мишљење преузима и Ростислављев биограф Всеволод Прокофјев: В. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 138; Идентично закључује и Џон Фенел који наводи да је 1230. године Ростислав имао пет година (Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 112); Коначно, Даријуш Домбровски сматра да се Михаилович родио око 1218–1223. године (Dariusz Dąbrowski, *Król Rusi Daniel Romanowicz O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturzew XIII w.*, Kraków 2016, 230–231, напомена бр. 738). Без експлицитног опредељења остаје: M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 38, напомена бр. 74; Исти, *The Dynasty of Chernigov*, 316–317.

35 Детаљније, уз преглед извора и махом пољске и руске литературе: D. Dąbrowski, *Król Rusi Daniel Romanowicz*, 228–232.

36 В. Янин, *Новгородские посадники*, 193–194, 195, 196. Упоредити и: О. Рапов, *Княжеские владения*, 184, 195; Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 554, 568–569.

Заправо, већ крајем лета у Новгороду је започео крвави обрачун између коловођа и следбеника две странке које су подржавале черниговског односно перејаславског кнеза. К томе, по сведочанству летописа, у време жетве (на празник Въздвижение честьног хреста 14. септембра) 1230. године мраз је уништио летину, избили су редом скупоћа, глад, велики помор и бежанија људи те неизбежна нова побуна светине. У таквим околностима назирали су се последњи дани новгородског кнежевања Ростислава Михаиловича. У пратњи свог политичког старатеља – посадника Внезда Водовика, 8. децембра 1230. године Ростислав је напустио Новгород да би се склонио у Торжок: „На ту же зиму поиде княжичь Ростислав с посадникомь Вънездомь на Тържьк, мѣсяця декабря в 8, в недѣлю."[37] Ни тамо, међутим, није могао да се задржи, већ је са групом својих присталица, међу којима се налазио и тисјацки Борис Негочевич, из Торжока побегао оцу у Чернигов. У међувремену, 9. децембра у Новгороду је дошло до преврата, убијен је угледни бојарин Семен (Симеон) Борисович, некадашњи посадник (1219) и један од вођа черниговске странке.[38] Његови поседи, као и поседи осталих Ростислављевих следбеника, били су разграбљени, а жене и деца утамничени. На чело града изабране су присталице Јарослава Всеволодовича, који је са синовима ускоро (30. децембра) стигао у град и званично преузео власт.[39]

Речи које је новгородски летописац приписао онима (угледницима) који су кнежевићу Ростиславу „из Торжока" показали пут ка оцу назад у Чернигов, с прекором да је Михаило својевремено целивајући крст обећао да ће се са војском појавити „с Въздвижения [честьног хреста]" – 14. септембра, а да је сада већ „Микулин день", тј. 6. децембар, по нашем мишљењу су највероватније анахронизам и дискурс претходних збивања. Ово ултимативно обраћање младом кнезу и његовој свити која више није држала конце у својим рукама пре би ваљало сместити у Новгород, у дане који су претходили Ростислављевом „новгородском егзодусу" (8. децембра), на шта нас конкретно упућује хронологија поменутог празника Светог Николе.[40]

Да коначно саберемо сазнања о још једном релативно поузданом итинерарију нашег кнеза. Ростислав се 8. децембра 1230. године налазио у Новгороду, одакле

37 НПЛ, 70, 277. За тачност датирања: Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 270. Хронологија овог итинерарија (8. децембар, Новгород) Ростислава Михаиловича која уједно означава и крај његовог новгородског кнежевања је неспорна у историографији. Ако по страни оставимо меродавног Николаја Бережкова, овај датум истиче већ Ростислављев први биограф Франтишек Палацки, као и други историчари. F. Palacký, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 227–228; О. Рапов, *Княжеские владения*, 129; Д. Донской, *Рюриковичи*, 538; M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 42; Исти, *The Dynasty of Chernigov*, 319; такође упоредити и: В. Янин, *Новгородские посадники*, 199.

38 Александр С. Хорошев, *Семен Борисович*, у: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 430.

39 НПЛ, 68, 69–70, 275, 276–277; Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 270.

40 „А княжицю Ростиславу путь показаша с Торожку к отцеви в Цьрнигов: »како отець твои рекл был въсѣсти на коне на воину с Въздвижения и крест цѣловал, а се уже Микулин день, с нас крестное челование; а ты поиди прочь, а мы собе князя промыслим«. И послаша по Ярослава на всеи воли новгородьстѣи...", НПЛ, 70, 278. На пример, потенцијални „торжочки анахронизам" Џон Фенел је помирио тако што је празник Воздвиженија часног крста оставио, како и приличи, у новом стилу (14. септембар), док је дан Светог Николе датирао по старом, јулијанском стилу (19. децембар). Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 111; Упоредити и хронологију и новгородски контекст извора код: В. Татищев, *История Российская*, III, часть вторая, 226.

је кренуо за Торжок. Из Торжока је затим продужио и срећно стигао у Чернигов, вероватно заобилазећи Волок Ламски који је био у рукама очевог непријатеља.[41] Уједно, 8. децембар 1230. године био је и последњи дан Ростислављевог новгородског кнежевања. У будућности, стицајем околности, путеви Ростислава неће више водити ка Новгороду. Оставивши по страни његову животну доб, шта је могао Михаилович понети из Новгорода? Претпостављамо успомену на овај велики северноруски град и прво политичко искуство стечено на једном климавом кнежевском престолу.[42]

Нови правци Ростислављевог итинерарија и уједно династичке политике његове породице можда се могу назрети већ наредне 1231, односно мартовске 6739. године,[43] када Ростислава, у недељу 6. априла,[44] на празник Светих мироносица, у пратњи оца Михаила („Михаил князь Черниговьскъıи, и сън єго Ростислав") сусрећемо у руској престоници у Кијеву, на великој црквеној светковини у Храму Свете Софије, уприличеној ради посвећења новог ростовског епископа Кирила. Светковина је уједно била праћена кнежевским скупом коме је домаћин био кијевски кнез Владимир Рјуриковић. О овом прворазредном црквеном и политичком догађају вест нам је сачувао суздаљски летописац:

„В лѣто... ѯ҃ѕ҃ . ѱ҃ .л҃ѳ . [6739. (1231)]... Поставлен бысть Кирил епископом мѣсяца априля в ѕ҃ [6.] день, въ недѣлю святых мироносиць по Пасцѣ. Священ же бысть пресвященымъ митрополитомъ Кирилом... при князи Володимири и при сынѣ его Ростиславѣ... бяхуть же в то время инии князи Русьстии на соньмѣ в Кыєвѣ Михаил князь Черниговьскъıи и сън єго Ростислав, Мстиславичь Мстислав, Ярослав, Изяслав и Ростислав Борисовичь, и ини мнози князи,иже бѣша в святѣи Софьи на сященьє Кирилово".[45]

Приликом разматрања приказаног извора код историчара постоји различито одређивање идентитета појединих кнежева (Мстиславичь Мстислав, Ярослав, Изяслав и Ростислав Борисовичь), а повезано с тим и виђење политичког контекста овог кнежевског сабора. Присуство Ростислава Михаиловича, срећом, није предмет спора.[46]

41 Да су присталице черниговских кнежева на челу са Внездом стигле у Чернигов сведочи већ сам летописац. „А Водовик, то зло услышавъ, побеже с Торжьку с братьею, и Борис тысячьскыи и новотържьчи къ Михаилу в Цьрниговъ", НПЛ, 70. Коначно, по другој вести, Внезд Водовик ће 1231. године окончати свој живот у прогонству у Чернигову, док ће његови саборци и сродници покушати да се још једном врате на власт у Новгороду. Без успеха. НПЛ, 71–72, 281–281; В. Янин, *Новгородские посадники*, 199–200.

42 Ако оставимо по страни руске летописе, Ростислављев траг у Новгороду је можда сачуван путем једног печата који би се могао приписати њему или његовом оцу. На њему је остатак изображенија, помена Светог Михаила и Светог цара Константина. По том извору, Ростислављево хришћанско име би хипотетички било Константин. Детаљније: Валентин Л. Янин, *Актовые печати Древней Руси X–XV вв.*, I, Москва 1970, 116, 118, 208. Тема заслужује детаљнију расправу и преглед историографске рецепције.

43 За мартовски стил 6739. (1231) године: Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 108.

44 За тачан датум и присуство Ростислава: В. Татищев, *История Российская*, III, часть вторая, 227; M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 66; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 158.

45 ПСРЛ, I, 456–457.

46 Упоредити ставове: M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 66–68: Антон А. Горский, *Русские земли*, 21, 120, напомена бр. 95; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 158, и напомена бр. 388; Такође и незаобилазан текст, на који скреће пажњу Домбровски код: М. Грушевський, *Історія України-Руси*, II, 244–247.

Стога, наш наредни итинерацијски закључак на основу реченог гласи: Ростислав се 6. априла 1231. године налазио у Кијеву, у Храму Свете Софије који су подигли његови преци, кијевски кнежеви Владимир и Јарослав Мудри. Захвалност за своје прво (?) путовање у руску престоницу Ростислав је дуговао, наравно, вољи свог оца Михаила.

У односу на новгородско искуство, кнежевић је сада био старији за једну зиму и пролеће. Вероватно недовољно да гласно збори на једном кнежевском скупу, али у добу када је отац сматрао да је корисно да прворођеног сина поведе са собом да у престоном Кијеву, током пратећих церемонија и за необилазном владарском трпезом, проматра и упозна велику кнежевску родбину и њену ћуд. Редом, превртљиве непријатеље и савезнике његове породице. Једино на овај начин можемо разумети и објаснити белешку летописца који је држао за сходно да међу свитом присутних црквених великодостојника и кнежева упише и име Ростислава, сина Михаила Черниговског.

II.
„ЯКО ТВОИ ЕСТЬ ГАЛИЧЬ”
или
О ГАЛИЧКИМ ПУТЕВИМА И БЕСПУЋИМА

Ефемерно новгородско кнежевање Ростислава Михаиловича било је његов први велики испит и својеврсна улазница у друштво чланова владарског рода Рјуриковича, којима је било предодређено да владају најзначајнијим кнежевским престолима и земљама. Куда након Новгорода? – о томе је и даље бринуо његов отац који је у својим политичким плановима неизоставно рачунао на свог најстаријег сина и његову будућност достојну славних предака. Након губитка Новгорода и шанси да се тамо врати,[1] Михаилу Всеволодовичу је баштински Чернигов и даље био претесан за амбиције које је овај Олеговић поседовао. Око је бацио на суседни кијевски престо, на којем је некад столовао његов отац Всеволод Свјатославич Чермни, а пре њега и његови оци.[2] Претензије су имале основу, ваљало је само окупити довољно ратника под черниговским барјаком. Заправо, преко Кијева, пут је Михаила – а тиме и његовог сина, како ћемо то видети у даљем излагању – одвео у Галич, у то доба вероватно најпрестижнији град јужноруских земаља који је по својим добробитима изгледа надмашивао привлачност старе руске престонице.[3]

Кијевом је од 1223. године, с доста умешности, владао представник смоленске кнежевске куће Ростиславича, Владимир Рјурикович.[4] Међутим, угрожен од Михаила Всеволодовича, Владимир се почетком тридесетих година XIII века (ако већ не претходних година, онда током зиме 1232/3?)[5] обратио за помоћ кнезу Волиније Данилу

1 За могућу хронологију дефинитивног напуштања новгородских планова Олеговича, посредно везаних за деловање њихових новгородских присталица (1233), упоредити: Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 112.

2 О присуству Олеговича, надасве Михаиловог оца Всеволода Чермног у Кијеву и у општој руској политици: Алексей К. Зайцев, *Черниговское княжество X–XIII вв.*, Избранные труды, Москва 2008, 124–125; M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov*, 349–280.

3 Простор као и сачувани археолошки и културни остаци средњовековног Галича указују на некадашње постојање јединственог, у руским земљама тог доба, урбаног комплекса. Погледати: Богдан Томенчук, *Археологія городищ Галицької землі, Галицько-Буковинське Прикарпаття, матеріали досліджень 1976–2006 рр.*, Івано-Франківськ 2008, 494–610.

4 Смоленски Ростиславичи су изданци Мономаховича, у наредној генерацији Мстиславича. N. Baumgarten, *Généalogies*, 39, tab. IX; D. Dąbrowski, *Genealogia Mścisławowiczów*.

5 ПСРЛ, II, 766; мада је тешко одредити хронологију почетка савеза, историографија обично сматра да се Владимир обратио за помоћ Данилу током зиме 1232/1233. године. М. Грушевський, *Хронольогія*, 24–25, 64. Преглед ставова литературе код: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 173, напомена бр. 429.

Романовичу, прешавши преко околности да су Романовичи били стари супарници његове породице.[6] Био је то почетак новог савеза окренутог против претњи Михаила Черниговског или, на другој страни Угарске, према Романовичима.[7] Данило је знатно ојачао своје позиције у руској политици када му је током зиме 1233/4. године пошло за руком да изнова стекне Галич у којем је за време дуге волињске опсаде умро угарски краљевић Андрија, најмлађи син краља Андрије II. Ова околност је поколебала присталице Угарске, а Данило је успео, макар привремено, да у Галицији потисне с власти проугарску странку бојара. Чинило се да је на тај начин Романович привео крају вишедеценијску борбу за галички престо, на који је први пут сео још као дете, далеке 1205. године, након смрти свог родитеља кнеза Романа Мстиславича. Управо је Роман под својом чврстом руком ујединио баштинску Волинију и суседну Галицију (1199).[8] Али Галич је било лакше стећи него задржати.

Када је упорни Михаило крајем 1234. године по други пут напао на Кијев, Данило је поново притекао у помоћ свом новом савезнику Владимиру Рјуриковичу. Чим је дошла војска Данила Романовича, сачињена махом од Галичана, Михаило је одступио од Кијева. Био је то увод у велики рат који ће трајати од првих дана јануара чак до средине 1235. године. Данило и Владимир су, наиме, искористили овај обрт и ускоро су предузели поход на Черниговску земљу, опустошили је и опсели сам Чернигов, ратујући тамо све до 17. маја. Није нам овом приликом циљ да детаљно прикажемо ток војних дешавања, о којима речито сведоче, независно један од другог, два руска извора – близак Романовичу *Галичко-волињски летопис* и *Новгородски Први летопис старијег и млађег свода*.[9] Укратко, поход Данила Романовича завршио се потпуном катастрофом, мада је на почетку много обећавао. Михаило, који се раније повукао из Чернигова, изненада је са својим снагама напао на Данила Романовича и нанео му тежак пораз после кога се Романович повукао у Кијев. Михаилу се затим прикључио његов савезник, кнез Изјаслав, могуће представник млађе гране династије Олеговича,[10]

6 Отац Данила Романовича, галичко-волињски кнез Роман Мстиславич, био је ожењен Предславом, кћерком кијевског кнеза Рјурика Ростиславича (и сестром Владимира Рјуриковича), а онда је у једном тренутку отерао жену, а потом и њу и таста присилно замонашио у Кијеву (1203/4), док је Владимира и његовог брата одвео у сужањство. О Роману Мстиславичу и Ростислављевичима детаљније: Олександр Б. Головко, *Князь Роман Мстиславич та його доба*, Київ 2001; Александр В. Майоров, *Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат*, Біла Церква 2011.

7 М. Грушевський, *Історія України-Руси*, II, 243–247.

8 Упоредити, на пример: М. Котляр, *Данило Галицький*, 204–217; О. Б. Головко, *Корона Данила Галицького*, 223–303; Márta Font, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged 2005, 188–232; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 33–181; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 37–102.

9 ПСРЛ, II, 772–774; НПЛ, 73–74, 284–285; Рат за Кијев и Чернигов 1235. године је опште место у историографији. Издвајамо интерпретацију догађаја и извора изнету у радовима: Martin Dimnik, *The Struggle for Control over Kiev in 1235 and 1236*, Canadian Slavonic Papers, vol. 21, 1979, 28–44; Вадим Арістов, *„Лютъ бои оу Чернигова": переміщення текстів про події 1230–1240-х рр. у літописанні XIII–XV ст.*, у: *Данило Романович і його часи*, за ред. Віталія Нагірного і Мирослава Волощука (Colloquia Russica. Series II, Vol. 3), Івано-Франківськ–Краків 2017, 59–77.

10 За разлику од каснијих извора, савремени галичко-волињски или новгородски летописац не одаје ближи идентитет кнеза Изјаслава. Историографија је у вези с идентитетом овог Рјуриковича подељеног мишљења. На основу Изјаслављевог презимена Мстиславич, записаног међутим у каснијим летописима, историчари препознају или Изјаслава, сина Мстислава Романовича,

довевши са собом једну снажну половачку војску. Рат се пренео на Кијевску земљу, уследила је битка под градом Торческом у којој су Михаило и Изјаслав извојевали нову победу. Владимир Рјурикович је заједно са супругом пао у половачко ропство, а Данило се спасио бекством, срећно стигавши у удаљени Галич. Тамо га је очекивао млађи брат и сарадник Василько Романович, обавештава нас галичко-волињски летописац. Претрпљени пораз у којем је, изгледа, настрадало галичко племство које је подржавало Романовиче, Данилу је уједно донео и губитак Галиције. На наводне вести да је кнез Изјаслав са својим Половцима кренуо на Владимир Волињски, престоницу и главно упориште Романовича, Данило је упутио Василька у Волинију да тамо припреми одбрану. Међутим, старији Романович није могао да се дуже задржи у Галичу; под притиском бојара које је предводио њихов првак Судислав Илич био је принуђен да напусти престоницу Галиције у којој више није уживао никакву подршку. Суочен са издајом, упутио се, како нас обавештава поменути извор, у Угарску.[11] За разлику од *Галичко-волињскоī летописа* у чијем су *Ипатијевском списку* приказани ратни догађаји карактеристично погрешно стављени у 6742, односно 1234. годину, новгородски летописац нам пружа не само тачне хронолошке податке већ и драгоцено обавештење о исходу Даниловог пораза. Приводећи крају своје вести, иначе у потпуности посвећене опису рата на тлу Кијевске и Черниговске земље те, мартовске 6743, тј. 1235. године – која је календарски и потенцијално „пратила" збивања до краја фебруара 1236. године – он нам лаконски саопштава податак да након заузимања Кијева, „Михаило сѣде в Галичи, а Изяслав в Кыевѣ".[12] Циљ Михаила Всеволодовича након извојеване победе без сумње није више био Кијев, већ кнежевска власт у Галицији.

На другој страни, тачну хронологију Даниловог боравка у Угарској потврђују, или пре употпуњују, и угарски извори. У међувремену у Угарској је умро стари краљ Андрија II (21. септембра 1235).[13] На престолу га је наследио његов најстарији син Бела IV. Угарски хроничар такозване *Илустроване хронике* је приликом описа церемоније интронизације новог владара која се одржала 14. октобра у Стоном Београду (Alba Regia, Székesfehérvár) оставио изнимно важно сведочанство о присуству и улози на свечаности руског кнеза, коме је припала част страторске службе – да води краљевог коња.[14] Без сумње је Данило Романович одласком у Угарску покушао да придобије

кнеза из рода смоленских Ростислављевича, или извесног Изјаслава, члана династије Олеговича (или сина Изјаслава Владимировича из гране новгород-северских Игоревича или сина Мстислава Свјатославича). Детаљније о проблему: Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 133, напомена бр. 64; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 186, напомена бр. 462; А. Горский, *Русские земли*, 21–25.

11 ПСРЛ, II, 774.

12 НПЛ, 74, 284; За хронологију: Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 262–263.

13 Gyula Pauler, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, t. II, Budapest 1899, 128–129, 509–510; Gyula Kristó, *András II.*, у: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerkesztő Kristó Gyula, Budapest 1994, 43.

14 „Rex Bela post eum [Andream] filius eius coronatus est pridie Idus Octobris feria prima, qua cantatur: Da pacem Domine, in cathedrali ecclesia Beati Petri Albe, quam ipse consecrarifecit, Colomano duce fratre eiusdem ensem regalem ad latus ipsius honorifice tenente, Daniele vero duce Rutenorum equum suum ante ipsum summa cum reverentia ducente". *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, Textum recensuit Alexander Domanovsky, у: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Szentpétery Emericus, I, Budapestini 1937, 467.

наклоност и евентуалну помоћ новог владара у предстојећој борби за Галицију, али без успеха.[15] Немогуће је тачно одредити када је Романович кренуо у Угарску. Да ли се то збило пре сазнања о смрти старог краља Андрије II или, извесније, након добијања вести о промени на угарском престолу, што је вероватно уливало наду да се може постићи неки споразум са његовим наследником. Било како било, за нас је од посебног значаја чињеница да 14. октобра 1235. године (*datum ante quem*) Данило Романович дефинитивно више није био кнез Галиције. Вративши се из Угарске, Данило се, како нас о томе обавештава његов летописац – „током зиме" (!) – вероватно крајем 1235. године[16], придружио брату Васиљку у неуспелом походу на Галицију.[17] Поставља се за нас кључно питање – да ли се тада Михаило Всеволодович већ налазио Галичу. По казивању удаљеног *Новгородской летописи*, изгледа да јесте.

Скоро без изузетка, историографија преузимање галичког престола од стране Михаила Черниговског ставља у 1235. годину.[18] Поједини истраживачи су к томе покушали да још тачније временски одреде могући ток збивања. На пример, Мартин Димник, у односу на Данилово учешће у церемонији устоличења Беле IV, слободно закључује да је у то време (14. октобра), или мало касније, Михаило узео Галич.[19] Виталиј Нагирни се такође опредељује за јесен 1235. године, а Александар Головко за крај исте године.[20] Денис Хрусталев и Даријуш Домбровски сматрају да је Михаило од лета 1235. године већ био галички владар. На другом месту, Домбровски додаје

15 Почевши од дела Николаја Карамзина, речени извор је опште интерпретиран у историографији у контексту да ли је Данилова служба на интронизацији Беле IV значила потчињавање или част. Н. Карамзин, *История Государства Российского*, III, 272–273; Упоредити преглед литературе: Л. Войтович, *Галич у політичному житті*, 194–195; Можда смо другачији приступ проблему дали у: Дюра Гарди, *Данило Романович на інтронізації Бейли IV 1235 року – або повернення до королівської сім'ї*, у: *Король Данило Романович: культурна і державотворча спадщина його доби*, під заг. ред. Миколи Бевза, Юрія Лукомського, Львів 2016, 43–46.

16 М. Грушевський, *Хронольогія*, 25, 65.

17 ПСРЛ, II, 774.

18 Денис И. Зубрицкий, *История древнего Галичско-Русского княжества*, III, Львов 1855, 120; Исидор Шараневич, *Исторія Галицко-Володимирскои Руси от найдавнейших времен до року 1453*, Львов 1863, 84; F. Palacký, *O Ruském knjžeti Rostislawowi*, 28; M. Wertner, *Boris und Rostislaw*, 180; Исти, *Az Árpádok családi története*, 464; Грушевський, *Історія України-Руси*, III, 54; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 220; Александр В. Майоров, *Галицко-Волынская Русь: Очерки социально-политических отношений в домонгольский период: Князь, бояре и городская община*, Санкт-Петербург 2001, 585; M. Font, *Árpád-házikirályok*, 235; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 103; Л. Войтович, *Галич у політичному житті*, 194; Станіслав Келембет, *Михайло Всеволодович, великий князь Чернігівський і Київський: деякі питання походження, біографії та складу родини*, „Сіверянський літопис", 1–2, 2017, 14; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 134; Надежда И. Милютенко, *Сказания о Михаиле Черниговском*, ТОДРЛ, 64, 2016, 182; Изузетак је А. Горский, *Русские земли*, 33, који догађај грешком ставља у 1234. годину.

19 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 97; Исти, *Борьба за Галич между Даниилом Романовичем и Михаилом Всеволодовичем (1235–1245 гг.)*, Rossica Antiqua, 1, 2013, 61. Упоредити и: Martin Dimnik, *The Struggle for Control over Kiev in 1235 and 1236*, Canadian Slavonic Papers, vol. 21 (1979), 31–32.

20 Witalij Nagirnyj, *Polityka zagraniczna ksiestw ziem halickiej i wolynskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011, 205; Олександр Б. Головко, *Корона Данила Галицького, Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006, 303.

да је Михаило током зиме 1235/6. године сасвим сигурно кнежевао у Галичу.[21] Вероватно није погрешио ни Џон Фенел, у тврдњи да је Михаило заузео Галич у другој половини 1235. године.[22]

Михаило је доиста могао да стигне у Галич већ у јесен 1235. године, најдаље током зиме 1235/6. године (по релевантној хронологији *Новгородской Первой летописа*), на позив галичких бојара. Иза њега је стајала додуше победоносна, али тешка војна која се отегла од почетка 1235. године до завршетка пролећа (свакако најмање до краја маја) те године и било му је, претпостављамо, потребно неко време да сабере своје снаге и утврди власт у Чернигову и савезничком Кијеву. Тек након тога је могао, како би и приличило новом владару и победнику (са даровима и комором) да крене на запад, у шестотинак километара удаљени Галич на Дњестру. Наш опрез у вези с одређивањем времена доласка Олеговича у Галицију изнели смо и под утицајем једног издвојеног али посве логичног запажања Бронислава Влодарског. Наиме, по већ помињаном извештају *Галичко-волињской летописа*, током зиме [1235/6. године], Василько, коме се придружио брат Данило вративши се из Угарске, рачунајући притом на извесне савезничке пољске снаге (вероватно добијене од сандомирског кнеза Болеслава Стидљивог), покушао је да нападне на Галич. На крају, чак није успео ни да допре до града, „и вратио се кући".[23] На то су (након извесног времена?), искористивши слабост Романовича, Галичани у савезу са болоховским кнежевима[24] („Галичане и вси Болоховьсции") напали на град Каменец у источној Волинији. Рат је био настављен. Романовичима је помоћ упутио кнез Владимир Рјурикович, који се у међувремену очигледно избавио из половачког заточеништа, те су нападачи претрпели пораз. По свему судећи, овај поход се збио почетком или, вероватније, у пролеће 1236. године. Јер, када је наступило лето (!) [1236. године][25] – наставља своје казивање летописац – Михаило и његов савезник Изјаслав и Половци су након упућених претњи Романовичима да из заточеништва пусте њихове недавно заробљене савезнике, покушали да предузму поход на Волинију. У овом нападу им се са запада прикључио и Михаилов рођак Конрад, кнез Мазовије. Подухват се међутим завршио вишеструким неуспехом и Михаило је био принуђен да се врати у Галич.[26] Да се вратимо сада Влодарском. Он је, сагледавши горе приказан ток догађаја, закључио да у походу галичких бојара и болоховских кнежева на Каменец није ни речју био поменут Михаило Всеволодович, који се по свему судећи тада – средином зиме или почетком 1236. године (по хронологији овог аутора) – када је поход започет, још увек није налазио у Галичу.[27] Ово мишљење је свакако вредно респекта, јер доиста је помало неуобичајено, мада не и немогуће, да је летописац Романовича пропустио да помене име или присуство у походу черниговског кнеза. На другој страни, било је извесно да су Михаила још раније Галичани, односно њихови бојари, противници Данила Романовича, признали за свог

21 Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 44–45; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 191, 468.

22 Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 114.

23 ПСРЛ, II, 774.

24 О болоховским кнежевима и Болоховској земљи биће више речи у даљем излагању.

25 М. Грушевський, *Хронольогія*, 25–26, 65.

26 ПСРЛ, II, 774–775.

27 Bronisław Włodarski, *Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich*, Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Dz. 2, vol. 19, fasc. 2, Lwów 1936, 21–22 (105–106).

новог владара и да се само чекало да се он појави у Галицији. Барем због тих околности Всеволодович није смео да превише отеже са доласком на упражњени престо Галича, јер неодлучност у таквим приликама значила је губитак стечених позиција.

Време непосредног доласка Михаила Всеволодовича у Галич и Галицију за нашу тему истраживања има суштинско значење, јер сматрамо да је заједно с оцем у Галич стигао и његов син Ростислав. У овом мишљењу нисмо усамљени.[28] Видели смо већ раније да се Ростислав налазио у пратњи свога оца на кнежевском скупу у Кијеву (1231).[29] Вероватно с разлогом. Додуше, летописац Данила Романовича у својим вестима из лета 1236. године посвећеним Михаилу као „новом" галичком кнезу не спомиње његовог сина. Вероватно за такав податак није имао ни потребе, с пажњом одсликавајући надасве деловање главног непријатеља свог кнеза и његових савезника. Све док приликом описа новог похода Романовича на Галич, који се збио када је поново наступило лето („лѣту же наставшу"), највероватније наредне 1237. године,[30] летописац лаконски није записао да Романовичи – „идоста на Галичь на Михаила и Ростислава" – који су се – „затворила бо ся во градѣ".[31] Нису нам у овом тренутку толико битни исход и друге околности овог неуспелог похода, колико чињеница да је уз оца био и његов најстарији син Ростислав као личност вредна помена, и да је место њиховог безбедног боравка био добро утврђени престони Галич. Гледано са тачке итинерарија Ростислава Михаиловича, он је током лета 1237. године боравио у Галичу, који је издржао опсаду.

По нашем мишљењу, Ростислава је из више разлога његов отац одредио да постане његов „галички савладар" а у будућности и самостални кнез Галиције. Михаилов син је, наиме, по мајчиној линији био унук помињаног галичког и волињског кнеза Романа Мстиславича и близак сродник Данила и Василька Романовича. По тој породичној линији имао је права да заузме галички престо. Могуће и тим више, јер нам извори не откривају један важан детаљ. Ростислављеви ујаци Данило и Василько били су незаконита деца из Романовог другог брака, док је остало непознато да ли је Ростислављева мајка била рођена сестра волињских кнежева, или њихова полусестра, рођена из првог, законитог брака Романа с кијевском принцезом Предславом, кћерком кнеза Рјурика Ростиславича.[32] Поред генеалошких изгледа и предуслова, коначно, и свакако

28 Делимо постојеће мишљење са: Н. П. Дашкевич, *Княжение Даниила Галицкого*, 48; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, III, 54; В. Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 137; Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 114; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 205, напомена бр. 35; Н. Милютенко, *Сказания о Михаиле Черниговском*, 182; Неки аутори износе махом у изворима непотврђена тумачења о околностима доласка двојице Олеговича у Галич. Всеволод Прокофјеф је сматрао да је то изведено из помоћ угарске војске. Џон Фенел бележи да су Михаило и Ростислав преузели Галич од Пољака.

29 ПСРЛ, I, 457.

30 Општеприхваћену, горе наведену хронологију тока догађаја одредио је својевремено Михајло Грушевски. У новије време, Даријуш Домбровски износи хипотезу да су се током лета 1236. године одиграла два већа похода на тлу Галиције и Волиније. Један, у режији Олеговича и њихових савезника на Волинију, затим други – Романовича на Галич. Ипак, под условом да не прави грешку, летописац у својој нарацији раздваја догађаје смештајући их у два летња доба. Упоредити: ПСРЛ, II, 775 и 776. Односно: М. Грушевський, *Хронольогія*, 25–26, 65; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 195. и даље.

31 ПСРЛ, II, 776.

32 Детаљније о проблему, уз преглед литературе: Dariusz Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002, 51–59; Hieronim Grala, *Drugie małżeństwo Romana*

не на последњем месту, Ростислав је вероватно био жељени владарски кандидат галичке аристократије која је суштински држала власт у Галицији. Ако моћни галички бојари истрајно нису желели да на престолу своје земље виде опасног по њих Данила Романовича који се ослањао на суседну Волинију, искусни Михаило Всеволодович им је био потребан само толико да их, у први мах, одбрани од претензија волињског кнеза. Михаило је могуће пристао на ову улогу у име кнежевске власти свог сина, више него своје, јер без подршке галичких бојара њихов положај у удаљеној Галицији је био неодржив. Донедавно је у Галичу, скоро у истом статусу попут оног који ће бити намењен Ростиславу, као супарник Романовича владао помињани Арпадовић, краљевић Андрија (с прекидима 1227–1233/4), у чије је име државне послове водио утицајни бојар Судислав.[33] Сада, међутим, ни проугарска странка у Галичу ни угарски владарски двор више нису имала активног претендента на галички престо, те је ту улогу корисну за оба политичка чиниоца могао да преузме „млади и неискусни" Ростислав окружен својим галичким брижницима. У таквим условима можда ће нам бити јасно зашто ће се Михаило у Галичу задржати релативно кратко. Ростислав је вероватно од првих дана свог присуства у Галичу, поред оца, такође имао статус „галичког кнеза". Наравно да је зависио од воље и политичких планова свог оца, али је уједно био више од обичног владаревог сина или потоњег његовог намесника.[34] Управо је Ростислав, својим присуством у престоном Галичу, гарантовао династији Олеговича наклоност моћних Галичана, а посредно и Угарске.

Уз све хронолошке непознанице и неизоставне историографске претпоставке којима ће бити посвећено наше даље излагање, у једну околност смо посве сигурни. Ростислављев боравак и кнежевање у Галичу представљали су за још увек младог кнеза врло динамичан период живота, пун ратних изазова и изнуђених политичких одлука, ако их је он у том периоду иоле самостално доносио у односу на утицај свог оца и галичких бојара.

Након приказаних сазнања о почецима Михаиловог (и претпостављамо Ростислављевог устоличења у Галичу), поново се морамо окренути писцу *Галичко-волињскої лѣтописа*, који нас детаљно извештава о току згуснутих галичких догађаја. Свакако касније дописана година њиховог наводног одвијања 6743. [1235] није релавантна,

---

Mścisławowicza, Slavia Orentalis, 31, 1982, 3–4, 115–132; Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 408, 491; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 103; M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 11.

33 M. Font, *Árpád-házi királyok*, 218–224; Мирослав Волощук, *„Русь" в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*, Івано-Франківськ 2014, 284–324; Adrian Jusupović, *Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269)*, Kraków 2013, 243–262.

34 У односу на наше ставове, Денис Зубрицки је још давно сматрао да Ростислав никад није био галички кнез, већ да је управљао Галичем као Михаилов намесник после очевог одласка у Кијев. И Даријуш Домбровски поставља питање да ли је Ростислав у наредном периоду (1238) заправо био очев намесник Галича (Галиције). Виталиј Нагирни претпоставља да је Ростислав у време боравка свог оца у Галичу могао да влада неком од удеоних кнежевских престоница земље, попут Перемишља или Звенигорода. Тек, Надежда Миљутенкова лаконски закључује да је након заузимања Галича Михаило овде поставио свог сина Ростислава. Д. Зубрицкий, *История*, III, 126, напомена бр. 103; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 468; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 205, напомена бр. 35; Н. Милютенко, *Сказания о Михаиле Черниговском*, 182.

наводимо је као текстолошки оријентир целине која се односила на збивања од 1236. до 1238. (1239?) године, у којој писац говори о најмање две ратне године током којих су се у лето одвијале опсежне војне кампање.[35] За разрешење нашег упитника, у овом контексту описа хронолошки измешаних догађаја, кључне су наредне вести. Прво је, како сазнајемо, Јарослав Всеволодович, кнез из суздаљске династије, заузео Кијев од кнеза Владимира Рјуриковича, међутим, „не мога его држати иде пакы Суждалю". Власт у старој руској престоници преузео је затим Михаило Всеволодович, који је свог сина Ростислава оставио у Галичу. Непријатељство са Романовичима је опет било на снази. Из истог извора даље сазнајемо да су черниговски кнежеви од Данила Романовича отели Перемишљ, који је био залог раније склопљеног примирја две стране (могуће је да се то збило још пре одласка Михаила из Галича, јер летописац ово дело приписује обојици кнежева).[36]

Поуздан хронолошки оквир за увод у описане догађаје представља чињеница да је Јарослав Всеволодович стекао власт у Кијеву током мартовске 1236. године (март 1236. – фебруар 1237). Тачну годину овог догађаја (када су Монголи током јесени разорили Поволшку Бугарску) даје новгородски летописац који је пером „пратио" поход тада свог (новгородског) кнеза Јарослава из Новгорода у Кијев, стављајући га као прву вест из 1236. године.[37] Колико дуго се Јарослав одржао на кијевском престолу и када га је Михаило тамо заменио – тешко је дати једнозначан одговор. Историчари, већином, Михаилов долазак у Кијев (а самим тим и почетак Ростислављевог самосталног кнежевања у Галичу) смештају у пролеће 1238. године (*datum post quem* 4. марта 1238).[38] Наиме, Јарослав Всеволодович је, као најстарији члан династије, наследио кнежевски престо у Владимиру на Кљазми након што је његов брат Јурај Всеволодович погинуо у бојуу против Монгола на реци Сити 4. марта 1238. године, и након што су се Монголи повукли из североисточних руских земаља остављајући за собом пустош.[39]

---

35 М. Грушевський, *Хронольогія*, 25–28, 65–66; М. Димник, *Борьба за Галич*, 67–68, напомена бр. 38. Упоредити и садржај напомене бр. 30.

36 „...и потомь приде Ярослав Суждальскъи и взя Киев под Володимером [Рюриковичем] не мога его держати иде пакъı Суждалю. И взя под нимь Михаил а Ростислава съна своего остави в Галичи и отяша от Данила Перемъшль бъвшю же межю ими овогда миру овогда рати". ПСРЛ, II, 777; Под знаком питања, Грушевски преузимање Перемишља ставља на лето или у другу половину 1238. године. Произлази по овом аутору да је до тога дошло током Ростислављевог самосталног кнежевања у Галичу. М. Грушевський, *Хронольогія*, 27–28, 66.

37 НПЛ, 74, 285; Н. Г. Бережков, *Хронология русского летописания*, Москва 1963, 270; Упореди: Н. Ф. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 229.

38 Пролеће 1238: М. Грушевський, *Хронольогія*, 27, 66; А. В. Майоров, *Галицко-Волынская Русь*, 604; Володимир Коваленко, *Чернігів і Галич у XII–XIII ст.*, у: *Галичина та Волинь у добу Середньовіччя*, Львів 2001, 154–165 passim; средина марта 1238: Л. Махновець, *Літопис руський*, 522; близу марта 1238: Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 208; отприлике у априлу 1238: Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 181; током 1238. године: А. Горский, *Русские земли*, 34; такође, Исти, *Гибель Михаила Черниговского в контексте первых контактов русских князей с Ордой*, Средневековая Русь, 2006, 6, 150; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 229; пре монголске најезде (1237/8): Н. Милютенко, *Сказания о Михаиле Черниговском*, 182; након монголског освајања североисточне Русије: В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 135. Другачија мишљења биће изнета у наредним пасусима у основном тексту излагања.

39 ПСРЛ, I, 467; За датум смрти Јурија Всеволодовича: О. Рапов, *Княжеские владения*, 171; Улога овог кнеза у пружању отпора Монголима 1237/8. године у светлу извора и литературе: А. Кузнецов, *Владимирский князь Георгий Всеволодович*, 413–504.

Овом приликом, као прилог разумевању руског кнежевског итинерарија, вредно је помена размишљање Даријуша Домбровског који запажа да се мора имати у виду да Јарослав Всеволодович напушта Кијев и одлази на север Русије после 4. марта 1238. године, тек када су до њега стигле вести о поразу и смрти његовог брата. На другој страни, било је потребно и да вести о упражњеном кијевском престолу стигну до Михаила у Галич, коме је такође било потребно одређено време да припреми експедицију која ће кренути на руску престоницу. По среди су у сваком случају били војни подухвати који су захтевали извесно време за припрему, закључио је Домбровски.[40]

На овакав след догађаја сасвим могуће да посредно указује *Галичко-волињски летопис*, знајући да се Јарослав поново вратио у Суздаљ(ску земљу), док се у каснијем *Воскресенском летопису* још одређеније повезују догађаји. Након повлачења монголске војске из североисточне Русије, Јарослав је стигао из Кијева и преузео владимирски престо, а након њега у Кијеву је на престо „сео" Михаило Всеволодович Черниговски, саопштава овај извор.[41] Насупрот овим вестима, писац такође познијег *Никоновскоī летописа* лаконски доноси вест да је Јарослав на велико кнежевање у Владимир стигао из Новгорода.[42] Податак из *Никоновскоī летописа* није промакао пажњи Мартина Димника, истраживача кнежевске биографије Михаила Всеволодовича. Упоређујући ову вест са упечатљивим казивањем *Галичко-волињскоī летописа* да се Јарослав, након преузимања Кијева, „не могавши га држати" вратио опет у Суздаљ, Димник је закључио да је Јарослављево кнежевање у главној руској престоници било краткотрајно, могуће да је потрајало само неколико месеци, и да се затим он вратио у Суздаљ(ску земљу) или Новгород (?), где је раније кнежевао. По мишљењу овог аутора, Јарослав је 1236. године стекао Кијев, али га је исте године и напустио, под притиском свог старог супарника Михаила Всеволодовича. У светлу овог тумачења, сматрао је да се може разумети вест *Никоновскоī летописа* да је Јарослав 1238. године из Новгорода стигао у Владимир на Кљазми који су разорили Монголи.[43] Попут Димника, придајући веродостојност наведеном извору, Денис Хрусталев је закључио да је Јарослав већ крајем 1237. године напустио Кијев и вратио се у Новгород, наводно у намери да помогне брату Јурију Всеволодовичу у одбрани североисточне Русије од напада Монгола. У томе није успео, могуће због тога што му Новгородјани нису дали војне одреде, а његова дружина је била премала за такав подухват.[44] Нажалост, *Новīородски Први летопис* не говори ништа о доспећу Јарослава Всеволодовича у Новгород из Кијева и о његовом присуству у граду током злокобне зиме 1237/8. године. А било би логично очекивати да буде заинтересован за помен ових догађаја.[45] Коначно, по овој логици ствари, није искључено да се Јарослав након добијања вести о смрти старијег брата и разарању њихове баштине запутио у Владимир на Кљазми преко сигурног Новгорода, који је остао изван домашаја

40 D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 205.

41 ПСРЛ, II, 777; Полное собрание Русских летописей, томъ седьмой, *Летопись по Воскресенскому списку*, СПб. 1856. (= ПСРЛ, VII), 143–144.; Упореди такође Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 160–163.

42 Полное собрание Русских летописей, том десятый, *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*, СПб. 1885, (=ПСРЛ, X), 113–114.

43 M. Dimnik, *The Struggle for Control over Kiev*, 39–40; Исти, *Борьба за Галич*, 71–72, напомена 45.

44 Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 160.

45 НПЛ, 74–76, 286–289.

монголских освајача, а где је својевремено (1236) оставио Новгорођанима на кнежевању свог старијег сина Александра.[46] Овакав приступ у тумачењу околности и хронологије доласка Михаила Всеволодовича на кијевски престо заступа и Станислав Келембет, стављајући почетак Михаилове кнежевске власти на 1237. годину.[47] Без коментара извора, овај догађај у исту годину (1237) лаконски стављају и неки други аутори, попут Всеволода Пашута[48], Владимира Всеволодовича и Леонтија Војтовича[49]. Џон Фенел само констатује да Јарослављево кнежевање у Кијеву (1236) није било дуго.[50] Произлазило би онда да је Ростислав самостално галичко кнежевање започео 1236. или 1237. године.

Проблем у таквом читању извора је у томе што летописац Романовича вести о промени чак три кнеза на кијевском престолу, међу којима је Михаило Всеволодович био последњи у низу, доноси врло сажето, по нашем мишљењу с јединим циљем да би логично појаснио свом читаоцу због чега је Ростислав у једном тренутку остао сам да столује у Галичу. Ту га је, наиме, оставио његов отац због преузимања власти у Кијеву. Узгред нас летописац обавештава да су они (черниговски кнежеви) отели од Данила Перемишљ, и да међу њима није било трајног мира, већ само час мир, час рат („бъывшю же межю ими овогда миру овогда рати").[51] У даљем току летописног излагања ове целине, насупрот Данилу Романовичу, актер галичких збивања уместо Михаила постаје, или пре остаје, искључиво његов син Ростислав.

Коначно, по приказаном сведочанству извора, за Михаила и Ростислава су прве две године проведене у Галичу (ради се о збивањима приказаним у два летња годишња доба!) биле изузетно бурне. Да поновимо, у лето (без и најмање дилеме 1236. године) Михаило је са својим бројним савезницима (донедавним кијевским кнезом Изјаславом и његовим Половцима, Конрадом Мазовијским, Галичанима) припремио велики поход на Волинију који се завршио неуспехом. Наредног лета, Михаило је морао да издржи напад Данила и Василька Романовича на Галич, у који се черниговски кнез затворио заједно са сином Ростиславом. Посада сачињена од њихове дружине, бројних Угра („Угор множество бѣяшеть у него [Михаила]") и самих Галичана који су очигледно били уз своје кнежеве одбила је без тешкоћа Романовиче, који су затим покушали да освоје Звенигород. Показало се без успеха; само су опустошили околину овог старог удеоног престоног града који је због свог стратешког положаја на раскрижју путева био својеврсни кључ за контролу целе Галиције. Затим, те јесени био је склопљен мир, Михаило је тада Данилу препустио Перемишљ и западни део Галиције.[52] У међувремену, Михаило је по свему судећи успоставио савезничке односе с угарским краљем Белом IV. Вероватно да он лично није ишао у Угарску (мада не смемо искључити ни такву могућност, видели смо да његов супарник Данило недавно јесте), али претпостављамо

46 Исто.

47 С. Келембет, *Михайло Всеволодович*, 14, 17, напомена бр. 27.

48 Пашуто даје различите могућности почетка Михаиловог освајања власти у Кијеву, датирајући их на 1237, односно на другом месту на 1236. годину. Упоредити: В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 61, 220.

49 В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 112.

50 Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 114.

51 ПСРЛ, II, 777.

52 Исто, 774–776.

да је морао стрпљиво да чека изасланство састављено од утицајних галичких бојара, да му донесе добре вести из краљевине с друге стране Карпата. Све наведене околности изазивају извесну сумњу да је Михаило од лета 1236. па до јесени 1237. године – заокупљен утврђивањем положаја у несигурној Галицији – имао времена и могућности да напусти Галич и да се посвети преузимању кијевског престола, ако је он тада уопште постао упражњен. И поред наведених образложења, хипотетички не можемо у потпуности искључити могућност да су Михаило и Ростислав започели своје кијевско, односно самостално галичко кнежевање 1236. или 1237. године. На другој страни, како смо већ раније истакли, једини поуздани хронолошки оквир разматраних догађаја је чињеница да је Јарослав Всеволодович, после смрти свог брата Јурија Всеволодовича (3. марта 1238), преузео престо у Владимиру на Кљазми. Дакле, ако не пре пролећа 1238. године, а онда свакако од тог времена, Ростислав је сам столовао у Галицији.

Ростислављево галичко кнежевање, међутим, беше прекинуто помало неочекивано. Наиме, по слову извора, када је противник Олеговича Данило Романович боравио у својој новоподигнутој престоници граду Холму у западној Волинији,[53] стигла му је неочекивана вест да је Ростислав „изашао у поље" и да је „кренуо на Литву са свим [галичким] бојарима и коњаницима".[54] Околност да је Галич остао без владара и озбиљне одбране искористио је Данило коме је, по речима његовог летописца, наводно било потребно само три дана (током којих је убрзаним галопом прегазио најмање 300 километара – ?!) да се појави под зидинама Галича.[55] Додуше, такав војни подухват у светлу итинерарија и средњовековне војне логистике није непознат, с тим да се односио на једну за европске прилике страну силу – Монголе. Угарски извор о коме ће бити још речи, описујући монголску најезду на Угарску, доноси вест да су Монголи 12. марта стајали на угарској граници, на Верецком превоју Карпата, а већ 15. марта Бату-кан је стигао на пола дана од Пеште и започео да тамо сеје смрт. Како је примећено, монголска коњица је такође за три дана прешла тристотинак километара.[56] Али, да се вратимо нашој теми: у престоном Галичу присталице Романовича су преовладале у односу на преостале бојаре на челу са дворским Григоријем и галичким епископом Артемијем, који су се нашли у мањини и били принуђени да Данилу на крају отворе капије града. Он је тада свечано ушао у саборни Храм Свете Богородице у коме је сео на кнежевски престо свога оца.[57]

Описујући правац кретања Ростислава и његове војске током похода, летописац као да је остао недоречен. Испрва су они, сазнајемо, изашли у „поље", затим је писац

53 Упореди: Пётр Толочко, *Статья 6731 года Галицко-Волынской летописи и время ее написания*, Ruthenica, 4, 2005, 47–53.

54 „Ишедшю же Ростиславу во поле, Богу же поспѣвшу приде вѣсть Данилу, во Холмѣ будущю ему, яко Ростислав сошел есть на Литву со всими бояръı и снузникъı", ПСРЛ, II, 777.

55 За тродневни прелазак раздаљине између Холма и Галича видети коментар: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 206; Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 179.

56 Послужили смо се са коментаром Мирка Сарделића: *Rogerije iz Apulije, Carmen miserabile*, s latinskog preveo i priredio Mirko Sardelić, Matica hrvatska, Zagreb 2010, 52–53, напомена бр. 73; *Epistola magistri Rogerii in Miserabile Carmen super Destructione Regni Hungariae per Tartaros*, ed. Ladislaus Juhasz, у: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, ed. Emericus Szentpetery, Budapest 1938. (= Rogerius, *Carmen Miserabile)*, 564–565.

57 ПСРЛ, II, 777–778.

прекинуо приказ даљег војног итинерарија објашњавајући да су о томе вести стигле до Данила који није губио време, а затим је појаснио да је Ростислав кренуо на Литву. Реч „поље" по језику руских летописа традиционално означава степу и уједно земљу Половаца.[58] Још је Денис Зубрицки средином XIX века сматрао да је летописац грешком написао да је Ростислав кренуо у поход „на Литву", а заправо је у тексту требало да стоји „на Половцев". Зубрицког је навело на овакав закључак неколико логичних чињеница. Пошто се Галиција и Литва нису граничиле, ако је Ростислав са галичким бојарима намерио да иде на Литву – морао је да прође или кроз пољске земље или кроз Волинију, која је припадала његовим супарницима Романовичима. У тренутку када је сазнао да је Данило напао на Галич, он се још увек налазио негде у галичким пределима који су се на југу граничили са степом.[59] У сваком случају, морамо констатовати да је Ростислав кренуо са својом галичком војском или на север против Литве или на југ према степи. Једна од ове две могућности већ на први поглед је искључивала другу. Микола Котљар је у својим коментарима *Галичко-волинської літописа*, уважавајући мишљење Зубрицког, ово питање оставио отвореним.[60] Марта Фонт износи занимљиво мишљење да је Ростислав у тренутку губитка Галича вероватно кренуо код Половаца (односно да је већ боравио међу њима) у намери да од њих затражи помоћ у рату са Романовичима, који је трајао.[61]

Немали број историчара који су се осврнули на ову недоумицу и евентуалну противречност извора определио се за став да је Ростислав без сумње са војском кренуо на Литву (мада нису посебно разматрали пут којим се војска кретала). Већ је Михајло Грушевски сматрао да се Зубрицком не може дати за право да се у летописном тексту, због наводне грешке, тек тако замени помен Литве као одредишта похода, без обзира на претходну вест да је Ростислав отишао „у поље".[62] Леонид Махновец је поставио питање да ли је под неименованим пољем летописац заправо мислио на Рожне поље (Рожнє поле), локалитет познат из руских летописа у области већ помињаног старог кнежевског престоног Звенигорода, као место окупљања војски и одигравања бојева.[63] Питање убикације Рожнег поља је стара историјска тема са вишегласним закључцима. Најновија истраживања Олега Купчинског, као и Виталија Љаске (заснованог на упоредном изучавању извора, микротопонимије и археологије), овај локалитет смештају источно и подаље од Звенигорода, на раван која се пружа испод Лисе горе (Голе горе), од левих притока реке Белзец до левих притока реке Гологирке. Рожне поље је у доба Рјуриковича било важно стратешко место на граници Галиције према Волинији,

58 *Етимологічний словник П. Р.*, 104–105.

59 Д. Зубрицкий, *История древнего Галичско-Русского княжества*, III, 126, напомена бр. 104.

60 М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 229–230; Упореди од истог аутора: *Данило Галицький*, 229.

61 M. Font, *Árpád-házi királyok*, 238.

62 М. Грушевський, *Історія України-Руси*, III, 55–56; Упореди: В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 217; M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 105; Исти, *The Dynasty of Chernigov*, 341; Исти, *Борьба за Галич*, 73; Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 114; А. Майоров, *Галицко-Волынская Русь*, 579; Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 178.

63 Л. Махновець, *Літопис руський*, 392, 567, као и 153, 196; *Етимологічний словник П. Р.*, 116; ПСРЛ, I, 270, 311. Морамо на овом месту напоменути да, и поред прегледа нама доступне литературе, нисмо утврдили да ли је ову претпоставку (под знаком питања) неко изнео пре Леонида Махновеца.

средокраћа са које су водили путеви како на север и исток, тако и на запад.[64] Да ли је „поље" на које је прво изјахала Ростислављева галичка војска заправо било Рожне поље на које је пут водио свакако преко Звенигорода остаће ствар претпоставке, вредне уважавања. Ако бисмо били руковођени наведеном убикацијом Леонида Махновеца, Ростислав и његови галички помагачи су у том случају најкраћим путем смерали да дођу до Литве преко источне Волиније. Леонтиј Војтович и Володимир Александрович износе претпоставку да је Ростислав са својим галичким трупама кренуо у помоћ свом оцу Михаилу који је као кијевски кнез и први међу Рјуриковичима планирао да предузме поход на Литву преко Смоленске земље.[65] Да је Ростислављев војни подухват био покренут као подршка његовом оцу који је пошао у поход на литванске кнежеве, сматра и Виктор Мандзјак.[66]

У односу на ова тумачења, сасвим другачији правац Ростислављевог литванског похода је у своје време одредио Бронислав Влодарски. За овог историчара најприхватљивије је било да је Ростислав у поход кренуо с циљем да помогне свом рођаку и савезнику Конраду, кнезу Мазовије.[67] Наиме, током претходних година, како то речито потврђује *Галичко-волињски летопис*, Конрад је војно помагао Михаила и Ростислава против Романовича. Уследио је одговор Романовича који су у пролеће, по свему судећи 1238. године, освојили погранични град Дорогичин који се налазио у поседу Реда браће добжинских витезова (*Fratres ordinis militum Christi domus quondam Dobrinensis*).[68] Ову важну тврђаву (*castrum*) и трговачко место на реци Буг, Конрад је 8. марта 1237. године, заједно са околном земљом поклонио Реду добжинске браће управо да брани Мазовију од напада јеретика (Русина) и Пруса, тј. Литве.[69] Данило је након овог успеха, сазнајемо, у напад на Конрадове земље послао своје савезнике – литванског кнеза Миндовга и кнеза Новгорода Изјаслава.[70] Чинило се логичним, закључио је Влодарски, да је након претрпљених губитака мазовијски кнез планирао поход на Литву и да је у томе очекивао помоћ од Ростислава и галичких бојара који су били огорчени противници

64 Са детаљном анализом старије литературе: Олег Купчинський, *Літописні географічні назви „Микулин" і „Рожне поле" та їх історична територія у XI–XIII століттях*, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича, Вип. 15, 2006–2007, 86–88; Віталій Ляска, *Лиса Гора на Голих горах (причинок до топонімічного ландшафту Галицько-Волинського пограниччя в добу Романовичів)*, Княжа доба: історія і культура, Вип. 9, 2015, 217–226.

65 В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 112; Леонтій Войтович, *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть*, Львів 2015, 196.

66 В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 136.

67 B. Włodarski, *Rola Konrada Mazowieckiego*, 111; Исти, *Polska i Rus*, 115.

68 ПСРЛ, II, 774–776; За хронологију освајања Дорогичина од стране Романовича упореди: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 209–216, напомена бр. 427; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 201–205, напомена бр. 509; Упоредити и: Adrian Jusupović, *Domus quondam dobrinensis. Przyczynek do dziejów templariuszy na ziemiach Konrada Mazowieckiego*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu" t. LXXI, 2006, z. 1, s. 11–13; Исти, *Przynależność polityczna Drohiczyna w XII i pierwszej połowie XIII w.*, у: *Дрогичинъ 1253*, Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ої річниці коронації Данила Романовича, Івано-Франківськ 2008, 163–170.

69 *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis*, I, ed. Jan Karol Kochanowski, Varsoviae 1919, No. 366, 421.

70 ПСРЛ, II, 776.

Романовича, а самим тим и свих њихових савезника. Међутим, до тог напада никад није дошло, јер је Ростислава (на путу према пољским земљама) сустигла вест да је Данило изненада заузео Галич. Мишљење Влодарског прихватају Даријуш Домбровски и Виталиј Нагирни, који разложно запажа да је, упркос недостатку извора, изнета претпоставка сасвим извесна.[71] Што се нас тиче, придружујемо се реченим ставовима. Са недавним преузимањем Перемишља, власт черниговских кнежева се на северозападу поново граничила са пољским земљама, а Ростиславу се тиме преко суседне Сандомирске кнежевине потенцијално отварао пут до територија под влашћу Конрада Мазовијског и његових синова. У то време сандомирски кнез Болеслав Стидљиви није пребивао у својој кнежевини, будући да је био угрожен од свог стрица Конрада, који је приграбио северне пределе Сандомирске земље. У одсуству младог кнеза, државним пословима Сандомирске кнежевине је управљало моћно племство на челу с војводом Пакославом из рода Авданаца (Awdańców), који је одраније био присталица Романовича.[72] Зарад безбедног проласка кроз Сандомирску земљу, требало је постићи неки договор са овдашњим властодршцима.

С друге стране поставља се питање, под условом да је Ростислав на челу своје војске доиста кренуо према северозападу, да ли је у том случају досегао пределе „љашке земље" удаљене од Галича више од 200 километара.[73] Наш једини извор за ове догађаје, летописац Данила Романовича, карактеристично за стил свог излагања сажима ток догађаја. По летописцу, да поновимо, након што је добио вест да је Ростислављева војна поворка напустила Галич, Данилу је било потребно само три дана да из Холма стигне под зидине престонице Галиције. Даље, није нам познато колико је трајала „претња опсадом" и колико су потрајали преговори са Ростислављевим достојанственицима и присталицама који су држали власт у Галичу, након којих је Романовичу град био предат. Да ли се све одиграло на препад, у једном таласу догађаја током једног дана, или се одужило? Нови летопишчев временски прилог односио се на податак да је Данилу већ „сутрадан" након што је он преузео власт у Галичу и симболично окачио своју заставу на Немачку капију града, стигла вест да је Ростислав био кренуо назад у Галич, али пошто је чуо да је град заузет, дао се у бег у Угарску.[74] Уз нашу „сумњу" да је летописац поједноставио и сажео ток догађаја, можемо ипак са извесним опрезом да саберемо приказана збивања и одредимо њихове минималне временске границе трајања. Данилу су наводно била потребна три дана да пређе пут из Волиније до галичке престонице и ваљда је најмање још толико било потребно да му његови обавештајци-гласници донесу поуздане вести о Ростислављевом одсуству из Галича. Истина, та драгоцена вест је до Данила могла да стигне и данима након што је његов супарник изјахао из престонице. Дан након што је Данило овладао Галичем, Ростислав је, саз-

71 D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 205; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 206, напомена бр. 367.

72 Włodarski, *Rola Konrada Mazowieckiego*, 20–21; *Исти*, *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 76, 1971, 47–49.

73 На пример, истраживач руско-пољских односа те епохе Олександр Головко констатује да Данило Романович стиче Галич искористивши одсуство Ростислава Михаиловича, без упуштања у расправу куда је Ростислав смерао да предузме поход. О. Головко, *Корона Данила Галицького*, 314.

74 „И постави [Данил] на Нѣмечьскых вратѣх хоруговь свою. Наутрѣя же приде к нему вѣсть яко Ростислав пошел бѣ к Галичю слъшав же приятье градьское бѣжа во Угръı". ПСРЛ, II, 777–778.

најемо даље, већ био на путу да се врати у Галич, али је одустао од борбе и дао се у бег. Можемо закључити да је Ростислав са својом војском најмање седам дана био одсутан из Галича (и уједно најмање исто толико дана јахања удаљен од града – !?). Притом наглашавамо да је горњу временску границу изражену у броју протеклих дана и недеља његовог одсуства немогуће тачно одредити. Ипак, како је то давно закључио Зубрицки, у тренутку када је до њега стигла вест о губитку Галича, Ростислав се по свему судећи још увек налазио негде у пределима Галиције, или по нама – релативно близу њених граница.[75] На ову околност посредно указују приказане вести руског извора.

За разлику од недоумица везаних за правац Ростислављевог похода на Литву које у овом тренутку остављамо по страни, путоказ Ростислављевог бекства у Угарску нам је захваљујући летописцу Данила Романовича сасвим познат. Он нас обавештава да Ростислав „бѣжа во Оугръı путемь имже идяше на Борсуков дѣл и прииде к бани рекомѣи Родна и оттуда иде Оугръı". И да не буде непознаница, даље нам победоносно саопштава да је кнез Данило, сазнавши за покрет Ростислава и његових пратилаца, послао на њих своје војнике који су их гонили „до Горъı и возвратишся".[76] Без икакве дилеме, „Гора" која је представљала природну границу између плодне Галиције и Угарске за летописца је била уобичајено, друго име за Карпате. Данило је, за сваки случај, терао свог супарника и његову оружану пратњу све до границе.[77]

Ростислављева бежанија преко Карпата ишла је кроз два места, на „Борсуков дѣл" и затим ка „бањи заваној Родна". Реч „дѣл" (како је записана у *Ипатијевском списку* за разлику од Хлебниковског и других где стоји „дѣд") за истраживаче је значила горски гребен, односно у конкретном случају карпатски превој, зван Борсуков – топоним који је временом ишчезао у живом језику и писаној речи овог дела Шумовитих Карпата.[78] Могуће је да га треба поистоветити с данашњим карпатским превојем Прислоп (Prislop), у Румунији.[79] Овуда је, наиме, водио и данас води пут за Родну (данас Rodna), или у летопису у Бању Родну. Реч бања на овом месту је несумњиво стајала у значењу рудника (мађарски – banya). Родна (Rudna, Radna) смештена у Ердељу (Трансилванији) била је најзначајнији рудник сребра и уједно значајно саско место у Угарској у време владавине Арпадовића. Да је Ростислав изабрао устаљен пут који је из руских земаља водио у Угарску сведочи и податак да је коју годину касније (1241) управо овуда једна монголска војска на челу са Каданом упала у Угарску и притом освојила Родну. Помен Родне у *Галичко-волињском летопису* најстарији је хронолошки запис о овом месту, како је то закључио Ђерђ Ђерфи.[80] У тренутку када је у невољи

75 Д. Зубрицкий, *История*, III, 126, напомена бр. 104.

76 ПСРЛ, II, 778.

77 Н. П. Дашкевич, *Княжение Даниила Галицкого*, 64; Л. Махновець, *Літопис руський*, 393, 553.

78 Д. Зубрицкий, *История*, III, 126–127, напомена бр. 105; И. Срезневский, *Словарь*, I, 155; Сергей М. Середонин, *Историческая география*, Петроград 1916, 189; *Етимологічний словник П.Р.*, 24; Николай Ф. Котляр, *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.*, Киев 1985, 169–170; Исти, *Галицко-Волинский літопись*, 230.

79 *Етимологічний словник П.Р.*, 24; Такође: D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska*, 207, напомена бр. 568.

80 Детаљније: György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV, Budapest 1963–1998. (= Gy. Györffy, AMTF), I, 562–564; Rogerius, *Carmen Miserabile*, 576; *Rogerije iz Apulije, Carmen miserabile* (M. Sardelić), 78–79; Упоредити и: M. Font, *Árpád-házi királyok*, 238.

пролазио кроз Родну, Ростислав Михаилович није могао ни да наслути оно што ће му судбина у будућности одредити. Много година касније (1262), речено рударско место са својим богатим приходима налазиће се у поседу његове будуће супруге, угарске принцезе Ане.[81] Заправо, Родна је заједно са суседном Бистрицом током скоро целог XIII века као посед припадала угарским краљицама.[82] Околност да се Родна почетком шездесетих година, по свему судећи вољом њене мајке краљице Марије и оца краља Беле IV, нашла „у титули" и поседу Ростислављеве супруге Ане, била је речито сведочанство о улози и утицају ове угарске принцезе и Ростислав(љевич)а у сложеним односима унутар владарске породице.

Када се све то одиграло – када је, наиме, Ростислав кренуо у поход на Литву и изгубио своје галичко кнежевање, односно када је Данило Романович поново сео на галички престо – историографија није дала јединствен суд. У својој до данас незаобилазној реконструкцији хронологије *Галичко-волињскоī летоп҃иса*, Михајло Грушевски је у сложеном поступку временског распореда згуснутих збивања сматрао да су се конкретни догађаји могли одиграти у јесен, односно крајем 1238. године, или чак током наредне, 1239. године, која је што се даље нарације тиче остала „непопуњена". Упоредна парадигма реченог хронолошког оквира за Грушевског је била следећа летописна повест којом се прекида приказ галичких збивања – *Побоище Батыєво* – посвећена опису монголског освајања руских земља које се одиграва „у та времена" (1237/8–1239).[83] Стиче се утисак да је бројним историчарима само преостајало да се равнају према хронологији Грушевског.[84] У широком спектру мишљења издвојићемо запажање Мартина Димника, који, уз ограду да је тешко одредити када је Данило заменио Ростислава у Галичу, логично закључује да се то збило између два догађаја: након што је Михаило Всеволодович овладао Кијевом и у Галичу оставио сина Ростислава, а пре него што је

81 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, (= CDB) V/1 edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková, Pragae 1974, no. 344, 512–513; Ова околност није промакла ни Мирославу Волошчуку, упоредити: М. Волощук, *Просопографічні студії*, 113, напомена бр. 68.

82 Attila Zsoldos, *Az Árpádok és asszonyaik, A királynéi intézmény az Árpádok korában*, Budapest 2005, 46–47, 54–56.

83 М. Грушевський, *Хронольогія*, 27–28, 66.

84 Леонид Махновец, Микола Котљар, Марта Фонт – преузимају хронологију Грушевског: Л. Махновець, *Літопис руський*, 393; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 230 (упореди од истог аутора и: *Данило Галицький*, 229); M. Font, *Árpád-házi királyok*, 238. Да се промена кнежевске власти у Галичу одиграла 1238. године, опредељују се: В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 217; І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, Київ 1984, 95; Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 114; Л. Войтович, *Галич у політичному житті*, 196 (упоредити и: В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 112–113); W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 217. Дарију Домбровски ставља почетак Даниловог кнежевања у Галичу на лето 1238. године: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 207 468. (Под утицајем Грушевског ?), крај, односно другу половину 1238. године наводе: А. В. Майоров, *Галицко-Волынская Русь*, 577, 579; О. Б. Головко, *Корона Данила*, 314; Мирослав Волощук, *Вассальная зависимость Даниила Романовича от Белы IV (1235–1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в.*, у: *Specimina Nova. Pars Prima. Sectio Mediaevalis III*, Pécs 2005, 93. Коначно, други историчари Данилов повратак у Галич датирају на 1239. годину: А. Горский, *Русские земли*, 34; В. Коваленко, *Чернігів і Галич*, 154–165, док Денис Хрусталев закључује да је Ростислав највероватније изгубио Галич у јесен 1239. године: Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 179–180, напомена бр. 2.

страхујући од Монгола напустио Кијев и за сином кренуо у Угарску (на разматрање друге вести вратићемо се ускоро). Сложеност проблема речито је исказана у разноликости хронолошких решења које нуди овај истраживач. По Димнику, до 1238. или 1239. године Романовичи нису заузели Галич, мада се Ростислављев литвански поход могао одиграти чак и 1237. године.[85]

У контексту хронолошких упитника ишчитаних из садржаја *Галичко-волињскоī летоīиса*, Денис Хрусталев је покушао да одговори на питање због чега је Ростислав побегао управо у „далеку" Угарску, а није, на пример, кренуо на исток да потражи помоћ код свога оца Михаила, који је тада био кијевски кнез. Хрусталев Михаилову „пасивност" у последњим галичким збивањима објашњава хронолошким решењем – да је Ростислав изгубио Галич највероватније у јесен 1239. године, када су Монголи већ започели с освајањем Чернигова, баштинске земље Олеговича, и били надомак Кијева, што је уједно онемогућило да Ростислав тражи и добије очеву подршку.[86] Морамо међутим запазити да су се у географском смислу предели Угарске налазили свакако ближе Галичу неголи од Галиције удаљенији Кијев. На другој страни, Мирослав Волошчук се запитао због чега је Ростислав, након што је добио вест да је Данило заузео Галич, кренуо у Угарску, а не у Пољску, код свог рођака и савезника Конрада Мазовијског који је могуће био најзаслужнији за његов поход на Литву. Волошчуково питање је суштински откривало сву сложеност тадашњих галичко-угарских односа. Одговор на њега се наметао сам по себи. Ростислав је, по мишљењу овог аутора, у том тренутку очигледно имао „одређене обавезе" и према Арпадовићима.[87] По нашем суду, Ростислављев пут у Угарску је понајпре одредила околност да је он тамо рачунао на извесну подршку и заједно са својим галичким присталицама имао непосредно упориште. Не смемо заборавити на наш ранији став да је Ростислав током свог галичког кнежевања био окружен тамошњим бојарима, који су имали постојане везе с Угарском и њеним краљевским двором.[88] Уочавајући недостатак летопишчевог објашњења (!), монголску опасност која се тада надвила над Чернигов и Кијев као могући узрок Ростислављевог бекства у Угарску види и Мартин Димник, мада не пропушта да примети да су Олеговичи и Мађари били савезници.[89] У новије време историчари су посветили доста истраживачког труда да разоткрију динамику угарско-руских односа након доласка на престо угарског краља Беле IV (1235) и његовог односа према Михаилу Всеволодовичу и Ростиславу, односно Романовичима на другој страни. На основу прегледа литературе стиче се утисак да је угарски краљ, заокупљен надасве приликама у својој држави, испрва напустио Данила Романовича иако је овај учествовао у церемонији његове интронизације и подржао Олеговиче, а онда је, отприлике 1237. године, наводно поново ступио у тешње везе с Данилом, који је покушао да се повеже са супарником Арпадовића, аустријским војводом Фридрихом Свађалицом Бебенбергом. Међутим,

85 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 104–105, напомена бр. 36; Исти, *Борьба за Галич*, 73, напомена бр. 47; Исти, *The Dynasty of Chernigov*, 341–342.

86 Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 179–180, напомена бр. 2.

87 М. Волощук, *Вассальная зависимость*, 93, напомена бр. 46.

88 Видети: Ђура Харди, *Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма; студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264*, Нови Сад 2002, 110–173.

89 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 107; Исти, *Борьба за Галич*, 75.

нама се чини да је Бела IV ипак перманентно остао у вези с Ростиславом и његовим галичким присталицама.[90] Једино се тако може протумачити његов пребег са галичким бојарима у Угарску преко Родне и Ердеља и уздање у неке раније договоре који су младог кнеза Галиције кандидовали не само за угарског штићеника већ у том својству и за будућег зета Беле IV.

Након Родне, не располажемо непосредним вестима где се обрео Ростислав у Угарској, односно какав је био његов статус у туђој земљи. Да ли је као прогнани галички кнез и потенцијални претендент на ову руску земљу заједно са једном групом галичких бојара уживао гостопримство на краљевском двору, или је био скрајнут далеко од очију Беле IV? По свему судећи, налазио се негде у близини двора, где му се у једном тренутку из далеког Кијева придружио отац, који је у име свог сина повео неуспешне преговоре с угарским краљем. О томе нас обавештава поново писац *Галичко-волињскоī летописа*. У својој повести о најезди кана Батуа на руске земље (*Побоище Батыєво*), он је уметнуо једну посебну целину текста у којој је, помало злурадо, испратио тешку судбину Михаила Всеволодовича Черниговског и његове породице, могуће, имајући притом пред собом неку ширу повест о черниговским кнежевима коју је прилагодио свом казивању.[91] Целина је смештена у 6746. (1238) годину, наводимо је опет само као оријентир у тексту јер, како ћемо видети, она сведочи о збивањима која ће се протегнути од 1239. до 1241. године.[92] Овај књижевни одељак исписао је наш извор са пажњом и обиљем детаља. С разлогом, будући да је реч ишла о главном супарнику његових господара Данила Романовича и његовог брата Васиљка који су се – по речима истог извора које не можемо нигде више проверити – према Михаилу и његовим најближима, рачунајући ту и Ростислава, у тим тешким временима понели изузетно великодушно, како је уосталом и приличило блиским рођацима и праведним кнежевима.

Сазнајемо тако, чак у два наврата, да је Михаило Всеволодович за сином својим Ростиславом пред Татарима из Кијева побегао у Угарску.[93] Летописац то чини да би објаснио како је Кијев након Михаиловог одласка накратко запосео смоленски кнез

90 Детаљније: M. Font, *Árpád-házi királyok*, 235–242; Mariusz Bartnicki, *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*, Lublin 2005, 183–185; Dariusz Dąbrowski, *Stosunki pomiedzy Romanowiczami a krolem Wegier Bela IV i niektorymi ksiazetami polskimi w latach 1235 – 1240.*, *Княжа доба: історія і культура*, Вип. 1., Львів 2007, 83–87; Исти, *Daniel Romanowicz*, 188–201; М. Волощук, *Вассальная зависимость*, 83–113; Александр Б. Головко, *Юго-Западная Русь в политике Венгрии в первой половине XIII в.*, Rossica Antiqua, 2, 2010, 113–139; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 207–210; Александер Майоров, *Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения в середине XIII в.*, Вопросы истории 7, 2011, 32–43; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 103–107; Л. Войтович, *Галич у політичному житті Європи*, 194–196.

91 Алексей А. Шахматов, *Общерусские летописные своды XIV и XV веков*, ЖМНП, 1900, № 11, Ноябрь, 160–161; Упоредити: Александр В. Майоров, *Повесть о нашествии Батыя в Ипатьевской летописи, Часть вторая*, Rossica antiqua, 2012, 2 (6), 44–45. *О Повести о најезди Бату кана* као извору и његовим варијантама у новије време детаљно је писао: Александр В. Майоров, *Повесть о нашествии Батыя в Ипатьевской летописи*, часть первая, Rossica antiqua, 2012, 1 (5), 33–94; Исти, *Повесть о нашествии Батыя в Ипатьевской летописи*, часть вторая, Rossica antiqua, 2012, 2 (6), 43–113.

92 ПСРЛ, II, 782–784.

93 „[6746 (1238)] Михаил бѣжа по сыну своемь передъ Татаръı Угръı... яко бѣжал есть Михаил ис Кыева в Угръı...". ПСРЛ, II, 782.

Ростислав Мстиславич, али на њега је кренуо и заробио га Данило Романович. Поставши на тај начин господар главне руске престонице, Данило је у граду оставио свог човека, бојара Димитрија, да припреми његову одбрану од очекиваног напада Монгола. Летописац описује и други догађај у којем је главну улогу опет имао његов кнез Данило Романович. Јер, након Михаиловог бекства у Угарску, његова супруга се заједно с Михаиловим двором и бојарима нашла заробљена у граду Каменецу од стране извесног кнеза Јарослава. Тада се међутим умешао Данило, који је код Јарослава упутио изасланике са захтевом да ослободи његову сестру, подсећајући га да је Михаило био њихов заједнички непријатељ који им је чинио зло. И доиста је Јарослав пустио кнегињу „Михаилову" код њене браће Данила и Василька, који су је прихватили „и держаста ю в велицѣ части".[94] Овај летописни сиже и данас код истраживача привлачи велику пажњу и отвара скоро нерешива питања.[95] Значајно је напоменути да је ово био први хронолошки помен драгоцене вести да је супруга Михаила Всеволодовича и мајка Ростислава Михаиловича, која се по *Љубецком синодику* звала Јелена,[96] била сестра Данила и Василька Романовича и да је Ростислав заправо био њихов нећак. Што се спорних питања тиче, на првом месту ваља истаћи оно у вези с идентитетом Јарослава који је заробио сестру Романовича. Да ли у њему треба препознати њиховог рођака, удеоног волињског кнеза Межибожа и Перемиља, Јарослава Ингваревича, или пак Михаиловог старог супарника у борби за Новгород и Кијев, суздаљског кнеза Јарослава Всеволодовича?[97] За разлику од јужноруског галичко-волињског летописца, северни владимиро-суздаљски летописац у Јарославу препознаје свог кнеза Јарослава Всеволодовича, а његово заузимање удаљеног Каменеца и заробљавање „кнегиње Михаилове са множеством полона" ставља пре посвећења Цркве светих Бориса и Гљеба у склопу кнежевске резиденције у Кидекши (24. јула 1239) и уједно пре монголског освајања Чернигова (18. октобар 1239).[98] Значи, још пре бекства Михаила у Угарску, што се коси са подробнијим извештајем књижевника Данила Романовича. Док Мартин Димник и Денис Хрусталев, дајући предност северноруском источнику, заробљавање кнегиње стављају пре Михаиловог бекства из Кијева (по Димнику, збило се то између 3. марта и 18. октобра), Александар Мајоров насупрот овом мишљењу запажа да је податак у *Лаврентьевски летопис* доспео накнадно, свакако из јужноруског извора, и да би догађаје у Каменецу стога требало хронолошки ставити у време након кнежевог напуштања Кијева.[99]

Срећом, нама је познато приближно време када је Михаило кренуо у Угарску, где се и придружио Ростиславу. Галичко-волињски летописац детаљно приказује редослед догађаја и уједно разлоге који су Михаила натерали на ту одлуку. Бату-кан је,

94 ПСРЛ, II, 782–783.

95 На пример, једна од недоумица је и убукација Каменеца, да ли је реч о волињском или подолијском месту тог имена. С прегледом литературе упоредити: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 210.

96 Р. Зотов, *О черниговских князьях по Любецкому синодику*, 25; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, III, 569.

97 Детаљније о ставовима историографије: А. Майоров *Повесть..., часть вторая*, 43–50.

98 ПСРЛ, I, 469.

99 Упоредити: M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 83; Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 179–181 (напомена бр. 2 на 179); А. Майоров, *Повесть..., часть вторая*, 49–50.

сазнајемо, освојио Чернигов у коме је столовао Михаилов млађи рођак, могуће и подложник, Мстислав Гљебович, који упркос исказаној храбрости на отвореном бојном пољу није успео да спречи разарање свог града. Након освајања Чернигова, одавде је један од главнокомандујућих Монгола, (будући велики) кан Менгу, дошао да осмотри Кијев као први наредни велики руски град који је стајао на путу освајача. Задржао се на левој обали Дњепра, а у престоно место је код Михаила и Кијевљана послао своје изасланике. Међутим, њихови предлози (вероватно везани за мирну предају) били су одбијени. Михаило је затим, изгледа не баш славно, напустио престоницу и побегао у Угарску.[100] Недавно је Алексеј Толочко врло утемељено запазио да се галичко-волињски летописац, приказујући епизоду везану за Менгуово осматрање Кијева (као и касније татарско разарање града), послужио много старијим литературним предлошцима Јосифа Флавија (односно, византијског хроничара Георгија Амартола) везаним за опис Помпејеве извиднице Јерусалима.[101] У погледу ерудиције руског књижевника немамо шта да замеримо. Уверени смо да његово излагање и даље представља веродостојан извор за хронолошки след догађаја који су претходили Михаиловом бекству у Угарску.

Захваљујући познијим северозападним руским летописима, насталим у другој половини или крајем XV века, летопису званом *Авраамки* или *Првом Псковском летопису*, сачуван је тачан датум освајања Чернигова – 18. новембар 1239. године.[102] Без икакве сумње, 18. октобар 1239. године је *datum post quem* Михаиловог бекства у Угарску. Ово хронолошко решење није непознато у историографији.[103] Епизода о бекству Михаила и њено непосредно везивање за освајање Чернигова нашла је свој (накнадни ?!) одраз код писца *Лаврентевскої летописа*, који кратко саопштава да тог лета (1239) „Взяша Татарове Чернигов, князи их въıѣхаша в Угръı",[104] мислећи приликом помена черниговских кнежева, како је то приметио Џон Фенел, свакако на Михаила и Ростислава. Додуше, Фенел сматра да су Михаило и Ростислав из Кијева заједно побегли у Угарску, док из описа галичких збивања летописца Данила Романовича знамо да је Ростислав на тај пут кренуо из другог места, у друштву галичких пратилаца и свакако пре оца.[105]

Михаилово бекство из Кијева, односно његово доспеће у Угарску, историографија ставља између јесени 1239. и почетка 1240. године.[106] Ако је Михаило могао да напусти

100 ПСРЛ, II, 782–783; Упоредити и: Полное собрание Русских летописей, том четвертый, *Новгородская четвертая летопись*, часть первая, Петроград 1915. (= ПСРЛ, IV/1), 222–223.

101 Алексей П. Толочко, *Взятие Киева монголами, источники летописного описания*, Palaeoslavica, 2, (22) 2014,103–104 и даље.

102 Полное собрание Русских летописей, том XVI, *Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки*, СПб. 1889. (= ПСРЛ, XVI), 51; такође: *Псковская 1-я летопис*, *Тихановский список*, Псковские летописи, Вып. первый, под ред. Арсения Н. Насонова, Москва–Ленинград 1941, 12; M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 85; Ирина К. Чугаева, *Черниговский летописный материал начала – середины XIII в. в северо-восточных летописных сводах*, Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 2015, 4, 125; Упореди и: Александр В. Майоров, *Летописные известия об обороне Чернигова от монголо-татар в 1239 г. (Из комментария к Галицко-Волынской летописи)*, ТОДРЛ, 60, 2009, 325–326.

103 Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 210; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 136.

104 ПСРЛ, I, 469.

105 Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 134–135, напомена бр. 100.

106 Још је Исидор Шараневич долазак Монгола на Дњепар и Михаилово бекство ставио у 1239. годину. И. Шараневич, *Исторія Галицко-Володимирскои Руси*, 87; Михајло Грушевски долазак Менгу-кана

Кијев најраније непосредно после пада Чернигова, 18. октобра 1239. године (*datum post quem*), остаће непознаница када и на који начин је могао да стигне у Угарску. По среди је био пут од преко хиљаду километара. Свесном размера монголске опасности, Михаилу се по свему судећи изузетно журило да стигне на двор угарског краља Беле IV, на шта указује чињеница да је његова супруга са остатком породице и двора остала заробљена у Каменецу на граници између Кијевске и Волињске земље. Коначно, на том путу Михаило је незаобилазно морао проћи кроз државу Романовича с којима је био у отвореном сукобу. Расправа о хронологији Михаиловог доспећа на угарски владарски двор, међутим, за нашу тему је изузетно значајна и под условом да се њено решење у недостатку извора не може наћи. Наиме, Михаилов долазак у Угарску и исход преговора с краљем Белом IV – домаћином његовог сина Ростислава – уједно ће одредити и убрзати даљи итинерариј два черниговска кнеза.

Аутор *Галичко-волињскої лѣтоп҃иса* нас лаконски али истовремено с приметним задовољством, видљивим управо због истицања речених појединости, обавештава да (након Михаиловог доласка у посету Беле IV) „краљ није дао своју кћерку Ростиславу и прогнао га је од себе, и отишли су Михаило и Ростислав код његовог [Михаиловог] ујака у Пољску код [кнеза] Конрада".[107]

Ова вест по свом значају превазилази податак везан само за итинерариј черниговских кнежева: открива нам постојање и карактер извесног споразума склопљеног између Михаила и Беле IV и вероватно објашњава раније присуство угарских војника

под Кијев и Михаилово бекство у Угарску ставља између јесени 1239. и почетка зиме 1240. године (1239, почетак 1240). М. Грушевський, *Хронольогія*, 28, 66; За Леонида Махновеца бекство се одиграва у јесен 1239. године, а доспеће кнеза у Угарску у зиму 1239/40. године (Л. Махновець, *Літопис руський*, 395); Микола Котљар такође сматра да се Михаилов одлазак у Угарску збио највероватније у јесен 1239. године (М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 236); Александар Мајоров Михаилово напуштање Кијева датира на позну јесен или почетак зиме 1239. године (А. Майоров *Повесть..., часть вторая*, 49); Мартин Димник у биографији овог кнеза закључује да он бежи у Угарску током зиме 1239/40. године (M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 87, 107; такође: Исти, *Борьба за Галич*, 73, напомена бр. 47). Попут Димника, Антон Горски бекство датира на зиму 1239/40. Додуше сматра да је Михаила из Кијева на бежање принудио својим походом Јарослав Всеволодович (А. Горский, *Русские земли*, 34; такође, Исти, *Гибель Михаила Черниговского в контексте первых контактов русских князей с Ордой*, Средневековая Русь, 6, 2006, 150). Џон Фенел и Денис Хрусталев Михаилово бекство стављају на почетак 1240. године (Дж. Феннел, *Кризис средневековой Руси*, 135, напомена бр. 100; Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 181); Виталиј Нагирни сматра да Михаило и Ростислав заједно беже из Кијева у Угарску крајем 1239. године (W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 217); Даријуш Домбровски као датум *post quem* кнежевог бекства наводи 18. октобар, када је освојен Чернигов. Овај аутор сматра да је Михаило могао да крене из Кијева према Угарској највероватније у јесен, на прелому октобра и новембра (D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 210). Исти правац размишљања заступа и Виктор Мандзјак, и за њега се бекство збило након пада Чернигова (В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 136). Мирослав Волошчук одступа од наведених ставова. Он закључује да се Михаило прикључио своме сину у Угарској већ у пролеће 1239. године. Својевремено је Всеволод Пашуто у монографији о Галичко-волињској кнежевини написао да је Михаило напустио Кијев пред Татарима 1238. године (В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва 1950, 220); Леонтиј Војтович у биограму овог кнеза наводи да је Михаилово кијевско кнежевање трајало јула–августа 1239. године (Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 408).

107 „король же не вдасть дѣвкъı своеи Ростиславу и погна и прочь, идоста Михаил и Ростислав ко уеви своемоу в Ляхъı и ко Кондратови". ПСРЛ, II, 783.

у Галичу у тренутку када су у њему кнежевали Ростислав и Михаило те били нападнути од Романовича (1237). Очигледно је постојао неки ранији савезнички, черниговско-галичко-угарски савез склопљен против Романовича, који је подразумевао брак једне угарске принцезе с Ростиславом као галичким кнезом и „штићеником" угарског краља. У међувремену, у посету Бели IV (то опет знамо захваљујући руском летописцу) ишли су Данило и његов брат Василько и, по свему судећи, приволели су угарског краља да према њиховим черниговским супарницима заузме резервисанији став (!?).[108] Након разарања Чернигова који је представљао главно упориште породичне моћи, те у очекивању предстојећег монголског напада на Кијев, искусни Михаило се понадао да ће уз угарску помоћ, на коју је рачунао преко уговорене брачне везе свога сина, успети да поново стекне власт у Галицији. Иначе, не видимо с којим другим разлозима би Михаило имао куражи да се појави пред угарским краљем и нуди брачни савез. Околности су се, нажалост за черниговске кнежеве, промениле. Без земље и власти, нашавши се у незахвалном положају бегунаца и претендената, они су за угарског краља били недостојни просци и нису се уклапали у његове планове. Михаило није нашао заједнички језик са својим домаћином Белом IV. По речима летописца Романовича, он и Ростислав били су прогнани из Угарске и преостајало им је да се запуте на север код свог рођака и старог савезника, кнеза Мазовије Конрада. По нашем мишљењу, неуспели черниговско-угарски преговори за које немамо ниједну назнаку колико су дуго трајали, односно колико је Михаило уживао у гостопримству угарског краља,[109] могли су да се одиграју најраније током децембра 1239. године или током првих месеци 1240. године. Знамо барем толико да се Бела у фебруару и марту 1240. године налазио у Пешти и престоном Будиму.[110] Могуће да су управо одавде Ростислав и његов отац кренули у Пољску. Којим путем и где су стигли код Конрада Мазовијског такође нам није познато, али можда нам може бити од помоћи једна паралела коју нам саопштава галичко-волињски летописац, подробније описујући потоњи одлазак Данила Романовича у посету угарском краљу.

Наиме, након неуспеле просидбе угарске принцезе од стране Михаила Всеволодовича и његовог сина, истим послом и с истим надањима је код Беле IV стигао и Данило Романович са својим сином, несуђеним женихом Лавом. Успех Романовича био је раван оном Олеговича. Угарски краљ је и њих одбио.[111] Морамо имати на уму да је угарски краљевски двор, захваљујући мисији фрањевца Јулијана који је боравио

108 О овој епизоди постоји врло богата и по својим закључцима опречна литература. Као релевантан прилог издвајамо рад: M. Font, *Árpád-házi királyok,* 236–237.

109 Мирослав Волошчук закључује да су се Олеговичи задржали на угарском двору више месеци, почев од пролећа 1239. године, где су водили са Белом преговоре о династичком савезу. М. Волощук, *Вассальная зависимость*, 98–99.

110 Бела IV 7. фебруара 1240. године издаје документ у Пешти, 13. марта као и 20. и 21. марта у престоном Будиму, у мају је већ на путу по северозападним крајевима државе: 12. маја у Лојпусдорфу (данас Дунајска Среда) у Пожунској жупанији, а 25. маја у Шопронској тврђави (граду). Упоредити: Károly Ráth, *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*, Győr 1861. (reprint Budapest 2010), 24; Mór Wertner, *Negyedik Béla király története, Okirati kútfők nyomán*, Budapest 1893. (reprint Budapest 2010), 187; RA, no. 672, 673–676, 679, 682; CDSl, II, 36–37.

111 Паралелу и повезаност између покушаја просидбе угарске принцезе од стране Олеговича и Романовича уочава и Мартин Димник: M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 109.

код владимиро-суздаљског кнеза Јурија Всеволодовича, већ одранније (1237) располагао поузданим сазнањима да Монголи имају за циљ да преко руских земаља заправо нападну и поробе Угарску, која је била одређена као главна мета њиховог похода.[112] У таквим околностима Бела је био заузет много озбиљнијим пословима неголи да удаје неку од својих кћери за представнике руских кнежевских кућа сукобљених око Галича, од којих у предвечерје монголске најезде по свему судећи није рачунао на озбиљнију помоћ у одбрани своје земље. Коначно, таква исхитрена одлука у вези с будућношћу краљеве кћери би ваљда подразумевала организовање достојних сватова у невреме.[113] Након неуспелих преговора, Данило је окружен пратњом покушао да се врати у своју земљу, вероватно у другој половини децембра 1240. године или касније, а свакако после освајања Кијева (19. новембра или 6. децембра 1240), након чега су Монголи наставили поход према западу.[114] Због бујице избеглица које су бежале испред освајача, он није успео да се пробије даље од манастира Свете Богородице у месту Синеволодско код улива реке Опир у Стриј (данас Верхнє Синьовидське). Романович се затим окренуо назад у Угарску, где је оставио сина Лава, а сам је уходаним (средњовековним „винским") путем преко града Бардејова из Угарске стигао у Пољску у град Сандомир. Касније је уточиште, заједно с породицом са којом се у међувремену срећно окупио, нашао у релативно безбедној Мазовији, код Болеслава, сина кнеза Конрада.[115] Да закључимо, најдаље годину дана раније, истим правцем преко Бардејова и Сандомира могао је и Ростислав заједно са својим оцем да стигне из Угарске у Мазовију.

Код Конрада Мазовијског Михаило и Ростислав се изгледа нису дуго задржали. Како нас даље обавештава галичко-волињски летописац, Михаило је упутио посланике код Данила и његовог брата Василька тражећи измирење са старим супарницима. Одговор Романовича био је неуобичајено добронамеран, можда због утиска који је изазвао страх од Монгола, чији напад се приближавао западним руским земљама. Наводно, заборављајући претходно зло које им је чинио, довели су Михаила (и Ростислава) из Пољске (можда управо у Данилов новоподигнути и утврђени престони Холм) и предали су Михаилу његову супругу, а своју сестру, и остатак породице. Штавише, желећи трајни мир, обећали су Михаилу власт над Кијевом, а младом Ростиславу да ће дати Луцк, други по значају град и уједно удеону кнежевину Волиније. Претпостављамо да су се заузврат Михаило и Ростислав морали одрећи претензија на Галич. Даље нас књижевник обавештава да Михаило, наводно због страха од Монгола, није смео да оде у Кијев („за страх Татарьскъıи не смѣ ити Къıеву") и стога су му Романовичи дали право „да хода по земљи њиховој и дали су му много пшенице и меда и говеда и оваца довољно".[116] Ако би се и

112 Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, 145; György Györffy, *Bevezető*, y: T. Katona (ed.), *A tatárjárás emlékezete*, Békéscsaba: Európai Könyvkiadó Magyar Helikon osztálya, 1981, 18–19.

113 О неуспелој просидби Данила Романовича угарске принцезе за свог сина детаљније са коментарима: M. Font, *Árpád-házi királyok*, 239–241; M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 107–108; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 113–115; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 221–223.

114 М. Ґрушевський, *Хронольогія*, 28–29, 66.

115 ПСРЛ, II, 787; За убикацију упоредити: *Етимологічний словник П. Р.*, 143; Л. Махновець, *Літопис руський*, 568; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 241–242.

116 „Данил же и Василко не помяноуста зла вьдаста ему [Михаилови] сестру и приведоста его из Ляхов. Данил же свѣт створи со братом си, обѣща ему Киевъ Михаилови, а сънови его Ростиславу вдасть

одважио да преузме Кијев из којег је не тако давно утекао испред Монгола, Михаило би пристао да постане подређени кнез зависан од Данила Романовича, на шта изгледа, како то закључује Даријуш Домбровски, није био спреман, упркос „татарском страху".[117]

На другој страни, Ростислав је, по свему судећи, формално преузео власт над Луцком и он је за извесно време постао његово волињско одредиште. Барем на ову околност га је касније, под градом Бакотом (1242), „подсетио" Данилов печатник Кирил, речима да су му његови ујаци великодушно – „тобѣ Луческ вдаста"![118] Што се тиче Михаила и његове породице, склони смо мишљењу да су се они највероватније заједно с Ростиславом такође могли задржати у утврђеном Луцку. Наиме, знаковити помен права, по коме је Михаилу било допуштено да (са својим двором !?) хода по држави Романовича и ужива издржавање у пшеници, меду и стоци, пре се заправо односило на израз његовог статуса по којем му, за разлику од сина, нису уступљени неки од удеоних волињских градова и власти, па ни Луцк, већ само право *приселице* (*кормління*) диљем, претпостављамо, Волиније.[119] За разлику од нас, Мартин Димник примећује да не постоји летописно сведочанство о томе да су Михаило и Ростислав боравили у Луцку. По мишљењу овог аутора, Олеговичи су се уз дозволу Данила Романовича настанили негде на Волињској земљи. Породица је на тај начин остала на окупу, рачунајући ту и Ростислава.[120] Ми пак не видимо разлог због којег се Ростислав не би (заједно с члановима породице) задржао у Луцку, како нам о томе накнадно сведоче извори. Како ћемо видети из будућег тока догађаја, током бекства испред Монгола и лутања Пољском, породицу Михаила Всеволодовича срећемо поново на окупу, што нам сугерише да се током боравка у Волинији нису раздвајали. У хронолошком смислу, вест да се Михаило није осмелио да иде у Кијев због страха од Монгола логично је указивала историчарима, рецимо Михајлу Грушевском, да опсада руске престонице у том тренутку још увек није почела, јер у супротном понуда везана за Кијев била би беспредметна; односно, да је споразум између Романовича и Олеговича склопљен највероватније у пролеће-лето, свакако не касније од лета 1240. године.[121]

Луческ. Михаил иже за страх Татарьскъıи не смѣ ити Къıевоу. Данилъ же и Василко вьдаста ему ходити по землѣ своеи и даста ему пшеницѣ много и меду и говяд и овѣць доволѣ". ПСРЛ, II, 783.

117 D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 215, напомена бр. 548.

118 ПСРЛ, II, 791; По мишљењу Александра Ужанкова, Кирилу се на основу понављања ове две летописне епизоде и његових непосредних речи упућених Ростиславу може приписати ауторство овог дела *Галичко-волињскої летописа*, с чим се ваља сложити. А. Ужанков, *Проблемы историографии и текстологии*, 312 и другде.

119 По Миколи Котљару, реч је била о праву „кормління" – праву ходања по земљи и узимању прихода, јер Романовичи нису хтели Михаилу уступити Луцк. М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 238; Упоредити и: D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska*, 225, напомена бр. 613.

120 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 109, напомена бр. 46; такође, исто у: Исти, *Борьба за Галич*, 78, напомена бр. 56; Исти, *Даниил Галицкий, Михаил Черниговский и татары: борьба за Галицкую землю в 1239–1245 гг.*, Русин, 1, (35), 2014, 17–35, 19, 31, напомена бр. 7.

121 Пролеће–лето, односно не касније од лета 1240: М. Грушевський, *Хронольогія*, 28–29, 66; пролеће–лето 1240: Л. Махновець, *Літопис руський*, 395; такође упоредити исти став у једном нашем ранијем раду као и код: В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 136; лето 1240: А. Майоров, *Повесть..., часть первая*, 86; другачију хронологију догађаја излажу Даријуш Домбровски и Денис Хрусталев – почетак 1240: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 213; тек јесен 1240: Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 185–186.

Окончање Ростислављевог кнежевања и боравка у Луцку и Волинији са „извесном сигурношћу" можемо временски оквирно датирати, захваљујући обавештењима које нам даје летописац Данила Романовича у наставку свог излагања посвећеног повести о Михаилу Всеволодовичу. Од њега сазнајемо да „Михаил же увѣдѣ вприятье Киевьское и бѣжа со сыном своим во Ляхъı Кондратови".[122] Дакле, када је до Михаила стигла вест о освајању Кијева, он је заједно с Ростиславом и породицом бежећи од Монгола, по други пут у релативно кратком периоду, уточиште нашао код рођака, кнеза Конрада у Мазовији. Михаилова „одисеја", а тиме и „одисеја" његовог сина у сенци прогона монголских коњаничких одреда, била је на тај начин настављена и убрзана са свом трагиком догађаја који ће је пратити.[123] Као гранични датум *post quem* бекства Олеговича из Волиније у Мазовију треба узети датум освајања Кијева. Руски извори доносе два датума овог великог догађаја. Суздаљски, *Лаврентиевски летопис*, (1377) лаконски описујући погром града, становништва и његових светиња, под годином 6748. тј. 1240, саопштава „си же злоба приключися до Рождества Господня, на Николин день".[124] Никољдан или празник Светог Николе, односно 6. децембар као датум освајања града потом преузимају и бројни други млађи и зависни летописи. На другој страни, по свом настанку у хронолошки каснијој групи псковских летописа новгородског порекла (насталих током првих деценија друге половине XV века) – на пример летопис звани *Авраамки, Псковски Трећи летопис*, под истом годином даје се врло уверљива хронологија опсаде и пада Кијева: „придоша Татарове к Киеву, сентября 5, и стояша 10 недеѣль и 4 дни, и едва взяша его ноября 19, в понедѣлник".[125] По другој групи извора, да поновимо, опсада је започела 5. септембра, трајала је два и по месеца, па је град пао у понедељак 19. новембра 1240. године. О проблему хронологије постоји више детаљних расправа. И поред околности да је у литератури заступљенији познији датум освајања, ми се приклањамо мишљењу по којем ипак није могуће безрезервно прихватити један или други термин.[126] Ростислав је без сумње напустио Волинију и заједно са другим члановима породице кренуо на

122 ПСРЛ, II, 783–784.

123 Појам *Mikhal`s Odyssey*, срећемо код Мартина Димника као наслов једног поглавља у књизи. Будући да ова реч доиста одговара размерама лутања Михаила и његове породице током година монголске најезде на Европу, нисмо издржали да је не преузмемо у наш текст. Упоредити: M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov*, 353.

124 ПСРЛ, I, 470, такође 523.

125 Цитат преузет из летописа *Авраамки*: ПСРЛ, XVI, 51; *Псковская 3-я летопис*, *Строевский список*, Псковские летописи, Вып. второй, под ред. Арсения Н. Насонова, Москва 1955, 81; Видети и: *Псковская 1-я летопис*, 12.

126 Уважавање обе групе извора заступају: Н. Бережков, *Хронология*, 110–111, 319; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 238. На пример, већ се систематични Михајло Грушевски, имајући пред собом релевантне изворе, определио за 6. децембар (М. Грушевський, *Історія України-Руси*, II, 251, напомена бр. 2). У новије време, В. И. Ставиский, *О двух датах штурма Киева в 1240 г. по русским летописям*, ТОДРЛ, 43, 1990, 282–290. заступа нижи датум (19. новембар). Упоредити и новије радове у којима се, поред заступања једне од две хронолошке варијанте, даје преглед старије литературе (и извора) за ову тему: Юрий В. Селезнёв, *Русско-ордынские военные конфликты XIII–XV веков*, Москва 2010, 33–34; Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 189–190, напомена бр. 2; А. Майоров, *Повесть..., часть вторая*, 50–57; Максим В. Киселев, *Спорные вопросы Батыева нашествия на Южную Русь и Прикарпатье*, „Русин", 1 (43), 2016, 59–66.

запад у потрази за безбеднијим местом након добијања вести о паду Кијева. Збило се то после 19. новембра или 6. децембра 1240. године.

На овом месту чини нам се да можемо сажети до сада утврђене хронолошке граничнике претходног итинерарија нашег кнеза. Након доласка његовог оца у Угарску, а збило се то после 18. новембра 1239. године (*datum post quem*), рачунајући најмање месец и по дана путешествија из Кијева до места где је одсео угарски краљевски двор (најраније крајем децембра 1239) и неуспелих преговора о браку, Ростислав стиже у Мазовију код рођака, кнеза Конрада. Одавде, након привременог измирења с Романовичима, вероватно током пролећа и лета 1240. године, долази у Луцк у Волинији, где се задржава све до тренутка пристизања вести о монголском освајању Кијева, *datum post quem* 19. новембра или 6. децембра 1240. године, када се поново склања код Конрада Мазовијског.

У даљем излагању, летописац доноси наставак аутентичне целине посвећене судбини Михаила Всеволодовича и његових ближњих, па је у једном тренутку заокружује и (привремено) прекида карактеристичном фразом, намењеном своме читаоцу: „вратићемо се на претходно" („мы же на преднее возвратимся"). Након тога се посветио, такође раније прекинутој, повести о Батуовом походу и приказу опсаде Кијева. Сазнајемо, дакле, да Михаило, који је на вест о заузимању Кијева заједно са сином побегао код Конрада у пољску земљу, овде није остао, јер „приближившим же ся Татаром то не стерпѣ [Михаил] туто, иде в землю Воротьславьску и приде ко мѣсту Немѣцкому именемь Середа, узрѣвши же Нѣмци яко товара много есть, избиша ему люди и товара много отъяша и унуку его убиша. Михаилу иже не дошедшю, и собравшюся и бысть в печали величѣ, уже бо бяхут Татари пришли на бои ко Иньдриховичю. Михаилъ же воротися назад опять Кондратови".[127]

За реконструкцију даљег Ростислављевог итинерарија, приказани пасус из *Галичко-волињскої летописа* даје прегршт података. Један међу њима, онај о убиству Михаилове унуке у „немачком месту Среда", колико због своје трагике толико још више због наизглед фантастичне легенде која је без сумње током времена настала у вези с овим догађајем и пустила корене у Шлезији и шире, постао је тема засебне историографске расправе.[128] Мада се у приказаном тексту у првом плану истичу тешке невоље у које је упао Михаило Всеволодович као главна личност казивања, присетићемо се да нас је још раније летописац известио да је Михаило код Конрада Мазовијског кренуо заједно са својим сином („со съином"!) Ростиславом, не откривајући детаље о присуству у тој избегличкој владарској поворци по свему судећи и осталих чланова њихове породице, раније окупљених у Волинији (о овоме се сазнаје приликом описа догађаја у месту Среда, о чему ће даље бити више речи). Коначно, када се у једном тренутку свог излагања поново врати на прекинуту повест о Михаиловој „одисеји", наш извор опет понавља да се черниговски кнез заједно са сином, након што је монголска стихија прошла, од Конрада Мазовијског вратио на руско тло. Чини то, наравно, да би разјаснио каснију Ростислављеву улогу у борби за Галич.[129] На основу реченог, можемо закључити да је

127 ПСРЛ, II, 783–784.

128 О конкретној историографској расправи и њеној библиографији биће више речи у даљем излагању.

129 „Потом же Михаил иде от уя своего [Конрада] на Володимѣр, [со] съиномь своим и отуда иде Пиньску." ПСРЛ, II, 788.

Ростислав током наредног периода делио итинерариј и изазове судбине који су пратили његовог оца и његову целу породицу.

Колико је био велик страх од предстојеће монголске најезде говори други податак из нашег руског извора: да је Данило Романович боравећи у Сандомиру добио вест да су пред Монголима у Пољску такође срећно избегли остали чланови његове породице, предвођени његовим братом, владимирским кнезом Васиљком, заједно са Даниловом супругом и децом. Касније су се, сазнајемо, окупили на реци „Полцѣ" и запутили се у Мазовију.[130] Бежанија је можда била стихијска, али у њој су се нашле на окупу целе владарске породице, не препуштајући ништа случају или срећи. Уверени смо да ова паралела са примером Романовича додатно поткрепљује наш суд о држању на окупу Ростислава и његове породице. Али да кренемо редом, за сада у хронолошком погледу веродостојно поређаних али ипак неомеђених догађаја, приказаних у књижевном делу галичко-волињског летописца.

Приближавање Монгола дефинитивно је прекратило други боравак Михаила и Ростислава код Конрада Мазовијског.[131] Они су пошли даље ка западу и стигли у „земљу Вроцславску" у Шлезији, „ко мѣсту Немѣцкому именемь Середа", где њихов пут беше трагично прекинут. По даљем казивању летописца сазнајемо да су Немци – мештани Среде, приметивши да руски кнез има „много товара, побили његове људе, много блага му отели и унуку његову су убили". Где се одиграла ова погибељ Олеговича, историографија нема дилеме. Środa Śląska, односно на немачком Neumarkt или на латинском Novum forum, коначно, за руског летописца просто „Середа", било је незаобилазно место, трговиште и преноћиште које је стајало на средини дводневног пута између два велика шлеска града – Вроцлава и Легнице. Средњовековни путници су, хтели – не хтели, након целодневног пута морали увече да направе станку у Шроди, и то је без двоумљења био случај и са несрећним Михаилом Всеволодовичем и његовом породицом, који су из правца Вроцлава смерали да досегну Легницу.[132] Међутим, Шрода је одраније била на гласу као небезбедно место у ком је већ долазило до убистава угледних путника.[133] Може се само претпостављати о ближем идентитету неименоване

130 ПСРЛ, II, 787.

131 Густав Стракош-Грасман је сматрао да је Михаило кренуо у правцу Шлезије, напустивши Конрада Мазовијског који је у то време пружио уточиште његовом супарнику Данилу Романовичу, током друге половине марта 1241. године. Gustav Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck1893, 6.

132 František Palacký, *Der Mongolen Einfall im Jahre 1241*, Aus den Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften (5 Folge, Bd. 2) besonders Abgedruckt, Prag 1842, 404; Adolf Moepert, *Ortsnamen des Kreises Neumarkt in Geschichte und Sprache, Nach den alten und neuen Kreisgrenzen*, Breslau 1935, 16–17; *Środa Śląska, Atlas historyczny miast polskich*, oprac. Eysymontt Rafał, Goliński Mateusz, Młynarska-Kaletynowa Marta, Ziółkowski Wojciech, Tom IV, Śląsk, zeszyt 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, 1–48; Такође, с прегледом додатне (нама недоступне литературе) и инструктивним коменатрима: Stanisław Solicki, *Geneza legendy tatarskiej na Śląsku*, у: *Bitwa Legnicka, historia i tradycja*, ed. Wacław Korta, Wrocław 1994, 135.

133 Да бисмо илустровали о каквој средини је била реч, навешћемо у литератури добро познати податак. По вестима цистерцитске хронике Алберика из *Trois Fontaines*, у Шроди је од руке једне немачке девојке 1331. године био убијен у покушају силовања великопољски и краковски кнез Владислав Ласконоги. Benedykt Zientara, *Cesarzowa tatarska na Śląsku – geneza i funkcjonowanie legendy*, у: *Kultura*

унуке черниговског кнеза. Ростислав, иако најстарији Михаилович, знамо, још увек није био ожењен. Извори не говоре да ли је то био случај и са његовом млађом браћом, нити их помињу у овом догађају. Михаило Всеволодович је додуше имао и две кћери, Марију и Теодулу, које су по свему судећи биле старије од Ростислава. Теодули, односно монахињи Еуфросини, уместо брачног, био је суђен манастирски живот. Стога смо склони оном мишљењу истраживача по којем би се у настрадалој унуци черниговског кнеза могла препознати анонимна кћерка кнегиње Марије, која је 1228. године била удата за Василька Константиновича, кнеза Ростова. Василька су после битке на реци Сити погубили Монголи (1238), а његова супруга је остала на челу Ростова (!). Марија је с Васильком, по слову извора, имала синове Бориса и Гљеба, а изгледа да је родила и макар једну кћер, која је остала изван ближе пажње летопишчевог пера.[134]

Такође, оставићемо по страни разматрања историчара по којима је наводно Михаило Черниговски као осведочени противник Монгола (а с њиме и његов син Ростислав), намеравао да се придружи шлеском и краковском кнезу Хенриху II Побожном. Он је, наиме, код Легнице окупљао велику хришћанску војску која је требало да се супротстави освајачима са истока.[135] Такву могућност не треба искључити, јер сам летописац саопштава да Михаилово путовање беше прекинуто услед трагичног догађаја у Шроди и да није могао да стигне („иже не дошедшю"!) тамо куда је по свему судећи руски кнез кренуо. Међутим, Михаилов и Ростислављев положај је већ самим доласком у Шроду био незавидан. Мора да их је са истока у стопу пратила вест о приближавању монголске коњице, након чијег проласка су остајала згаришта насеља са разасутим лешевима недужних људи. Уз себе су имали нејач – чланове породице за чију сигурност је требало бринути, преостало покретно добро и, по свему судећи, недовољан број људи под оружјем. Барем на последњу чињеницу указује околност да нису били кадри да се супротставе локалним разбојницима или да их одврате од напада. У таквим условима пре је реч била о исконском страху и бежанији испред татарске силе, а не о луцидним плановима који су наводно постојали о придруживању некој западној хришћанској коалицији на челу са шлеским кнезом,

---

elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza, ed. Bronisław Geremek, Wrocław 1978, 178; За додатну литературу: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 172, напомена бр. 426.

134 Изнето мишљење присутно је код Баумгартена, Домбровског и Јусуповића: N. Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, (Orientalia Christiana, vol. IX–1, No. 35), Roma 1927, 54–56, tab. XII; D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska*, 226, напомена бр. 617; На другој страни, Мартин Димник сматра да је унука Михаила Всеволодовича могла бити неименована кћерка једног од (четворице) млађе Ростислављеве браће. Он примећује да су се, у тренутку догађаја у Шроди, обе Михаилове кћери налазиле у Ростово-суздаљској Русији (M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 113, напомена бр 58). О деци Михаила Всеволодовича од истог аутора упоредити и: Martin Dimnik, *The daughters and sons of prince Mikhail Vsevolodovich of Chernigov (1179–1246)*, Сіверщина в історії України, 5, 2012, 107–111.

135 G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen*, 221; У новије време претпоставку (изнео ју је давно још Густав Стракош-Грасман !) да је Михаило смерао да се споји код Легнице са Хенриком Побожним и супротстави Монголима заступа Александар Мајоров (Александр В. Майоров, *Михаил Черниговский в Силезии и битва под Легницей*, Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 2, 2015, 23–35; Исти, *Тайна гибели Михаила Черниговского*, Вопросы истории, 9, 2015, 95–118). На Мајорова се позива и: С. Келембет, *Михайло Всеволодович*, 14.

односно антимонголском бојном поретку у којем би узели учешће и руски борци под заставом Олеговича.

Datum ante quem трагедије у Шроди Шлаској можемо одредити захваљујући казивању руског извора. Он нам у даљем току свог излагања саопштава да се догађај у Шроди збио у врло тешком тренутку по Михаила, који је покушао да се сабере, „јер су Татари већ дошли на бој ка Индриховичу", тј. на шлеског кнеза Хенриха II Побожног. Руски извор је овде без сумње мислио на предстојећи бој код града Легнице у којем су хришћанску војску поразили Монголи а Хенрих је изгубио живот. Као и у вези са другим средњовековним биткама, и у вези са овом под Легницом, захваљујући расположивим изворима, многа питања су остала неисцрпни предмет историографске расправе. Срећом, датум битке је неспоран: она се одиграла 9. априла 1241. године. Боравак Ростислава Михаиловича и његове породице у Шроди Шлаској те смрт његове рођаке у том граду збили су се, да констатујемо, пре одигравања битке.[136]

Убиство руске кнегиње – унуке Михаила Всеволодовича, о којем заправо знамо тако мало, уз претпоставку да је кнегиња била млада, поклопило се са страхотама монголске најезде на Шлезију те је сплетом околности оставило велики утисак на савременике. Ова реална историјска фабула преносила се, како су закључили историчари ове сложене теме, са генерације на генерацију локалног становништва, и протоком времена, а реч је била о наслагама традиције обликованим од средине XIII до друге половине XV века, претворила се у локалну легенду прожету народном фантазијом која је чувала успомену на несвакидашњи злочин. У једном тренутку, локални карактер легенде добио је знатно ширу димензију. Наиме, под утицајем страдања од татарске најезде у Шлезији се паралелно, захваљујући црквеним круговима и угледу овдашњег кнежевског рода, још од краја XIII века развијала и Легенда о Светој Јадвиги, мајци погинулог у бици код Легнице шлеског кнеза Хенриха II Побожног. Онда је дошао и крај XV века који је донео моћ инкунабула, оличених у сјају штампане речи, живописним дуборезним гравирама и њиховој све широј публици. У таквим условима, лутајући типограф, уметник и мајстор Конрад Баумгартен, преселивши свој посао из Оломоуца у Вроцлав, издао је 1504. године на немачком језику *Житије Свете Јадвиге* (*Aus der Konrad Baumgarten 1504. gedrucken Hedwigslegende*).[137] Како је утврдио Станислав Солицки, Баумгартен је за своје немачко издање Легенде о Светој Јадвизи као оригинални предложак искористио садржај једне раније инкунабуле, посвећене овој светици, који је на латинском језику објавио норибершки лекар и хуманиста Х. Шедл 1493. године.[138] У међувремену, латинско издање из 1493. године, по својим почетним речима насловљено (према Солицком) *Historia ducis Henrici*, пало је у заборав, док је фабула Баумгартеновог издавачког подухвата стекла популарност не само у Шлезији већ и суседној Чешкој. Између осталог, речену популарност Баумгартеново издање

136 Упоредити радове и хронолошке одреднице у једном од новијих зборника посвећеном бици код Легнице, 1241. године; Wacław Korta (ed.), *Bitwa Legnicka, historia i tradycja*, Wrocław 1994.

137 *Aus der Konrad Baumgarten 1504. gedrucken Hedwigslegende* текст публикован код: Joseph Klapper, *Die Tatarensage der Schlesier*, Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, Band XXXI–XXXII, Breslau 1931, 183–196.

138 *Historia ducis Henrici*, у: Stanisław Solicki, *„Historia ducis Henrici" – odnalezione zródlo legendy tatarskiej z baumgartenowskiej edycji „Zywota sw. Jadwigi"*, Slaski kwartalnik historyczny Sobótka 3–4, 1992, 452–455.

легенде посвећене Светој Јадвизи и њеном сину Хенриху, који је као мученик погинуо бранећи хришћанску веру од неверника у бој код Легнице, дуговало је придодатој локалној „татарској легенди" о монголској царици која је била убијена у Нојмаркту, односно Шроди Шлаској. Заправо, истраживачи су закључили да је замах штампане речи у садејству са „сачуваном" локалном традицијом удахнуо нови живот „легенди о татарској царици". Грађани Шроде су још и у XVII веку показивали посетиоцима царичину одећу – кошуљу, хаљине и плашт који су попут реликвија чувани у локалној цркви и градоначелниковом дому, те још дуго „тачно" знали за кућу у којој се збило убиство.[139]

Дајући себи за право да укратко (превиђајући извесне разлике) саберемо и пренесемо садржај латинске и немачке верзије дела, које је значајно за нашу тему истраживања, истакли бисмо следеће приповедне чињенице. Негде далеко на истоку живео је моћан татарски цар. Имао је за супругу царицу која је од својих поданика слушала много похвалних речи о хришћанским земљама, владарима и њиховим обичајима. И сама поставши наклоњена хришћанству, она је пожелела да посети те земље. Супруг није могао да одбије царичину жељу. Опремио ју је огромним благом („imperatorici cum copiosa auri, argenti, ac aliarum preciosorum rerum copiam dedit") и уступио јој је велику пратњу („superatus concesum ei prebuit atque comitivam baronum, atque militum non parvum"), како је и приличило једној царици. На том путу царица је стигла у Шлезију, у тамо највеће место Нови трг (Novum forum), односно Нојмаркт или Шроду. Овдашњи житељи, видевши речено благо у поседу једне паганке, сковали су план да убију и њу и њену бројну пратњу, а да њено богатство задрже за себе. Тако су и учинили. Међутим, из царичине пратње преживеле су две дворске пратиље које су се сакриле у подрум и вратиле са трагичним вестима код татарског цара. Цар је због освете убиства своје супруге окупио огромну војску и након три године припрема кренуо у велики поход на Угарску и Пољску... где долази до битке под Легницом и страдања кнеза Хенриха Побожног и његове војске...[140]

Први писац научне биографије Ростислава Михаиловича Франтишек Палацки давне је 1842. године, истовремено у два своја публикована рада, обзнанио своје велико откриће које су генерације потоњих историчара једногласно прихватиле и у својим даљим интерпретацијама разрађивале. Како то бива, неки од њих дали су себи за право да не помену име великог чешког историчара. Упоредивши и повезавши садржај *Легенде* и казивање *Ипатијевског летописа*, Палацки је закључио да легенда о татарској

139 О генези татарске легенде у Шлезији постоји садржајна литература, почевши од давног рада Франтишека Палацког: F. Palacký, *Der Mongolen Einfallim Jahre 1241*, 371–408; J. Klapper, *Die Tatarensage der Schlesier*, 160–196; B. Zientara, *Cesarzowa tatarska na Śląsku*, 173–179; Stanisław Solicki, *„Historia ducis Henrici" – odnalezione zródlo legendy tatarskiej z baumgartenowskiej edycji „Zywota sw. Jadwigi"*, Slaski kwartalnik historyczny Sobótka 3–4, 1992, 448–455; Исти, *Geneza legendy tatarskiej na Śląsku*, 125–150; За чешки контекст легенде и монголске најезде трагом Палацког: Антоний В. Флоровский, *Чехи и Восточные Славяне, очерки по истории ческо-русских отношений, (X–XVIII вв.)*, том первый, Praha 1935, 202–212; Упоредити и: А. Майоров, *Михаил Черниговский в Силезии*, 23–35; Исти, *Тайна гибели Михаила Черниговского*, 95–118.

140 *Aus der Konrad Baumgarten 1504. gedrucken Hedwigslegende*, 184–185; *Historia ducis Henrici*, 452; Интерпретација извора која нам је била од користи код: B. Zientara, *Cesarzowa tatarska na Śląsku*, 173–179.

царици која је страдала у Шроди Шлаској није тек ствар фантазије, већ догађај са реалном историјском подлогом, који се непосредно односио на убиство у том месту унуке Михаила Всеволодовича и рођаке Ростислава Михаиловича.[141] За наше истраживање итинерарија Ростислава Михаиловича *Леїенд*а о убиству татарске царице у Шроди Шлаској је важан извор. Без и најмање сумње, његова генеза је аутохтона и независна од казивања летописца Данила Романовича. У том смислу, *Леїенда* у суштинским хронолошким (и наравно убикацијским) детаљима потврђује руски летопис. Дефинитивно, по мишљењу аутора или вишегенерацијских твораца *Леїенде*, убиство у Шроди Шлаској се збило пре почетка монголског напада на Шлезију и пре битке код Легнице (9. април 1241); заправо било је њен изузетан узрочник.[142]

Након трагедије у Шлезији, у врло тешким околностима, недостојним једне владарске породице, Михаило Всеволодович је смогао снаге да се са својима ближњима поново врати код свог ујака Конрада Мазовијског. Још је Франтишек Палацки изнео став да је Михаило опет избегао код Конрада, кратко време пре битке код Легнице (9. априла 1241).[143] По мишљењу Михајла Грушевског, овај повратак збио се „у време" одигравања Легничке битке.[144] За Мартина Димника или Виктора Мандзијака, догађај се збио тек након 9. априла 1241. године.[145] На који начин и под којим условима се долазак код Конрада десио није нам познато, о времену (пре или након битке) такође можемо само нагађати. Михаило и Ростислав су током 1240. и 1241. године у три наврата уживали гостопримство код свог рођака и савезника. Поставља се логично питање где су могла бити места њиховог боравка, да ли је то био двор њиховог домаћина Конрада Мазовијског. За разлику, на пример, од Романовича, за које нам њихов летописац открива да им је током монголске најезде у избеглиштву у Мазовији (првих месеци 1241)[146] Конрадов син Болеслав уступио утврђени град Вишеград (Вышегород; Wyszogród) на десној обали Висле, у вези са Олеговичима исти извор, уједно и једини, није оставио никакву вест.[147] Вредно је помена да од бројних истраживача епохе руско-пољских односа тог

141 F. Palacký, *Der Mongolen Einfall im Jahre 1241*, 402–405; Исти, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 30.

142 Недавно је пољски историчар Норберт Мика, познавалац историје Шлезије у контексту монголских и турских најезди, у свом саопштењу *Próby pozyskania przez księcia czernihowskiego Michała Wsiewołodowicza militarnej pomocy na Zachodzie przeciwko Tatarom w latach 1239–1245*, приказаном на IX Międzynarodowej konferencji naukowej z serii Colloquia Russica – Ruś a Polska (X–XIV w.), одржаном 5–8 grudnia 2018 roku, Przemyśl, Polska, научној јавности презентовао своје откриће засновано на истраживању до сада непознатих наративних извора, по којима се убиство унуке Михаила Всеволодовича у Шроди Шлаској збило 2. априла 1241. године. У ишчекивању публиковања овог открића, на примереном месту можемо изнети тезу Норберта Мике – хипотетички итинерацијски податак – да се Ростислав Михаилович тог датума налазио у Шроди Шлаској.

143 F. Palacký, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 30.

144 М. Грушевський, *Хронольогія*, 29.

145 М. Димник, *Борьба за Галич*, 84; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 136.

146 М. Грушевський, *Хронольогія*, 30.

147 ПСРЛ, II, 788. У реченом тренутку, односи између Данила Романовича и Конрада Мазовијског су још увек били непријатељски. Интересантно је да је уточиште Романовичима, по слову њиховог летописца, дао Конрадов син Болеслав као удеони кнез. И поред постојања другачијих мишљења у историографији, Даријуш Домбровски сматра да Болеслав ово није предузео без одобрења оца Конрада – сениора породице, и да је уступање Вишеграда био чин владарске солидарности у тим тешким временима. Детаљније: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 224.

доба, једино Бенедикт Цијентара претпоставља да је Михајло, заједно са породицом бежећи након монголског освајања Кијева код Конрада, вероватно одсео на двору свог ујака у његовом граду – владарској резиденцији Лечици (Łęczyca).[148] Претпоставка је врло могућа. Конрад Мазовијски је током владарског скупа у Данкову (Dankowie), одржаном (око) 1236. године, поделио своје земље својим старијим синовима (Болеславу Мазовију, Казимиру Кујавију), а за себе је, настојећи да и даље има утицај старешине породице, задржао Сијерадску и Лечицку земљу.[149] Један монголски одред на челу са Кајдуом је у марту 1241. године на путу према Шлезији протутњао кроз Лечицку у Сијерадску земљу, али по свему судећи, упркос пустошењу, њихове утврђене главне градове Лечицу и Сијерадз није опседао.[150]

Трећи боравак Михаила Всеволодовича код стрица Конрада опет је био привремен. Галичко-волињски летописац нам, како смо већ раније имали прилику да поменемо, објашњава да се, након што је монголска стихија прошла, черниговски кнез заједно са сином вратио на руско тло. Притом је тачно знао правац и циљеве њиховог пута који је у том тренутку представљао неуспели покушај да се придобију савезници и обнови супарништво с Романовичима – „Потом же Михаил иде от уя своего [Конрада] на Володимѣр, [со] съиномь своим и отуда иде Пиньску". На овом месту летописац прекида извештај о току итинерарија кнежевске породице Всеволодовича вешћу да се кнез Ростислав Владимирович („Ростислав же Володимѣричь") појавио пред Данилом Романовичем у Холму, који је захваљујући својим фортификацијама очигледно остао поштеђен монголског разарања, и да је на тај начин потврдио верност Данилу, односно да се по изричитом наводу извора није приклонио Михаилу и његовим понудама.[151] Затим се опет посветио „вероломном Михаилу", који се није држао ранијих заклетви датих Романовичима, те му је преостајало да прође кроз Данилову земљу, очигледно притом мислећи на Волинију. Пошто је претходно упутио свог посланика, Михаило је отишао у Кијев, где је у наредном периоду живео под Кијевом на неком острву (вероватно због непостојања услова за живот у граду после разарања). Његов син је пак, опет претпостављамо у договору с оцем, наставио пут даље ка Чернигову, да тамо покуша да организује своје кнежевање и обнови власт породице.[152]

Идентитет поменутог кнеза Ростислава Владимировича у датом догађају, што се тиче историографије, није разрешен. Ово питање је посредно везано и за итинерариј

148 B. Zientara, *Cesarzowa tatarska na Śląsku*, 177.

149 Bronisław Włodarski, *Alians rusko-mazowiecki z drugiej połowy XIII wieku, karta z dziejów Konrada II Mazowieckiego*, Krakow 1938, 612; Упоредити: Agnieszka Teterycz-Puzio, *Na rozstajnych drogach: Mazowsze a Małopolska w latach 1138–1313*, Słupsk 2012, 60, 219–220; такође, (нама недоступан рад): Jan Szymczak, *Udział synów Konrada i Mazowieckiego w realizacji jego planów politycznych*, Rocznik Łódzki, 29 (1980), 9–54.

150 Stefan Krakowski, *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa 1956, 140; Gerard Labuda, *Wojna Z Tatarami w roku 1241*, Przegląd Historyczny, 2/50, 1959, 209–210; Wacław Korta, *Najazd Mongolow na Polske w 1241 r. i jego legnicki epilog*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia, 800, 1988, 36–39, и напомене бр. 138–139.

151 ПСРЛ, II, 788–789.

152 „Михаил же не показа правдъı воз добродѣанье Данилоу же и Василку, но проиде землю его и и послављъ посла иде въ Киевъ. И живяше под Киевом во островѣ . а сън его иде в Чернигов Ростислав". ПСРЛ, II, 789.

Михаила и Ростислава. Произлази, наиме, да се Михаило, пре него што се из Пинска – одвајкада заштићеног густим шумама око Припјата – запутио ка Кијеву, негде састао и преговарао с извесним кнезом Ростиславом Владимировичем. Михајло Грушевски је релативно давно, логично, на основу излагања летописца Данила Романовича, закључио да је овде реч о кнезу Пинска Ростиславу Михаиловичу, из гране пинских кнежева.[153] Овакво мишљење после Грушевског, мада се не позива на њега, у неким од својих радова заступа и Мартин Димник.[154] Уколико је таква идентификација тачна, ово би био једини помен сина пинског кнеза Владимира Ростиславича у изворима.[155] Већина историчара, међутим, у имену Ростислав Владимирович препознаје сина кијевског кнеза Владимира Рјуриковича – дугогодишњег савезника Романовича.[156] Било како било, Михаило и Ростислав су се извесно време задржали у Пинску и по нашем мишљењу није немогуће да им је тамо домаћин био Ростислав Владимирович с којим су водили неуспеле преговоре. Коначно, исход тих преговора могао је да буде уско повезан с одлуком да иду даље према истоку, где их је чекала неизвесност и куда су претходно, како сазнајемо, морали да пошаљу извидницу, а не према ближој Галицији. У супротном, тешко је рећи где је Ростислав Владимирович, под условом да је заправо био син кијевског кнеза Владимира Рјуриковича, одржао власт након „проласка" Монгола (историчари обично у том случају помишљају на неки од кијевских удела попут Овруча или удаљеније смоленске земље, баштину овог кнежевског рода[157]) и располагао са одређеним снагама које су преживеле најезду, те је за Михаила Всеволодовича био потенцијални савезник. На другој страни, Мартин Димник, на пример, сматра да је Олеговиче пут у Пинск водио не толико због тражења савезника већ из просте околности да је то био незаобилазан град на траси између Пољске и Кијева.[158]

Да закључимо, након трагедије у Шроди у Шлезији која се одиграла *datum ante quem* 9. априла 1241. године, Ростислав Михаилович је заједно с оцем и осталим члановима

153 М. Грушевський, *Історія України-Руси*, II, 309–311.

154 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 114, напомена бр. 63; такође: Исти, *Борьба за Галич*, 84. Додуше, исти аутор у својој књизи *The Dynasty of Chernigov*, 359, која је публикована 2003. године, у односу на претходне радове наводи супротан став, да је реч о Ростиславу, сину некадашњег кијевског кнеза Владимира Рјуриковича.

155 За Владимира Ростиславича, кнеза Пинска: ПСРЛ, II, 754; N. Baumgarten, *Généalogies*, 12–14, tab. II; В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 207–208; О. Рапов, *Княжеские владения на Руси*, 93.

156 В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 82–83; О. Рапов, *Княжеские владения на Руси*, 194; Л. Махновець, *Літопис руський*, 398 и 506; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 243; Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 524; D. Dąbrowski, *Genealogia Mścisławowiczów*, 551; Исти, *Daniel Romanowicz*, 226.

157 Упоредити претходну напомену.

158 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 114; Исти, *Борьба за Галич*, 84. По Димнику, који се позива на каснији *Густински летопис* (познији списак *Галичко-волиньскої летописа*), Ростислав Владимирович вратио се у руске земље у исто време кад и Данило и Михаило. Стога су његове снаге биле ограничене те је тим пре исказао лојалност Романовичима. За Владимира Александровича и Леонтија Војтовича – Ростислав Владимирович, као кнез Овруча, вратио се из Пољске и појавио у Холму пред Данилом. В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 116. Дариjуш Домбровски ипак сматра да није јасно одакле је у Холм стигао Ростислав Владимирович (D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 226).

своје породице превалио доиста далек пут на исток, мерен са хиљаду и још неколико стотина километара. Током пута задржали су се код рођака, пољског кнеза Конрада (у Лечици или Сијерадзу?), затим су из Конрадове Мазовије ступили на руско тло. У смеру преко Владимира, престонице Волиније у којој се није могло задржати, јер су Монголи од цркава овог великог града направили стратиште људских тела која није имао ко да сахрани, јер живих није остало,[159] Олеговичи су стигли у Пинск на Припјату, одакле су пошли до разореног Кијева. Ростислав је затим продужио у Чернигов, који је још током јесени 1239. године задесила тужна судбина поменутих руских градова.[160]

Убикацијски део приказаног итинерарија Ростислава Михаиловича је јасан. Остаје питање када се одиграло ово, у временском погледу сложено и без сумње, због раздаљине места и питања безбедности, подуже путешествије. У идеалним условима, без дневних задржавања – а знамо да их је морало бити – уз вођење преговора и чекање извидница, уз околност да су се у преосталој кнежевској пратњи налазили женски чланови породице и претпостављамо деца, оно се морало одужити на најмање месец и по дана. Једини хронолошки оквир итинерарија пружа нам, захваљујући својим вестима, *Галичко-волињски летопис* и то понајпре у вези с боравком Романовича у Мазовији. Летописац објашњава да се Данило задржао у Вишеграду до дана када је до њега стигла вест да су „безбожни" изашли из Руске земље. Тада се заједно с братом вратио у своју земљу, јер требало је што пре да се упозна са размерама страдања и започне обнову власти и државе. А након Романовича, потом је од свог ујака назад заједно са сином, сазнајемо од истог извора, кренуо и Михаило Всеволодович.[161]

Историографији је драгоцено сведочанство о хронологији напредовања Монгола ка Угарској оставио очевидац најезде, великоварадински каноник Рогерије, у свом делу *Carmen Miserabile*. По њему је Бату-кан са главнином своје војске из правца Галиције, порушивши с угарске стране постављене препреке, избио на Верецки превој Карпата („ad portam Ruscie") око средине ускршњег поста („circa vero medium quadragesime"), тј. око 6. марта 1241. године. Монголи су ускоро постали господари превоја јер су овде 12. марта уништили угарску војску предвођену палатином Дионисијем,[162] коју је тамо послао сам Бела IV.[163] За нас је, међутим, још битнија чињеница да су на другој страни Монголи систематично напустили пољске земље тек после битке код Легнице, а затим се њихов главни талас даље кроз Моравску усмерио ка Панонији и Угарској.[164]

159 У таквом катастрофичном стању су Романовичи затекли свој град након монголске најезде: ПСРЛ, II, 788; Код неких истраживача постоји сумња у веродостојност наведеног извора. Александр В. Майоров, *Монгольское завоевание Волыни и Галичины: спорные и нерешённые вопросы*, Русин, 2015, 1, 11–24; О ставовима историографије упоредити: М. В. Киселев, *Спорные вопросы Батыева нашествия*, 72–73.

160 О освајању и разарању Чернигова 1239. године детаљније, с прегледом извора: А. Майоров, *Летописные известия об обороне Чернигова*, 311–326; И. Чугаева, *Черниговский летописный материал*, 125; У контексту анализе извора такође видети: В. Арістов, *„Лютъ бои оу Чернигова"*, 59–77.

161 ПСРЛ, II, 788.

162 Упоредити: Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011, 19, напомена бр. 46.

163 Rogerius, *Carmen Miserabile*, 561–562; *Rogerije iz Apulije, Carmen miserabile*, (M. Sardelić), 46–47. У оба издања упоредити коментаре за хронологију.

164 Упоредити на пример: S. Krakowski, *Polska w walce z najazdami tatarskimi*, 148–149.

За области с друге стране Карпата опасност је тада дефинитивно прошла. Повратак у отаџбину Олеговича и уједно пре њих Романовича историографија једногласно датира на пролеће 1241. године.[165] За нас би свакако *datum post quem* конкретног итинерарија био 9. април 1241, без обзира на то када су Михаило и Ростислав успели да из Шлезије стигну на двор Конрада Мазовијског.[166]

По нашој претпоставци, верујемо утемељеној на претходном излагању, почетком лета (или крајем пролећа) 1241. године, Ростислав Михаилович је стигао у Чернигов и без сумње званично постао черниговски кнез, симболично севши на престо града у којем су некад столовали његов отац и славни преци и у којем је, коначно, он провео један део свог детињства. Још увек је у пространој Черниговској земљи било и других чланова династије Олеговича који су преживели најезду, али Михаило Всеволодович је и даље био најстарији изданак овог кнежевског рода. Млади Ростислав је, без сумње по очевој жељи и уз његову подршку, доспео у кнежевску престоницу на Десни.[167] У Чернигову се Михаилов син задржао само неко време. Да ли због жалосних прилика у земљи и престоном граду Олеговича, или можда по ранијем договору са оцем, по којем је хипотетички Чернигов требало да му послужи само као место за окупљање нових снага, Ростислав је након извесног времена одлучио да крене на запад у Галицију с циљем да врати њен престо који му је раније припадао не као узурпатору, већ по праву које је за њега било јаче од наводних права Данила Романовича.

Одлазак у Чернигов, који се како рекосмо највероватније десио средином 1241. године, представљао је прекретницу у погледу даљег животног пута и итинерарија (под условом да ове речи на овом месту не значе исто) кнеза Ростислава Михаиловича. Ту мислимо на буквалну прекретницу која ће се у будућности односити на места и време кнежевог похођења, као и на ону судбинску и политичку. Наиме, од сада се путеви Ростислава и његовог оца и остатка њихове породице разилазе, а како ће време пролазити, удаљеност ће у сваком погледу бивати све већа. Дакако, не у први мах. Ростислав од сад постаје главни представник династије у борби за Галич из које се његов отац Михаило Всеволодович (да ли својом вољом?) повлачи, мада се и даље

165 Повратак Данила и Михаила из Пољске Михајло Грушевски датира на рано пролеће 1241. године, на другом месту своје *Хронологије*, под знаком питања (?) на март 1241. М. Грушевський, *Хронольогія*, 30, 66; Леонид Махновец повратак обе кнежевске породице ставља на крај марта – почетак априла 1241. године (Л. Махновець, *Літопис руський*, 398). Микола Котљар на основу Грушевског, повратак Данила Романовича одређује на средину – другу половину марта 1241. године (М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 243; Упоредити и: Исти, *Данило Галицький*, 254). По мишљењу Даријуша Домбровског, Данило се враћа у своју државу након вести о монголском напуштању западноруских земаља (рано пролеће 1241. године). Касније након Романовича, вратио се и Михаило са сином Ростиславом (D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 224–226, 467). У коментарима *Галичко-волињскоī летоūиса*, Домбровски заједно са Андријаном Јусуповићем повратак датира на пролеће 1241. године (D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska*, 240, напомена бр. 655).

166 У том погледу нисмо сасвим усамљени и придружујемо се ставовима Мартина Димника. По Димнику, Михаило се враћа у руске земље после априла 1241. године, односно на другом месту након 9. априла – тј. после битке код Легнице (M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 113, напомена бр. 61; Исти, *Борьба за Галич*, 84).

167 Упоредити: N. Baumgarten, *Généalogies*, 19–21, таб. IV, 54–56, таб. XII; M. Dimnik, *The Dynasty of Chernigov*, 361, такође и 380–383; А. Горский, *Русские земли*, 40–42.

узда у успех свог најстаријег сина. Ростислав током 1241. године постаје самостална политичка фигура која стицајем околности тада излази из очеве сенке. У обрису такве појаве, Ростислава Михаиловича надаље описује и његов за сада главни биографски извор – летописац Романовича – задржавајући у свом виђењу догађаја и надаље меру презира према младом кнезу.

Напустивши претходно Чернигов, Ростислав се након извесног времена појавио на јужним границама Галичке земље, на Понизју, пред вратима града Бакоте. Долазак је био припремљен, јер су уз њега јахали болоховски кнежеви и њему верни Галичани (летописац том приликом злурадо напомиње да је то био „остатак Галичана") које је пре тога Ростислав скупио око своје черниговске пратње.[168] Подигнута на ушћу Ушице у Дњестар, на његовој десној обали, утврђена Бакота била је главни град галичког Понизја. У Бакоту, као средиште области, сливали су се богати приходи из поткарпатских рудника соли, попут оних у Коломији.[169] На јужном путу за Галич, значај овог града је стога био неупоредиво већи од једног стратешког утврђења и могућег упоришта.[170] У том тренутку у Бакоти је боравио печатник Данила Романовича Кирило. Још недавно, власт у Бакоти и на целом Понизју је самозвано држао галички бојарин Доброслав Судич,[171] али је захваљујући својој лакомислености и самоуверености био утамничен на кнежевском двору. Романовичи су брже-боље у Бакоту послали печатника Кирила да преузме власт, односно утврди (испише!) „грабительства нечеситвъıх бояр" и умири земљу, у чему је он изгледа и успео.[172] У покушају да продре у град, Ростислав беше оружјем одбијен од градске капије. Затим су започели преговори између њега и Кирила. Захваљујући летописцу Романовича, овај разговор је живописно унет у текст *Галичко-волињскої лет̄оӣиса*. Истраживачи су због ове околности, као и на основу других

168 „В лѣто. ҂ѕ҃. . ѱ҃. м҃ѳ [6749 (1241)] Ростислав собра князѣ Болоховьскые и останок Галичан приде ко Бакотѣ. ПСРЛ, II, 791".

169 За убикацију Бакоте: Н. Барсов, *Материалы для историко-географического словара*, 3; *Етимологічний словник П. Р.*, 143; М. Котляр, *Формирование территории*, 109–109; за значај града: Іон С. Винокур – Павл А. Горішній, *Бакота, Столиця давньоруського Пониззя*, Кам'янець-Подільський, 1994; Сергій П. Маярчак, *Літописні Бакота і Пониззя у Середньому Подністров'ї*, Археологія, 2009, 2, 23–33.

170 Од Галича, копненим путем на југ, Бакота је била удаљена од око 180 километара (пет–шест дана пута), али су оба града (мада на супротним обалама) била повезана воденом траком пловног Дњестра и барем низводно пут из Галича до Бакоте је био неупоредиво краћи. Стари копнени пут од Галича ка Бакоти је водио дуж десне обале реке кроз места позната у *Галичко-волињском лет̄оӣису*. Средњовековна Бакота је стога морала имати прометну скелу и речно пристаниште.

171 Без обзира на то што га летописац назива „поповим унуком", Доброслав Судич је већ раних тридесетих година XIII века био један од најутицајнијих галичких бојара. Детаљније о овој личности: A. Jusupović, *Elity ziemi halickiej*, 128–130; такође упоредити: А. Майоров, *Галицко-Волынская Русь*, 411, 546–547, 512, 551–552, 571; Леонтій В. Войтович, *Феномен галицького боярства і його стосунки з князями*, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки, До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова, 27, 2017, 234.

172 „Коурилови же сущю печатнику тогда вь Бакотѣ послану Данилом князем и Василком исписати грабительства нечеситвъıх бояр отиши землю". ПСРЛ, II, 791. Историчаре обично привлачи податак везан за достојанство Кирила – печатник; међутим, скрећемо пажњу на то да је близу средине XIII века овај достојанственик Романовича имао мандат да „запише" извесна непочинства бојара, односно да је пословање кнежевске администрације подразумевало писмену форму деловања.

летописних детаља везаних за Кирилово име и дела, закључили да је управо он био анонимни хроничар Данила Романовича, уједно и истоимени (од Данила постављен) кијевски митрополит и дипломата који ће походити угарски двор и патријаршију у Никеји.[173] Заправо, летописац је мудро изоставио Ростислављеве понуде, казујући упечатљиво само толико да је он хтео да Кирила наговори многим речима („хотяше премолвити его словесы многыми"), а у први план је ставио Кирилову беседу која је обиловала мудрошћу. Стамени Кирило није се ни најмање двоумио око ових понуда, већ је са прекором упитао Ростислава да ли се он на овакав начин одужује својим ујацима Данилу и Васиљку за учињено доброчинство. Да ли је заборавио како су њега и његову породицу ујаци примили кад су се нашли у невољи и прогонству, држали их у великој части, њему дали Луцк, а његовом оцу обећали Кијев? Видевши коначно да Ростислав не намерава да одступи, Кирило је на њега из града извео пешадију. На појаву ове силе опсадници су одустали од напада. Опсада Бакоте је потрајала макар неколико дана, јер о Ростислављевом нападу су у међувремену стигле вести до Данила Романовича, који се тада није налазио на тлу Галиције. Претрпевши неуспех, Ростислав се вратио у земљу преко Дњепра („поиде прочь... Ростислав же изииде за Днѣпръ"). По свему судећи, вратио се у Чернигов, свакако више не к оцу, мада је морао проћи кроз Кијевску земљу која се налазила с ове стране реке.[174]

Након обавештења да се повукао назад преко Дњепра, Ростислав на једно време нестаје из видокруга летопишчевог интересовања. Карактеристично за свој изграђени стил композиције текста, хроничар Романовича Ростислављев напад на Бакоту као издвојену епизоду ставља између детаљних описа подухвата свог кнеза Данила Романовича, који су јој претходили и који су затим последично уследили, све у разборитој намери да би читалац могао да схвати ток бројних догађаја. Ова околност за нас је свакако битна да бисмо приступили правилном решењу хронологије напада на Бакоту, јер то беше тек почетак једног новог периода Ростислављеве борбе за Галич, који ће се завршити бекством у Угарску. Дакле, по повратку у земљу у пролеће 1241. године, Данила су галички бојари номинално признали за кнеза Галиције, а заправо су они пред очима немоћног кнеза суштински држали сву земљу и власт, попут прихода од соли из Коломије, који су од старине припадали кнежевској ризници и служили за исплату кнежевих „оружника". Овакво стање потрајало је до тренутка када су се међусобно сукобиле вође две главне бојарске странке, помињани Доброслав и Григорије Васиљевич, који је у међувремену загосподарио старим кнежевским престоним градом Перемишљем и северозападним пределима Галиције.[175] Када су се два великаша појавила пред

173 Упоредити: Joseph T. Fuhrmann, *Metropolitan Cyril II (1242–1281) and the Politics of Accommodation*, Jahrbücher für Gescichte Osteuropas, Band 24, Heft 2, 1976, 161–172.

174 Ово мишљење заступа и M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 116; Исти, *The Dynasty of Chernigov*, 361–362; Исти, *Борьба за Галич*, 87.

175 О бојару Григорију Васиљевичу било је речи у нашем ранијем излагању као дворском Ростислава Михаиловича, који је заједно с епископом Артемијем био присиљен да Данилу преда Галич у одсуству свог кнеза. Григориј је од 1235. године био присталица Михаила Всеволодовича, потом и његовог сина. На власти се одржао све до гореописаних догађаја из 1241. године: A. Jusupović, *Elity ziemi halickiej*, 157–163; такође упоредити: А. Майоров, *Галицко-Волынская Русь*, 411, 512, 567–570, 577–578, 582–583; Леонтій В. Войтович, *Феномен галицького боярства*, 234.

својим кнезом и „господарем", оптужујући један другог, Данило је искористио прилику и утамничио их.[176] Врло је могуће да је са падом Доброслава био повезан Ростислављев покушај да уз помоћ својих галичких присталица преузме Бакоту, а потом и сам Галич.[177] Ростислав је, наиме, и даље имао снажну подршку у Галицији у редовима ако не већег а онда једног дела бојара; потврдиће то догађаји у годинама које су уследиле након најезде Монгола. Односно, положај Романовича је овде и даље био врло нестабилан. Ову околност није могао да сакрије ни летописац.

Обавештен о доласку Ростислава под Бакоту, Данило је одмах окупио војску коју је, због повољног развоја околности, затим искористио да предузме казнени поход на Ростислављеве савезнике, болоховске кнежеве и њихову земљу, у којем му се придружио и печатник Кирило довевши са собом 3000 пешака и 300 коњаника.[178] Болоховска земља је као засебна територија лежала на тромеђи Кијевске, Галичке и Волињске земље, имала је најмање осам градова, и по једном од њих – Болохову, понела је име. На челу „Земље" стајали су „болоховски кнежеви". Питање порекла тих кнежева у историографији није решено – да ли су били Рјуриковичи или је њихова кнежевска титула представљала израз својеврсне самоуправе становништва ове области и његове елите. Речита је околност да их извори не наводе поименично, већ као групу кнежева. Болоховски кнежеви су свакако располагали оружаном силом. Познато је да су тридесетих година учествовали у руским династичким сукобима. Једно време су признавали власт Данила Романовича, који их је претходно узео под своју заштиту, затим су прешли на страну Михаила Черниговског, а крајем 1240. године, у време најезде, приклонили су се Монголима. Као њихови поданици обавезали су се да ће Татаре снабдевати „пшеницом и просом". По летопишчевим речима, био је то додатни разлог да Данило спали и похара земљу и седам градова болоховских кнежева, након чега се са великим пленом тријумфално вратио у Волинију.[179] Кроз Болоховску земљу, коначно, пролазио је један од главних путева који је повезивао Кијевску земљу с Галицијом и Волинијом. Можемо стога с великом вероватноћом закључити да је Ростислав, пре него што је стигао под зидине Бакоте, морао проћи кроз Болоховску земљу, где су га примили његови савезници, болоховски кнежеви.[180]

---

176 ПСРЛ, II, 789–791.

177 На пример, Даријуш Домбровски држи да су сами Галичани позвали у помоћ Ростислава након пада Доброслава Судича. Верујемо да је то било сасвим могуће. Нажалост, о томе нема трага у изворима. D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 232.

178 Податак о броју војске је за нас драгоцен, јер чини нам се да веродостојно илуструје максимални обим војске с којом је Кирил одбранио Бакоту од напада Ростислава Михаиловича и његових савезника, који су се повукли пред пешадијом.

179 ПСРЛ, II, 791–793.

180 Чини се да Болоховска земља и болоховски кнежеви представљају неисцрпну тему истраживања почевши од деветнаестовековних радова Миколе Дашкевича и Михајла Грушевског. С прегледом старије литературе издвајамо најновије погледе на ову тему са различитим судовима у коначном исходу: М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 245–246; Олександр Б. Головко, *Пониззя і Болохівщина у політичному розвитку Південно-Східної Європи (XII – XIII ст.)*, Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції 2010 року, Кам'янець-Подільський 2010, 39–45; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 99–101; Василь Якубовський, *Історія Болохівської землі: історіографія і джерела*, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету

Почетна хронолошка тачка овог низа догађаја је повратак Романовича и Олеговича на руско тло у пролеће 1241. године. Ростислав се, по нашем мишљењу, обрео у Чернигову тек почетком лета исте године. Пре похода на Бакоту, он је морао одређено време да се задржи у Черниговској земљи и покуша да успостави власт и окупи себи верну дружину од тамошњих бојара који су преживели најезду. Походу су такође претходиле војне и дипломатске припреме на придобијању савезника. Не сме се превидети да Чернигов на путу до Бакоте деле више од петсто километара и Дњепар. И у самој Галицији догађаји су имали свој ток. Данило је мукотрпно радио на успостављању своје власти, а до тренутка када су се на његовом двору, стицајем срећних околности, појавили прваци две главне бојарске странке, односно до дана њиховог утамничења, претходио је подужи период посланстава, преговора и трзавица – једном речју дани и месеци – који су сведочили о немоћи Романовича, о чему је летописац оставио подуже сведочанство. Тек након политичке пропасти Доброслава Судича, који је био не само господар Понизја већ стварни властодржац престоног Галича у којем је изгледа уживао општу подршку,[181] уследило је Кирилово преузимање Бакоте. Ростислављев поход могао је отпочети након тог догађаја. Затим је последично уследила и казнена експедиција Данила Романовича и печатника Кирила на Болоховску земљу. Не знамо да ли је Михајло Грушевски имао у виду ове околности када је датирао Ростислављев поход на Бакоту на јесен 1241. године, односно на јесен-зиму 1241. године (под знаком питања), сумарно придодајући хронологији овог догађаја и Данилов поход на болоховске кнежеве.[182] Од граница овог хронолошког модела будући истраживачи нису много одступили.[183] И да не заборавимо да констатујемо још једну важну чињеницу која је имала утицаја на став једног дела историчара чији су радови претходили хронологији Грушевског.[184] Наиме,

---

імені Івана Огієнка, Історичні науки, 25, 2015, 52–66; Володимир Ричка – Олексій Толочко, *Князи Болоховьсции*, Ruthenica XIII (2016), 83–107. Упоредити и: D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska*, 170–171, напомена бр. 477.

181 Летописац Данила Романовича с горчином описује да су Галичани пратили Доброслава, трчећи уз стремен његово коња када је бојар долазио на кнежевски двор. Био је то призор достојан владара, мада је реч била о бојару. „Галичаном же текущим у стремени его [Доброслава]", ПСРЛ, II, 790.

182 М. Грушевський, *Хронольогія*, 30, 66.

183 Да је до похода на Бакоту дошло у јесен (почетком зиме – под знаком питања) сматра и: Л. Махновець, *Літопис руський*, 399; на јесен 1241. године је датиран код: М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись,* 246; на јесен – крај 1241. године код: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 218, 222; Александар Головко закључује да је Ростислав из Чернигова кренуо на поход на Понизје средином 1241. године (О. Б. Головко, *Корона Данила*, 322); Даријуш Домбровски претпоставља да се поход збио највероватније ране јесени 1241. године (D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 232; упоредити и: D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska*, 247, напомена бр. 672). Позивајући се на Грушевског, лето–јесен 1241. наводе: В. Ричка – О. Толочко, *Князи Болоховьсции*, 83–84; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 121 – сматрају да је након похода на Бакоту, Данило у јесен–зиму напао на Болоховску земљу. Једино се Денис Хрусталев опредељује за вишу хронологију; по њему „отприлике" у пролеће 1242. године Ростислав окупља болоховске кнежеве и „остатак Галичана" и започиње борбу за Галицију (Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 232).

184 Руковођени летописном хронологијом *Ипатијевског списка*, напад на Бакоту су у 1241. годину ставили: F. Palacký, *O Ruském knjžeti Rostislawowi*, 30; С. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 13; Сергей М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, книга II, том 3, Отв. ред. И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев, Москва 1988, 166; Додуше, Денис Зубрицки је закључио да се догађај одиграо 1242. или 1243. године.

у *Ипатјевском*, као и другим познијим списковима *Галичко-волињскоī летоīиса*, аутор који је накнадно уносио године Ростислављевог поход на Бакоту је овом приликом посве тачно сместио у 6749. (1241) годину.[185] По свему судећи, Ростислављев први самостални поход на Галицију збио се највероватније током јесени 1241. године, свакако не раније од лета те године. Његов почетак је зависио не толико од годишњих доба уобичајених за походе и ратовање, колико од самих политичких догађаја у Галицији.

Несупех под Бакотом није поколебао Ростислава од борбе за Галич. У Галицији, међу бојарском и црквеном врхушком земље, међу летописним „Галичанима"[186], син Михаила Всеволодовича је уживао неупоредиво већу подршку од Данила Романовича, подршку која ће диктирати његов нови итинерариј. Ово наше запажање потврдиће и изводи из *Галичко-волињскоī летоīиса*. Након завршетка описа похода Данила на Болоховску земљу, летописац нас обавештава да је Ростислав, „одинако не престааше о злобѣ своеи", окупио војнике и уз помоћ „неверног" бојара Владислава и рјазањског кнеза Константина који је ступио у његову службу,[187] кренуо на Галич! Његово почетно упориште у Галицији постало је место „Пећина Домамира" („поиде на Галичь и пришед ко Печерѣ Домамири").[188] Денис Зубрицки је још средином XIX века разборито закључио да је код имена овог топонима по среди *lapsus calami* преписивача, и да је његова исправна варијанта „Печера Домажира", а не „Домамира". По речима овог историчара, у близини села Домажир надохват руке од Лавова или пре у то време Звенигорода,[189] налазио се укопан у Страдецкој гори комплекс древних пећина,[190] а изнад њих село Страдч које је у летописно доба било утврђен град. Без сумње, овде је стигао и Ростислав Михаилович са својим присталицама.[191] Закључак овог историчара издржао је суд научне критике. По свему судећи, на месту некад утврђене Страдачке градине са њеним јединственим манастирским комплексом пећина може се идентификовати средњовековна Домажирова пећина чије се име временом пренело (и сачувало) на оближње село у њеном подножју.[192]

Попут њега, Исидор Шараневич је долазак Ростислава из Чернигова на Понизје датирао у 1242. годину (Д. Зубрицкий, *История*, III, 135; И. Шараневич, *Исторія Галицко-Володимирскои Руси*, 90).

185 Видети напомену бр. 168.

186 На летопишчев појам „Галичана" у значењу присталица Ростислава и његово оца Михаила посебну пажњу обраћа: Татьяна Вилкул, *Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв.*, Москва 2009, 274, такође упоредити 260, 270.

187 Могуће да је „Костянтин Рязаньскыи" (ПСРЛ, II, 793–794) био син рјазањског кнеза Владимира Гљебовича који се у паралелним руским изворима помиње 1217. године. Упоредити: Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 383; О. Рапов, *Княжеские владения*, 127–128; Д. Донской, *Рюриковичи*, 167; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 248; Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 235, напомена бр. 2; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 234, напомена бр. 596.

188 ПСРЛ, II, 793.

189 Место Домажир и данас постоји, северозападно од Лавова. У време Ростислављевог похода, по значају се ипак истицао оближњи удеони кнежевски престони град Звенигород, данас четрдесетак километара удаљен од Домажира. На истој путној траси ће у скорој будућности бити подигнут и нови град Романовича – Лавов – који ће име добити по једном од синова кнеза Данила.

190 Страдецка гора је део горског ланца Росточја.

191 Зубрицкий, *История*, III, 136–138, напомена бр. 113.

192 Закључак, везан за анализу литературе, као и нова разматрања локализације средњовековног града Печере Домажирове, који се по аргументованим претпоставкама налазио на локалитету градишта у селу Страдч, на истоименој гори, преузимамо од: Віталій Ляска, *Голі Гори та Печера Домажирова:*

Кључна личност у табору сина Михаила Всеволодовича био је способан и врло утицајан бојарин Владислав, који је без тешкоћа издејствовао да утврђени град Домажирова Пећина отвори врата Ростислављевој дружини, а затим је, како сазнајемо од нашег извора, лично отишао у Галич и придобио Галичане да Ростислава прихвате за свог кнеза, рекавши свом младом господару, више него знаковито: „тво[и] есть Галичь", на шта му је Ростислав доделио достојанство галичког тисућника (тисјацког).[193]

Владислав [Јурјевич] већ је средином тридесетих година XIII века био један од истакнутих галичких бојара који је самовласно мењао своје господаре. Историографија не искључује могућност да је потицао из бојарског рода Домажировича који је могао баштинити управо град Домажирову Пећину.[194] Речени Владислав ће и током наредних година делити немирну судбину и итинерариј „свог кнеза" Ростислава Михаиловича, све до пресудне Јарославске битке (1245) о којој ће даље још бити речи, као и о судбини њених учесника, међу којима ће се наћи и име угледног Владислава.[195] Домажирова Пећина са неколико суседних градова подигнутих на горском ланцу званом Росточје, стајала је у оном делу северног галичког пограничја где су се укрштали путеви који су водили с југа на север и са истока на запад. Стратешки значај области био је изузетно важан, у најмању руку јер је њен господар надзирао улаз у Галичку земљу из правца суседне Волиније.[196] Након преузимања Галича или још пре, из табора у Домажировој Пећини која се налазила подједнако удаљена и од Галича као и Перемишља, Ростислав је као свог човека послао на кнежевање у Перемишљ Константина Рјазањског. И овде су, посредно сазнајемо, Ростислав и његова странка имали већинску подршку владајућег локалног слоја.[197] Исти случај био је и с Понизјем и тамошњим уносним соланама.[198]

За релативно кратко време, Ростислав је поново постао господар целе Галиције. На његову жалост, друго галичко кнежевање није му дуго потрајало. Можда је имао бројне присталице, али не и довољно војске кадре да га одржи на галичком престолу. Беше то време када су Монголи иза себе оставили пустош и погибељ у размерама о којима је тешко судити, па чак и расправљати да ли је Галич остао поштеђен разарања.[199] Сазнавши

причинки до історичної географії Галицько-Волинського пограниччя у першій половині XIII ст., у: *Данило Романович і його часи*, за ред. Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, Colloquia Russica, Series II. –Vol. 3., Івано-Франківськ–Краків 2017, 21–34.

193 „Ростислав же одинако не престааше о злобѣ своеи, но вои собрав и Володислава невѣрного, поиде на Галичь и пришед ко Печер Домамири прельсти е Володиславъ и вдашася Ростиславу и от`туда поима поиде ко Галичю. [Володиславъ] рекыи яко тво[и] есть Галичь, а сам прия тысячю от него". ПСРЛ, II, 793.

194 За идентитет бојарина Владислава: A. Jusupović, *Elity ziemi halickiej*, 272–275; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 121; Л. Войтович, *Галич у політичному житті Європи*, 198–199; В. Ляска, *Голі Гори та Печера Домажирова*, 25; Мирослав Волощук, *Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року*, у: *Данило Романович і його часи*, за редакції Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, Colloquia Russica, Series II. –Vol. 3., Івано-Франківськ–Краків 2017, 115–116; такође упоредити: А. Майоров, *Галицко-Волынская Русь*, 504–507, 512.

195 ПСРЛ, II, 804–805; Мирослав Волощук, *Просопографічні студії*, 115–116.

196 Bohdan Janusz, *Z pradziejow ziemi Lwowskiej*, Lwow 1913, 63–64; В. Ляска, *Голі Гори та Печера Домажирова*, 26.

197 ПСРЛ, II, 793.

198 Исто.

199 А. Майоров, *Монгольское завоевание Волыни и Галичины*, 11–24; М. Киселев, *Спорные вопросы Батыева нашествия*, 72–73; такође упоредити преглед литературе код: Сергей Б. Чебаненко, *Южная*

за дешавања у Галицији, Романовичи су окупили своје волињске снаге да би „ускоро" кренули на противнике. Ростислав не издржи и „выбѣже из Галича до Щекотова" са бројним галичким присталицама, међу којима се налазио и утицајни галички епископ Артемије. Данило и Василько Романовичи су започели потеру за бегунцима, али су је неочекивано и прекинули јер је до њих изненада стигла вест „да су Татари изашли из земље Угарске и да иду у земљу Галичку", што је, појашњава даље историограф и савременик Данила Романовича, спасило Ростислава, иако су неки од његових галичких бојара били ухваћени.[200] У то време у руке војске Данила Романовича коју је водио дворски Андрија пао је и Перемишљ, где присталице Ростислава Михаиловича нису пружиле достојан отпор, а сам Константин Рјазањски је под окриљем ноћи побегао из града. Данило је такође стигао из Галича да продужи на југ ка Понизју и да тамо преузме власт у Бакоти и пограничном граду Калијусу.[201]

Приказ ових догађаја нам сведочи о ширем временском распону у којем се збио покрет војски Романовича, упркос истинитој вести да се Монголи враћају из Угарске. Након бекства из Галича Ростислава је пут водио на север, у утврђени град Шчекотов, који је био подигнут на Росточју у суседству Домажирове Пећине. Његова убикација данас није спорна.[202] Налазио се северније од Домажирове Пећине и свакако су оба места била упориште Ростислављевих присталица, чинећи заједно са још неколико фортификација у овој области повезан одбрамбени ланац утврђених градова. Како је то први запазио Богдан Јануш, онај ко је контролисао ову област и њена густо распоређена утврђења у својим рукама је имао „кључ за целу кнежевину Галицију".[203]

Русь и Юго-Западная Русь периода монгольского нашествия в работах новейших исследователей, Rossica Antiqua, 2015 (1), 52–54.

200 „Слъышав же Данил и Василко собравша воя скоро поидоста на нихъ. Он [Ростислав] же не стерпѣ, выбѣже из Галича до Щекотова и с нимь бѣжа Артѣмѣи епископ Галичькыи и инии Галичани. Данилови же и Василкоу женущу по немь вѣсть приде ему яко Тотарове вышли суть и[з] землѣ Огорьское, идуть в землю Галичькую. И тою вестью спасеся [Ростислав], и нѣколико от бояр его ято бъысть." ПСРЛ, II, 793.

201 ПСРЛ, II, 793–794. Дариjуш Домбровски примећује да летописац ни у једном тренутку не истиче да су Романовичи поново овладали Галичем – престоницом свога оца, те оставља могућност да је град остао у поседу Ростислављевих присталица, а да су се борбе за то време водиле на галичко-волињском пограничју (D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 237–238).

202 Летописни град Шчекотов био је подигнут на данашњем градишту у селу Глинске, на ареалу Росточја близу града Жовкве. Оближња шума Шчекотин и данас у топонимијском смислу упућује на овај локалитет. О Шчекотову постоји богата литература, на овом месту издвајамо новије радове о овом археолошком и историјском локалитету који садрже преглед старије литературе: Роман Чайка – Олег Мазур, *Град Щекотов часів протиборства Данила і Василька Романовичів та Михайла Чернігівського та його сина Ростислава*, у: *Галич в доісторії і середньовіччі*, Матеріали міжнародної наукової археологічної конференції, Галич, 2003, 45–50; Віталій Ляска, *Ранньосередньовічні пам'ятки Розточчя в світлі краєзнавчих та археологічних досліджень (XIX – 30-ті роки XX ст.)*, Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, Вип. 13, 2009, 336–346; Святослав Терський – Наталя Яковенко, *Розкопки літописного Щекотина на Львівщині у 1981 р.*, у: *Історико-культурна спадщина: європейський вимір: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 2018, Львів 2018, 125–130.

203 Богдан Јануш је први дошао да закључка да су ови градови због свог стратешког значаја били упориште Михаила Всеволодовича и његовог сина Ростислава у борби са Романовичима (B. Janusz, *Z pradziejow ziemi Lwowskiej*, 63–64), упоредити и литературу из претходне напомене.

Код Шчекотова, летописац је на извесно време „напустио Ростислава", приказујући дешавања у Перемишљу и на Понизју у светлу постигнутих успеха Данила Романовича. Након тога се поново посветио Ростиславу са кратким, али врло значајним вестима. Оне су у *Ипатијевском списку* накнадно стављене у 6751. (1243) годину, мада се по својој садржини односе на раније започету целину. Тако даље сазнајемо да „Ростислава растераше Татари у Борку, и побеже он у Угарску, и удао је за њега угарски краљ своју кћер".[204]

За почетак, локализација Борка – под условом да то није била нека од безбројних галичких борових шума – али да ли би у том случају летописац имао потребу да је уопште помиње? – дакле, по свему судећи насеља (или града) које је име понело по борићу, односно малој боровој шуми, није сигурна. Постојало је у летописима (1151) посведочено место Борок (Борк) у Кијевској земљи, на путу који је из Трепоља преко Борка водио у Кијев.[205] Али у Ростислављевом случају, Борок се налазио негде у Галицији одакле је било могуће утећи за Угарску. У сваком случају, Ростислав је са својим присталицама у једном тренутку напустио Шчекотов. На том путу, који је за циљ можда опет имао Галич, Ростислава и његову пратњу је код Борка или у Борку задесила несрећа да налете на један монголски одред који их је разбио и натерао у бег. По мишљењу Леонида Махновеца, Борок је била борова шума поред могуће истоименог места на левој обали Низде, севернији од старе кнежевске удеоне престонице Теребовља. На овакву убикацију упућује село Велики Бирки (Бірки), које се раније звало Борок.[206] У том случају Ростислављев хипотетички смер кретања са севера према Галичу или његовој околини био би логичан. Богдан Јануш је, међутим, хипотетички летописни Борок локализовао на градиште у селу Рокитно, у суседству Домажирове Пећине и Шчекотова као део помињаног ланца утврђења на Росточју.[207] Његовим трагом, ову претпоставку је у међувремену прихватио и Иван Крипјакевич, уочавајући у близини градишта у Ракитном постојање савременог села Бирки (Бірки) које је могуће у свом имену чувало корен летописног Борка. Крипјакевич је стога сматрао да Ростислав вероватно није ни стигао до Шчекотова, већ да му се на том путу испречила војска Данила Романовича, те да је након тога налетео на Монголе под реченим Борком.[208] Ми ћемо се ипак дословно држати извора по коме је Шчекотов био место Ростислављевог боравка.

Једини поуздан међник за хронологију претходног Ростислављевог боравка у Галицији је податак о повратку Монгола из Угарске. По среди је био цео низ политичких и војних догађаја који су се одиграли на више места – догађаја који су уједно подразумевали географску удаљеност и, наравно, време. Већ је Франтишек Палацки, први биограф Ростислава Михаиловича, закључио да се Ростислав склонио у Шчекотов

204 „Ростислава розгнаша Татарове во Борку и бѣжа Угры, и вдасть зань пакы король Угорьскыи дочѣрь свою". ПСРЛ, II, 794.

205 ПСРЛ, II, 427; Упоредити: Н. Барсов, *Материалы для историко-географического словара*, 12–13; *Етимологічний словник П. Р.*, 24.

206 Л. Махновець, *Літопис руський*, 400, 541; Могућност ове убикације преузимају и D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska*, 257, напомена бр. 700.

207 B. Janusz, *Z pradziejow ziemi Lwowskiej*, 43–44, 64.

208 Іван Крип'якевич, *Деякі літописні назви з Галичини*, ЗНТШ, CCXXII, 1991, 313–314; Упоредити и: Віталій Ляска, *Ранньосередньовічні пам'ятки Розточчя*, 339–340.

1242. године, а када су га наредне 1243. године у Борку поразили Монголи, он се упутио у Угарску.[209] Слично и Спиридон Палаузов (имајући увид у рад свог претходника) галичке догађаје завршава Ростислављевим бекством и браком са угарском принцезом 1243. године. Наравно, ови закључци су се заснивали на накнадној хронологији *Галичко-волињскої лѣтописа*.[210] Михајло Грушевски је, међутим, у својој реконструкцији хронологије летописа био сасвим одређен. Нови Ростислављев поход на Галицију ставио је на почетак 1242. године, па је по њему черниговски кнежевић у пролеће исте године био протеран из Галича и побегао у Угарску, свакако не касније од краја пролећа, након сукоба с Монголима.[211] И овом приликом мишљење Грушевског, поготово детерминација пролећа као периода у којем се одвијао Ростислављев подухват, има бројне следбенике у историографији, било да су се аутори непосредно позивали на њега или су своје закључке доносили „самостално".[212] На пример, Мартин Димник сматра да су Данило и Василько Романович у пролеће 1242. године сазнали да је Ростислав заузео Галич и предузели поход на свог нећака. У контексту хронологије монголског повлачења из Угарске и доласка на тло Галиције, Ростислављево бекство из Галича се, по мишљењу овог аутора, збило не раније од марта 1242. године, након чега син Михаила Всеволодовича и бежи у Угарску.[213] Постоје, очекивано, и другачија мишљења. Всеволод Пашуто је лаконски констатовао да је Ростислав крајем 1242. године поново отишао у Угарску.[214] Денис Хрусталев, доследно се држећи своје више хронологије, сматра да је Ростислав заједно с галичким бојарима започео нову борбу са Данилом и Василько почетком јесени 1242. године, када су Монголи још увек пребивали на Балкану, а потом је у јесен, односно у јесен-зиму 1243. године протеран из Галича и побегао у Угарску.[215] У својим радовима посвећеним истраживању руско-угарских односа, Мирослав Волошчук Ростислављево друго кнежевање у Галичу и његов познати расплет одређује на јесен 1242. године, односно, на крај 1242. – почетак 1243. године са знаком питања (?).[216]

209 F. Palacký, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 30.

210 С. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 13–14.

211 М. Грушевський, *Хронольогія*, 30–31, 66.

212 Да је Ростислав почетком 1242. године започео борбу за Галич, и да током пролећа (или крајем пролећа) бежи у Угарску сматрају: Л. Махновець, *Літопис руський*, 400; С. Келембет, *Михайло Всеволодович*, 14; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 137. По Леонтију Војтовичу и Владимиру Александровичу, Ростислав почетком 1241. године обнавља борбу за Галич. В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 121; Л. Войтович, *Галич у політичному житті*, 198–199; Став да је Ростислав у пролеће 1242. године овладао Галичем заступају: Bronisław Włodarski, Polska i Rus *(1194–1340)*, Warszawa 1966, 123; T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, 586 (крајем пролећа); М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 247; О. Головко, *Корона Данила*, 322–323; такође (упоредити) и: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 222.

213 Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 119–120, напомена бр. 86; исто у: Исти, *Борьба за Галич*, 89, напомена бр. 83; Исти, *Даниил Галицкий, Михаил Черниговский и татары*, 26.

214 В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 230.

215 Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 234–236.

216 Упоредити: М. Волощук, *„Русь" в Угорському королівстві*, 268; Исти, *Влияние монгольского нашествия 1239–1243 гг. на переселение жителей Руси в Венгрию: хронология, динамика, демография проблемы*, у: *Русь в эпоху монгольских нашествий (1223–1480)*, ed. V. Nagirnyy, (Серія: Colloquia Russica 1, vol. 3), Krakow 2013, 62–69; Исти, *Просопографічні студії*, 112.

Кључ приступа хронологији Ростислављевог другог кнежевања у пространој Галицији, као што смо већ констатовали, крије се у исправном датирању повратка Монгола из европског похода на галичко тло. Не улазећи у сва сложена питања која се односе на прекид њиховог похода на Европу и разлоге повлачења, барем на основу сведока најезде Томе Архиђакона Сплитског, неспорно је да су Монголи у пролеће 1242. године напустили Угарску. По речима сплитског хроничара, један крак њихове војске, на челу са Каданом који је прогонио угарског краља Белу IV, задржао се у Хрватској и Далмацији „готово цео март" (1242). Не обавивши свој задатак до краја, јер се угарски краљ с породицом спасио бекством у морем заштићен Трогир, Монголи су се тада ненадано, преко Босне и Србије, повукли у Бугарску, где се Кадан спојио са Бату-каном и главнином војске.[217] Из Бугарске, која се по свему судећи без већег отпора покорила освајачима,[218] Бату-кан се дуж Куманије и црноморских степа вратио на Волгу, где ће се усталити седиште његовог улуса. По увреженом мишљењу историографије, ово повлачење је окончано тек крајем 1242. године или почетком наредне, 1243. године.[219] Оно свакако није могло бити ни брзо, ни једноставно. Постоје подаци који указују на то да су се Монголи задржали у Бугарској све до краја 1242. године.[220]

На основу реченог, поставља се питање када се одиграо окршај између неког монголског одреда и Ростислава и његових галичких присталица у Борку. Догађај би у најширем хронолошком распону ваљало сместити између пролећа и зиме 1242. године. Морамо притом имати на уму да су се Монголи из Угарске повлачили истовремено у више колона, од којих се једна кретала кроз Ердељ, две по свему судећи уз леву и десну обалу Дунава, трећа или четврта из Далмације и српских земаља ка Бугарској, и ко зна још колико их је било, а да нису остале у домету сведочанства писане речи.[221]

---

217 „Sic ergo [Tartari] per totum fere Martium in Ghroatie ac Dalmatie partibus commorantes… relinquentes Ghroatie regionem, transierunt..." *Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana*, ed. Franjo Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Sciptores, 26, Zagreb 1894, 177, односно погледати и стране 177–178; Такође исто у: *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum; Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*, eds. Olga Perić, Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James R. Sweeney, Budapest – New York 2006, 300–303; Као парадигму за историографију наводимо: György Györffy, *Bevezető*, у: *A tatárjárás emlékezete*, ed. Tamás Katona, Békéscsaba 1981, 23; Георгий В. Вернадский, *История Росии*, *Монголы и Русь*, Твер–Москва 2000, 65; *История татар с древнейших времен*, *том 3, Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в.*, Миркасым Усманов – Рафаэль Хакимов (глав. ред. Казань 2009, 164 (Хансгерд Геккеньян).

218 Детаљније: IstvánVásáry, *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge etc. 2005, 69–70.

219 Арсений Н. Насонов, *Монголы и Русь (история татарской политики на Руси)*, Москва–Ленинград 1940, 24; Борис Д. Греков – Александр Ю. Якубовский, *Золотая Орда и её падение*, Москва–Ленинград 1950, 58; Вадим Егоров, *Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв*, Москва 1985, 26; Игорь Н. Данилевский, *Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.)*, Москва 1998, 174–175 и даље; Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 236; Юрий В. Селезнёв, *Русско-ордынские конфликты XIII–XV*, Москва 2010, 8; *История татар с древнейших времен*, 3,172 (Вадим Трепавлов).

220 Детаљније, о повлачењу Монгола кроз српске и бугарске земље, с прегледом бугарске литературе: Александар Узелац, *Под сенком ӣса, Татари и јужнословенске земље у другој ӣоловини XIII века*, Београд 2011, 50–57, и напомена бр. 108.

221 Детаљније смо писали о овој теми: Đura Hardi, *Cumans and Mongols in the region of Srem in 1241–1242: A discussion on the extent of devastation*, Istraživanja – Journal of historical researches 27, 2016, 84–105.

Уз то не смемо превидети да су Монголи и даље контролисали стратешки важне карпатске превоје, на пример онај који је водио кроз Родну чији су становници принудно ступили у њихову службу.[222]

Даријуш Дамбровски је на основу своје реконструкције итинерарија Беле IV дошао до закључка да су се Монголи из Угарске повукли тек у августу 1242. године. У овом контексту, аутор сматра да се Ростислављев бег у Угарску, као и његово пребивање на тлу Галиције, највероватније завршио у јесен 1242. године.[223] Претпоставка у погледу одређивања времена Ростислављевог другог одласка у Угарску сматрамо да је могућа, али бисмо је пре заснивали на другим запажањима. Наиме, Бела IV је већ средином маја напустио Далмацију и одлучно се, како то бележи Тома Сплитски,[224] вратио у Угарску да у земљи успостави власт, посебно у областима с друге стране Дунава које су претрпеле највеће страдање и сада се нашле у безвлашћу. У случају опрезног угарског краља збило се то без сумње у тренутку када је опасност дефинитивно прошла, односно када су се Монголи већ налазили изван граница Угарске, да ли у руским земљама преко Карпата или пак у оним које су водиле ка ушћу Дунава и Куманији. Поуздано знамо, Бела се још 10, ако не и 12. маја налазио у Трогиру,[225] да бисмо из нотификационе исправе изабраног острогонског бискупа Стефана, издате у Клису 16. маја 1242. године у вези с претходним краљевим одлукама везаним за Трогир и његову управу, сазнали да је он већ напустио Далмацију.[226] Можемо закључити да су се Монголи средином маја 1242. године већ налазили изван граница државе Беле IV.

Ако се вратимо на наш једини извор за Ростислављев „сусрет" са Монголима, по њему „Ростислава розгнаша Татарове во Борку", на основу ових речи произлази да се „растеривање" черниговског кнеза збило на препад и неочекивано по њега и његове планове. Ми можемо само претпостављати одакле су ти Монголи налетели на Ростислава и његове галичке присталице, да ли из правца неког од карпатских превоја или са југа, преко Понизја, што би значило да су се издвојили од главне монголске колоне у повлачењу која се кретала кроз пределе половачке степе, тј. Куманију (такав итинерариј би подразумевао вишу хронологију). Ако се уздамо у казивање летописца, по његовим сазнањима, односно сазнањима његовог кнеза, Татари су непосредно из земље Угарске кренули ка Галицији („вышли суть и[з] землѣ Огорьское, идуть Тотарове в землю Галичькую").[227] У том случају, једна група њихових одреда је без сумње ишла

222 Rogerius, *Carmen Miserabile*, 576; *Rogerije iz Apulije, Carmen miserabile* (M. Sardelić), 78–79.

223 D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 236–238; такође у коментарима *Галичко-волинської літописа* заједно с Адријаном Јусуповићем: D. Dąbrowski – A. Jusupović, *Kronika halicko-wołyńska,* 257, напомена бр. 700; упоредити и раније ставове: D. Dąbrowski*, Stosunki pomiedzy Romanowiczami a krolem Wegier*, 46.

224 *Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana*, 177–178; *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia*, 300–301.

225 CDRCr, IV, 151–152, 153.

226 „ed essendo partito il rè [Bela] e havendo lasciato lui [Stefano figliolo di Martinussio giupano] in suo luogo in Dalmatia...", CDRCr, IV, 153–154; „16. Maii 1242... Es postquam rex [Bela] recesserat Dalmatia..." у: Johannes Ktikuljević de Saccis, *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII*, Starine, XXIV, 1891, 214; Наведени извори су одавно интерпретирани у историографији, у том погледу се приклањамо познатим ставовима: G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen*, 168–176; Gy. Pauler, *A magyar nemzet történeteI*, 189–190, 519–520, са напоменама бр. 140–141. Упоредити и: *Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1526-ig*, főszerkesztő Benda Kálmán, I kötet, Budapest 1986, 149.

227 ПСРЛ, II, 793.

управо преко Карпата и овдашњих превоја који су били уобичајени и најближи пут између две земље. На другој страни, знамо да Монголи који су напали на Ростислава свакако нису били Монголи предвођени заповедницима Манманом и Балајем, које је Бату-кан након што се вратио из Угарске (!) одредио да крену на Данила Романовича. Ову поуздану вест је Романовичу донео „његов" Половац, извесни Актај, затекавши га у престоном Холму. Данило се тада, дакле, већ био вратио са Понизја у западну Волинију. Наравно, и ове вести до нас стижу путем пера летописца Данила Романовича, који ни у назнакама не повезује последње догађаје и у њима поименично наведене заповеднике монголских одреда са Ростислављевим сукобом с Монголима, који се очигледно збио раније.[228] По свему судећи, како је то запазио Даријуш Домбровски, Ростислав се није сукобио с главнином монголских снага, већ са њиховом претходницом. Што се нас тиче, највероватније је овде била реч о покретном и војно способном одреду који је прешавши из Угарске Карпате јездио кроз Галицију, испред или мимо главног тока монголског повлачења.

У нашим ранијим радовима, под утицајем Михајла Грушевског, сматрали смо да се Ростислављев окршај с Монголима збио крајем пролећа 1242. године, након чега је он побегао у Угарску.[229] Још увек смо уверени да се хронологија Грушевског у случају последњих Ростислављевих дела мора и даље уважавати, мада ни другачија мишљења не би требало запоставити. Узимајући у закључно разматрање приказане чињенице као и историографску расправу и њене претпоставке, по нашем суду, Ростислав је предузео поход на Галицију највероватније почетком пролећа 1242. године. Ову претпоставку заснивамо на чињеници да су походу морале претходити припреме – окупљање дружине те ступање у везу са галичким бојаром Владиславом, као и са Константином Рјазањским који није изникао ниоткуд, све током Ростислављевог боравка у удаљеној Черниговској земљи, где је стигао након неуспеха под Бакотом (друга половина или, пре, последња трећина 1241. године). У периодизацији средњовековних ратних похода пролеће је прво годишње доба када се могла покренути једна војска (која би имала стотинак или неколико стотина коњаника, свеједно) кадра да безбедно превали пут од Черниговске земље до Галиције и да надаље издржи ратовање на дуже стазе, које се назирало. Бројност и распрострањеност галичких збивања и места у којима и на којима је Ростислав био главни актер је доиста неупитна. Да поновимо: пут у Домажирову Пећину, одавде након извесног времена преузимање Галича, Перемишља и осталих градова у кнежевини, затим повлачење испред војске Романовича у Шчекотов на добро брањивом Росточју у тренутку када су Монголи већ изашли из Угарске и били на путу за Галицију, и коначно сукоб са монголским одредом у (тешко убицираном) Борку. Све то нас опредељује да окончање Ростислављевог бурног боравка на тлу Галиције 1242. године датирамо ако не на крај пролећа, онда понајпре на лето (с резервом на осунчану јесен) те године. Свакако смо међутим сигурни, допуштајући себи извођење закључака посредством логике здравог промишљања, да су Ростислав и

228 ПСРЛ, II, 794

229 Ђура Харди, *Наследници Кијева*, 165; Исти, *О йореклу мачванског „бана" Ростиславa Михаиловича*, Споменица Историјског Архива „Срем", 2/2003, 24–25; исто у: Исти, *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou"*, Studia Balcanica Bohemo-Slovaca, VI, Svazek 1, Brno 2006, 66.

његови галички саветници у тренутку одлуке да крену у Угарску након претрпљених губитака од Монгола, располагали поузданим вестима о томе да су освајачи са истока већ напустили државу Беле IV и да су области с друге стране Карпата биле безбедне за пролаз. Збило се то, да резимирамо упоређујући итинерариј угарског краља, *datum post quem* – средином маја 1242. године.[230]

Наведна убикацијска или пре статусна и судбинска тачка из итинерарија Ростислава Михаиловича нам је позната – био је то двор угарског краља Беле IV.[231] Овај пут се Ростиславу срећа осмехнула, угарски краљ је „(у)дао" за њега своју кћерку. Када је брак могао бити склопљен питање је које се тек на посредан начин тиче будућег Ростислављевог итинерарија, док је заправо суштински повезано са њим као разлог и покретач даљих похода руског кнеза, али сада у другачијој улози и свакако са извеснијим шансама на успех. За почетак, Ростислав је оженивши се принцезом Аном, кћерком угарског краља Беле IV и краљице Марије Ласкарис, као члан владарске куће Арпадовића уједно постао и њен кандидат за галички престо. У новонасталој ситуацији све је обећавало да ће се Михаилович ускоро поново отиснути на пут у Галицију с циљем да изнова стигне у њено политичко средиште – Галич на Дњестру. О склапању Ростислављевог брака непосредно обавештење нам доноси летописац Данила Романовича. Вест је у *Ипатијевском списку* летописа, како је већ раније приказано, могуће и тачно стављена у 6751. (1243) годину.[232] Први западни извор који је сведочио о овој матримонијалној вези настао је касније у односу на догађај и није од велике помоћи за његово датирање. Реч је о такозваном татарском писму угарског краља упућеном папи Иноћентију IV, које је настало 11. новембра, вероватно 1247. (евентуално 1248) године.[233] О времену Ростислављеве женидбе постоје различита мишљења у историографији.[234] Свакако нису погрешили они који су је у најширим границама сместили

230 Вредна је помена претпоставка Даријуша Домбровског да је Ростислав могао да утекне у Угарску путем који је водио од Борка (аутор прихвата мишљење да је његова локализација близу Теребовља) преко околине Галича на Ужоцки превој и даље на Ужгород (Ungvár) с угарске стране Карпата. Ова теза задире у шири проблем у чију рецепцију овом приликом се нећемо упуштати. По мишљењу Домбровског, током сукоба 1242. године Данило Романович још увек није у потпуности овладао престоним Галичем. Слажемо се, међутим, да је Ростислав како те 1242. године, тако и наредних година, још увек уживао подршку Галичана. Видети: D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 238–239.

231 С обзиром на то да не можемо тачно утврдити када је Ростислав пребегао у Угарску, нећемо на основу једне претпоставке градити другу. О итинерарију Беле IV од марта до краја 1242. године који је праћен са оскудним изворима упоредити: RA, no. 713– 727, 214–219; K. Ráth, *A magyar királyok hadjáratai*, 25; M. Wertner, *Negyedik Béla király története*, 188; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 236.

232 ПСРЛ, II, 793.

233 VMH, I, 231; За хронологију писма као и његов политички контекст детаљније: T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, 584–612.

234 Историографија брак Ростислава Михаиловича и Ане обично ставља у 1243. или наредну 1244. годину. Вероватно под утицајем хронологије *Ипатијевскоī списка*, већ су се први Ростислављеви биографи и истраживачи тог извора определили за 1243. годину. Овај приступ је остао до данас широко заступљен у историографији. Погледати: F. Palacký, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 30; С. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 14; Isidor Szaranewicz, *Die Hypatios Chronik als Quellen-Beitrag zur Österreichische Geschichte*, Lemberg 1872, 40; Н. Дашкевич, *Княжение Даниила Галицкого*, 49, напомена бр. 2; G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 6; M. Wertner, *Boris und Rostislaw*, 181; Исти, *Az Árpádok családi története*, 465; Gy. Pauler, *A magyar nemzet történeteI*, 195; В. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 140.

између пролећа, односно јесени 1242. године и пролећа 1244. године.[235] Међутим, морамо на овом месту запазити једну врло важну околност: летописац више него лаконски саопштава да је након Ростислављевог бекства у Угарску уследила његов женидба са кћерком угарског краља. Он недвосмислено повезује ова два догађаја, указујући не само на њихов очекивани логичан след већ посредно и на њихову временску повезаност, тј. да су се одиграли у истом периоду. Наравно, чини то уобичајено да би појаснио даља збивања и изазове које је његов кнез Данило Романович могао очекивати од непомирљивих Олеговича. На пример, да је Михаило Всеволодович након што је до њега стигла вест о томе да је његов син постао зет угарског краља похитао изнова у Угарску. Али, тамо су га угарски краљ, а са њим и Ростислав, сада у новој улози, примили врло хладно, показујући искусном Михаилу да у њиховим плановима више нема места за њега („части ему не створиша [!]"), те је био принуђен да се, гневан на сина, врати у далеки Чернигов, како нам с ликовањем саопштава руски извор.[236] Или пак да би се разумео Ростислављев „скорашњи" поход на западну Галицију и Перемишљ предузет овај пут уз угарску помоћ.[237] Напослетку, имајући на располагању сва права да по властитом виђењу удеси временску композицију свог излагања, летописац је вест о браку Ростислава с угарском принцезом, сматрамо с разлогом, везао за његово бекство у Угарску, а не за потоње догађаје, јер би тај поступак подразумевао извесну временску дистанцу коју наш књижевник изгледа искључује у свом приказу збивања.

Можда имајући управо овакве разлоге у виду, Мартин Димник је закључио да се, иако је непознато када је брак био склопљен, то ипак десило убрзо након Ростислављевог доспећа на угарски двор, јер Бела IV није имао ништа против конкретног савеза, односно брака.[238] Коначно, ваља нам у ову расправу укључити још једно

Двоумећи се између 1243. и 1244. године, Грушевски је предност дао 1243. години (М. Грушевський, *Хронольогія*, 31, 66); М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 248; M. Font, *Árpád-házi királyok*, 245, 262; Олександр Головко, *Східна політика Угорщини в перше десятиліття правління короля Бели IV (1235–1245 рр.)*, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Історичні науки, 27, 2017, 75; С. Келембет, *Михайло Всеволодович*, 14. Постоје и аутори који сматрају да је до брака дошло 1244. године: Л. Махновець, *Літопис руський*, 400; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 122; Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 418; Исти, *Галич у політичному житті*, 199; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 137.

235 Наведене хронолошке оквире заступају: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 222; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 239–240; Мирослав Волощук, *Просопографічні студії*, 112–113.

236 ПСРЛ, II, 795. У контексту наше теме, поставља се питање (на које нећемо покушати да дамо одговор) када је Михаило Всеволодович посетио угарски владарски двор и тамо се без успеха сусрео са својим тастом Белом IV и сином Ростиславом. Мартин Димник врло утемељено примећује да летописац, нажалост, не говори да ли је Михаило у Угарску кренуо из Кијева, где је поново кнежевао од 1241. године, или из Чернигова, али да тачно зна да се из Угарске вратио у Чернигов, а не у Кијев. С обзиром на то да је познато, како закључује овај аутор, да је Михаилов стари супарник Јарослав Всеволодович боравио у Сарају током зиме 1242–1243. године где је од Бату-кана добио јарлик на кијевско кнежевање, као и на то да се по свему судећи вратио у руску земљу почетком 1243. године, произлази да је тек након ових промена, у хронолошком погледу, Михаило могао из Угарске доћи у Чернигов. Детаљније: M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 122–123, напомена бр. 95; такође: Исти, *Борьба за Галич*, 92–93, напомена бр. 91.

237 ПСРЛ, II, 797.

238 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 122, напомена бр. 93; такође исто: Исти, *Борьба за Галич*, 92–92, напомена бр. 88.

историографско мишљење. Анализирајући у свом студиозном раду спољну политику Беле IV у непосредним годинама након најезде Монгола, Тору Сенга сматра да је до свадбе руског кнеза и угарске принцезе могло доћи већ крајем 1242. године. Наиме, мада је на први поглед изгледало да је Угарска била бачена на колена након повлачења Татара, Бела IV и његов двор нису губили време. Управо тада је угарски краљ одлучно започео да води спољну политику која је подразумевала низ похода на суседе с циљем да обнови некадашње позиције државе Арпадовића али и нове, такорећи неочекиване матримонијалне везе његове деце. Ти (угарски) походи, чији ће један од истакнутих учесника постати управо Ростислав Михаилович, историографији нису непознати.[239] У светлу Сенгиних теза, проналажење у личности младог Ростислава новог и сада већ неупитног угарског кандидата на престо Галиције, земље која је у стратешком погледу бранила приступ Угарској са истока, чинило се разумљивим.[240] Тим више јер су недавном смрћу Белиног млађег брата, херцега Коломана, који је подлегао ранама од монголског оружја, Арпадовићи изгубили и свог последњег претендента на Галицију. У међувремену, такав кандидат је био и најмлађи син Андрије II, „краљевић" Андрија који је, како смо већ раније рекли, окончао свој живот управо у немирном Галичу (1233/4).[241] Ушавши у краљевску кућу, Ростислав је могао да надомести овај недостатак у угарским плановима.

Такође, морамо имати у виду да је млади Михаилович у Угарску стигао у пратњи једног дела галичких бојара, који су током претходних деценија без прекида одржавали тесне политичке везе с угарским краљевским двором и тамо имали много снажнији утицај него слаби Рјуриковичи.[242] Присуство „Галичана" у Ростислављевој пратњи и посредовање у преговорима с угарским краљем који су уследили само су повећавали изгледе да ће се ствари завршити добро за њиховог кнеза и, понајпре, штићеника. Колико је реч галичког племства била од значаја у руско-угарским односима тог доба, подсетиће нас податак да је Данило Романович у освит монголског напада ишао заједно са сином Лавом у Угарску да тамо тражи руку краљеве кћери за свог сина. Без обзира на то што нам је познато како су се просци провели на угарском двору, летописац нам горко

239 Мада су исти подаци били познати и старијој историографији, у једној студији посвећеној положају Угарске након монголске најезде Иштван Бертењи уверљиво износи претпоставку да Угарска у том периоду ипак није изгубила своју некадашњу војну моћ и спољнополитички утицај, што је аутор образложио приказом континуираних војних похода војски угарског краља против суседа између 1243. и 1246. године. Детаљније: Iván Bertényi, *Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után*, у: *Unger Mátyás emlékkönyv, Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*, Eger 1991, 15–22.

240 T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, 586–589.

241 О претензијама Угарске, односно угарских принчева, на галички престо током прве половине XIII века уз преглед извора и литературе код: M. Font, *Árpád-házi királyok*, 188–232. О херцегу Коломану издвајамо новије радове у којима се даје анализа раније литературе: Nataša Procházková, *Some Notes on the Titles of Coloman of Galicia*, у: *Slovakia and Croatia Vol I. Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)*, eds. Martin Homza, Ján Lukačka, Neven Budak, Bratislava–Zagreb, 2013, 104–109; Gábor Barabás, *Coloman of Galicia and his Polish Relations. The Duke of Slavonia as Protector of Widowed Duchesses*, у: *Hungaro-Polonica. Young Scholars on Medieval Polish-Hungarian Relations*, eds. Dániel Bagi, Gábor Barabás, Zsolt Máté, Pécs 2016, 89–117.

242 Упоредити: М. Волощук, *„Русь" в Угорському королівстві*, passim.

преноси једну врло занимљиву вест: да су Романовичи на тај пут кренули са галичким бојарима, мада је Данило знао за њихово неверство, да би коначно сина морао оставити „у њиховим рукама" у Угарској, а сам је кренуо у Пољску.[243] Није ту господу Данило водио у Угарску реда ради, већ надајући се да ће уз њихово присуство и реч лакше испросити Белину кћер. Тиме коначно приводимо нашем закључку покушај одређивања могуће хронологије склапања брака Ростислава Михаиловича и Ане Арпадовић: до њиховог венчања и сватова, организованих на краљевском двору – верујемо по латинском обреду, иако знамо да је младожења задржао своју веру[244] – уз извесни церемонијални део додељивања кнежевских инсигнија за Галицију Белиној кћери, могло је доиста доћи већ до краја 1242. године или, опет, могуће током наредне 1243. године. Мада у то доба божићни или ускршњи пост још увек није био препрека да се у време њиховог трајања склопи брак, хипотетички гледано, вероватно би свечаност била узвишенија да је чин обављен у време циклуса светковања та два велика црквена празника, Божића 1242. године или Ускрса који је 1243. године падао 12. априла. Наравно, ово је ствар наше слободне историографске претпоставке која нема упориште у изворима.

Ростислављева угарска женидба непосредно је одредила његова два (?) предстојећа галичка војна похода или итинерарија, који су завршени са две изгубљене битке. Први поход је досегао заузимање Перемишља, други је своју кључну тачку имао на бојном пољу код града Јарославља (данас Јаросла̀ва) у пограничном пределу западне Галиције. Због свог обима и неопходних припрема, ови походи су се вероватно збили у две различите године, под условом да није у питању летопишчева забуна, о чему ће још бити речи. Година и дан(и) другог похода окончаног Јарославском битком за историографију су у потпуности извесни. Како ћемо видети у даљем излагању, Јарославска битка одиграла се 17. августа 1245. године. Њен датум је свакако *datum ante quem* првог Ростислављевог похода на Галицију, који се код историографа уобичајено назива поход на Перемишљ, предузетог у статусу и улози зета угарског краља, дакле након његове женидбе (*terminus post quem*). Доње и горње хронолошке границе овог Ростислављевог похода разложно је одредио већ Михајло Грушевски, у крајњем исходу, стављајући га на 1243-1244. годину.[245] Највећем броју потоњих историчара и овом приликом је преостајало да се определе за једну од ове две године, или да непосредно следе Грушевског те као могуће време похода наведу обе.[246]

243 ПСРЛ, II, 787.

244 О вери, односно црквеној припадности Ростислава Михаиловича током пребивања у Угарској, писали смо у: Дюра Гарди, *„Религиозная принадлежность" князя Ростислава Михайловича во время его жизни в Венгрии*, у: *Rus' and Countries of the latin Culture (10th–16thc.)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, (Publication from the 6th International Scientific Conference, Krakow, 26–28th November), 2015, Jagiellonian University, Krakow 2016, 138–146; Исти, *„Rutheni sunt schismatici": конфесійна належність руських князів Ростислава Михайловича та Лева Даниловича у світлі вибраних угорських і чеських дипломатичних джерел – порівняльний аналіз*, у: *Religions and beliefs of Rus' (9th–16th centuries)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Colloquia Russica, Series I, vol. 8, (Publication from the 8th International Scientific Conference, Lviv, 15th–18th November, 2017), Krakow 2018, 259–268.

245 М. Ґрушевський, *Хронольогія*, 31, 66.

246 Код Всеволода Пашута или Ивана Крипјакевича, на пример, наилазимо на идентичну хронологију као код Ґрушевског (В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 230; І. Крип'якевич,

Скоро је немогуће да се без задршке определимо за једну хронолошку претпоставку догађаја. Ростислав је, како нас обавештава галичко-волињски летописац, „кренуо на Перемишљ" тек пошто је „измолио" од таста много Угра.[247] Ако је овде главна одредница могуће хронологије – измољена угарска помоћ, морају се упоредо сагледати војни подухвати Угарске из тог периода. Познато је, наиме, да је Бела IV у пролеће 1243. године упутио оружану подршку свом пољском зету Болеславу Стидљивом. Предвођена тренчинским жупаном Богомером, ова угарска војска је помогла присталицама Болеслава Стидљивог да у бици код Суходола 25. маја победе Конрада Мазовијског, што је угарском зету омогућило стицање краковског престола. Током лета исте године друга угарска сила, под заповедништвом славонског (и хрватско-далматинског) бана Дионисија, неуспешно је ратовала с Венецијом, покушавајући да избави од опсаде град Задар, који је недавно стао под заштиту угарског краља. Можемо само нагађати да ли је Бела у истој ратној години имао расположивих снага које би уступио свом зету за поход преко Карпата. Ни наредна година за Арпадовића није прошла без ратних напора. У лето 1244. године Угарска је успоставила власт у побуњеном Сплиту, док је истовремено угарски краљ, лично предузевши поход, натерао на покорност неверног босанског бана Матеју Нинослава, који је постао заштитник антиугарског покрета у далматинским градовима.[248] Можда су, ипак, на започињање Ростислављевог похода утицале управо прилике код сукобљених Пјастовича. Наиме, након поменуте битке код Суходола (1243), на пољско-руском примеру се по ко зна који пут показало да у политици не постоје вечна савезништва. У истом табору нашла су се два зета угарског краља – Болеслав Стидљиви и Ростислав Михаилович, док је стари савезник и рођак Олеговича Конрад Мазовијски био принуђен да се у борби за краковски престо поново зближи са Романовичима. Као његови савезници Романовичи су 1244. године напали на град Лублин и пустошили земљу која је признавала власт Болеслава Стидљивог. Међу историчарима стога постоји мишљење да је Ростислав баш тада, искористивши заузетост Романовича у Пољској, уз подршку добијену од таста напао на Галицију.[249]

Галицько-Волинське князівство, 97); датирање похода на пролеће–лето 1243. код: Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 341; крај 1243. или почетак 1244: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 222; на почетак 1244: Л. Махновець, *Літопис руський*, 401; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 122; Л. Войтович, *Галич у політичному житті*, 199; Андрій Федорук, *Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за „галицьку спадщину"*, у: *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, eds. Vitaliy Nagirnyy, Tomasz Pudłocki, Kraków 2013, 127; лето 1244: A. Jusupović, *Elity ziemi halickiej*, 106, напомена бр. 548; у годину 1244: В. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 141; Д. Донской, *Рюриковичи*, 538; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 138; као и аутори из напомене бр. 226 (изван библиографског приказа оставили смо старије ауторе попут Палацког или Шараневича, који су према хронологији *Ипатијевског списка* поход датирали на 1245. годину).

247 „Ростиславъ же умолив угор много, просися у тьстя да выидеть на Перемъышль". ПСРЛ, II, 797.

248 Iván Bertényi, *Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után*, 15–22; B. Włodarski, *Polityczne plany Konrada*, 57: Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, I, ed. Trpimir Macan, Zagreb 1988, 259–263; Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 66–67.

249 B. Włodarski, *Polska i Rus*, 126; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 239–240, 248. Подржавајући приступ Влодарског, Домбровски сматра да се Ростислављев поход могао збити у пролеће те године.

Поход на Перемишљ, по руском извору, имао је неколико топонимских тачака које се овом приликом могу тачно одредити. За почетак, сазнајемо да је Ростислав са својом војском без отпора овладао Перемишљем и вероватно највећим делом западне Галиције. У самом граду, који је постао средиште његовог војног подухвата, успео је да окупи мноштво пешадије, истина из реда смерда, али који ће се добро показати у предстојећем бою. Ове вести нам поново речито указују да Данило Романович није имао снаге да контролише ове пределе Галиције, где су Ростислав и његове присталице наишли на општу подршку. Летописац зна да је циљ похода Ростислава Михаиловича био управо град Перемишљ, чије су се земља и власт граничиле са Угарском. Који су били даљи планови овог војног подухвата? Претпостављамо да је циљ био да се заузме и сам Галич са остатком земље, али до тога није дошло. Када су, наиме, Данило и Василько сазнали за догађаје у западној Галицији, на Ростислава су послали војску у којој су се поред поузданих бојара, дворског Андреја и столника Јакова Марковича,[250] налазила и два кнеза из рода Мономаховича – њихов рођак, синовац Всеволод Александрович Белски[251] и Данилов још увек недорасли за бојевање син Лав. Ростислав их је са својим бојним поретком сачекао на реци Сичници, левој притоци Вишње на десном сливу Сјана. Сичница је текла источније од Перемишља, секући пут према овом граду који је водио из правца Звенигорода.[252] Дошло је до битке у којој су волињске снаге Романовича биле натеране у бег. Тек када је сам Данило (након одређеног времена!?) окупио војску која је имала и пешадију и кренуо на противника, Ростислав беше прогнан из земље те се вратио у Угарску.[253]

Коначно, да анализа извора у случају описа Ростислављевог ратовања око Перемишља није једноставна, показао је у своје време Лав Черепнин. Оштрим оком историчара, упоређујући текст приказаног похода са још подробнијим описом Јарославске битке који је заузео место на наредним странама летописа (у *Ипатјевском списку* први догађај је смештен у 6753. (1245), други у 6757. (1249) годину), Черепнин је изнео претпоставку да је овде заправо била реч о две редакције – краћој и дужој – једног те истог догађаја, Јарославске битке из 1245. године. Односно, да у историјском смислу ранији поход изгледа није ни постојао, већ је његов опис био концепцијска грешка средњовековног књижевника. На ову тврдњу аутора су упућивала више него упадљива заједничка места у нарацији обе војне епизоде: и први и други поход започињао је (скоро) истим фразама: „Ростислав же умолив угор

250 За идентитет бојара Андреја и Јакова Марковича, поузданика и војсковођа Романовича: A. Jusupović, *Elity ziemihalickiej*, 103–109; 171–173; М. Волощук, *Просопографічні студії*, 108.

251 Упоредити: Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 503; D. Dąbrowski, *Genealogia Mścisławowiczów*, 386–389.

252 Сѣчница, Сичница, данас највероватније Січня: *Етимологічний словник П. Р.* 155; Л. Махновець, *Літопис руський*, 569.

253 „Ростислав же умолив угор много просися у тьстя да выидеть на Перемъышль. Вшедшу ему собравше смерды многъı пьшьцѣ и собра я в Перемышль. Данил же и Василко слъышавше, посласта Лва млада суща, и яко ни во бои ему внити младу сущу, посла сныновца своего Всеволода, Андрѣя и Якова иныи бояре бившимся им на рѣцѣ Сѣчници одолѣ Ростислав, многи бо имѣ пѣшьцѣ... Данилови же бывши вѣсти, и поиде собрав вои многи и пѣшьцѣ, и прогняше и[з] землѣ [Ростислава] и иде Угры.". ПСРЛ, II, 797.

много просися у тьстя да выидеть... ", односно „Ростиславъ молися тьстеви своему королеви, да пошлеть ему воина [на] Данила".[254] У оба похода Ростислав и његова војска управо у Перемишљу наилазе на снажну подршку, одакле затим крећу у сукоб с војском Романовича који се одиграва на реци (Сичници или Сану, тј. Сјану). У оба похода јављају се исти учесници: Данилов син Лав (летописац на оба места истиче његову младалачку доб), затим рођак кнез Всеволод Александрович који се опет, у обе битке није прославио јунаштвом већ се дао у бекство, такође Данилови бојари Андреј и Јаков.[255] У новије време, Черепниново запажање у својим коментарима *Галичко-волиньскоī летоūиса* подржава и Никола Котљар, а уважава га као вероватно и Мирослав Волошчук.[256]

Слажемо се да као могућност ову претпоставку не треба одбацити. Ипак, ако прихватимо да се обе летописне целине – краћа и дужа редакција – односе на исти догађај, онда упркос заједничким местима пада у очи да она краћа у свом приказу похода изоставља бројне важне „детаље". На пример, чињеницу да су у Јарославској бици као Ростислављеви савезници учествовали Пољаци и малопољска шљахта, затим изоставља опсаду града Јарославља у ком су се утврдили људи верни Романовичима. Сматрамо да су такви пропусти за писца евентуалне кратке редакције мало вероватни и да доводе у сумњу изнету хипотезу. Уз сав истраживачки опрез стога смо склонији мишљењу да је реч о два догађаја.[257] На крају крајева, летописац је у нашем случају могао одређене садржаје из описа једног догађаја да искористи приказујући онај други. Знамо да му ова литерарна вештина није била непозната. О походу који је окончан битком код Јарославља обавештени смо да је Ростислав у Галицију стигао преко Кракова и пољских земаља и да се тим путем и вратио. У ранијем походу – наравно, ако га је било – он је из Угарске до Перемишља непосредно могао стићи, сматрају Леонтиј Војтович и Владимир Александрович, путем који је из Земплинске жупаније на руску страну Карпата водио кроз Лупковски превој.[258] Овуда се након напуштања Перемишља Михаилов син хипотетички могао и вратити („иде Угры"!), а да притом не загази у суседне пољске земље и тамошње лакше проходне превоје, што дакако опет није било искључено.

На основу до сада наведеног, сматрамо да је Ростислав током првих година свог брака највероватније предузео два похода на Галицију. Први се могао збити у пролеће-лето 1244. године, понајпре стога што нам се чини да је угарској краљевској војсци, сакупљеној у северним жупанијама земље, један прелазак Карпата годишње који

254 ПСРЛ, II, 797, 800. и даље.

255 Л. Черепнин, *Летописец Даниила Галицкого*, 250.

256 М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 249–250; Мирослав Волощук, *Terra Praemizliensi in Regnum Hungariae в XIII веке*, *Хронология проблемы*, у: *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, eds. Vitaliy Nagirnyy, Tomasz Pudłocki, Kraków 2013, 108; Исти, *Просопографічні студії*, 113, напомена бр. 72.

257 Упоредити исти приступ проблему код: Д. Хрусталев, *Русь: От нашествия*, 341, напомена бр. 3.

258 В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 122; Л. Войтович, *Галич у політичному житті*, 199.

је исходовао учешћем у бици код Суходола (1243) био довољан изазов који је подразумевао припреме и затим опоравак (иначе, у околностима кад су се осећале последице недавне монголске најезде). Ростислављев наредни поход, како смо већ споменули, у погледу својих итинерацијских одредница представља светлу тачку за историографију овог кнеза. На први поглед за то се опет побринуо писац *Галичко-волињскої лѣтописа* који је догађајима у вези с битком код Јарославља посветио завидну пажњу.[259] Учинио је то неспорно стога што је желео да снагом своје писане речи прослави јунаштво кнежевског дома Романовича, па се тако на светлу бојишне позорнице нашао и њихов „архинепријатељ" Ростислав Михаилович.

Питање датума Јарославске битке, како смо већ истакли, данас је општеприхваћено место у историографији. Под утиском значаја битке, летописац је на срећу овом приликом прекорачио своје уобичајене границе штурости у погледу давања тачних временских одредница догађаја, те је записао да је милостиви Бог подарио победу кнезу Данилу „на канун великую мученику Флора и Лавра"[260] – на летњи празник који је дотичне године падао у четвртак, 17. августа.[261] Проблем је, међутим, био у томе да је хронописац *Ипатјевскої списка* Ростислављев поход и битку сместио у наводну 6757. (1249) годину. Дужни смо на овом месту да у неколико речи посветимо пажњу историчарима који су исправили ову велику грешку чији се траг, понајвише због језичких одвојености, у литератури протезао неоправдано дуго.[262] Сергеј Соловјев је још давно, додуше у једној од напомена,[263] у својој *Историји Русије* уочио да је 1249. година, као година одигравања битке, погрешан датум, јер Конрад Мазовијски, који је по слову истог извора у том рату држао страну Данила Романовича, тада није више био међу живима (умро је 1247).[264] Белешку Соловјева је затим уочио историограф Данила Романовича Микола Дашкевич, који је први дошао до закључка да се битка одиграла 1245. године. Будући да је Данило након битке, крајем 1245. – почетком 1246. године посетио Златну хорду (о чему је сем његовог летописца драгоцене вести у погледу хронологије оставио папски изасланик Јован де Плано Карпини, који је срео кнеза на свом путу за Златну хорду[265]), а затим је наредне 1246. године, како је сматрао овај аутор, учествовао на страни Угарске у рату са Аустријом (1246).[266] Тачку на проблем хронологије битке

259 ПСРЛ, II, 800–805.

260 Исто, 805.

261 Колико је нама познато, први овај датум – 17. август 1245. – износи М. Грушевський, *Хронольогія*, 32–33, 67.

262 Упоредити на пример: *Magyarország történeti kronológiája*, 152.

263 Дакако да се управо тамо, у реченим фуснотама, ситним словима налазе докази свих научних открића, или пак накнадно откривају они који без помена преузимају постојећи труд других историчара, наивно помишљајући да ће стећи ореол научне оригиналности.

264 Сергей М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, книга II, том 3, Отв. ред. И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев, Москва 1988, 326, напомена бр. 322; у основном тексту аутор задржава летописну 1249. годину (168).

265 *Historia Mongalorum, Viaggio di F. Giovanni da Pian del Carpine ai Tartari nel 1245–47*, ed. Giorgio Pullé, Studi Italiani di Filologia Indo-Iranica, IX, Firenze 1913, 106, 119–120; 208; Marin Oreb, *Ivan Karpin, Povjest Mongola koje nazivamo i Tatarima*, Starine, 56, 1975, 92, 105.

266 Н. Дашкевич, *Княжение Даниила Галицкого*, 57.

ставио је Михајло Грушевски, који је прихватајући Дашкевичева запажања, догађај прецизно сместио на дан 17. августа 1245. године.[267]

Просторни део итинерарија похода Ростислава Михаиловича такође нам је познат, захваљујући пажњи руског извора, а на крају покушаћемо да га допунимо неким новијим открићима. Овај пут, Ростислављев поход је био врло озбиљно припремљен и подразумевао је значајну војну силу коју је руском кнезу уступио његов таст. Угарски део војске је заједно с Ростиславом предводио искусни великаш бан Фила, који је био зет некадашњег свемоћног галичког бојарина Судислава, и који је одавно имао ратна искуства стечена у угарским походима на Галич.[268] О размерама и озбиљности припреме ове војне заправо сазнајемо на основу једног другог детаља, тј. вести да је Ростислава на путу из Угарске пратила његова супруга, кнегиња Ана. На угарском краљевском двору свакако се очекивало да ће Ростислав овом приликом успети и да ће његова супруга заједно с њим у Галичу заузети престо те земље и почети тамо да влада. Ана је ишла с Ростиславом не само због тог разлога, јер нас летописац обавештава да су они прво стигли у Малу Пољску, без сумње у Краков,[269] на двор кнеза Болеслава Стидљивог и његове утицајне мајке кнегиње Гремиславе, да тамо траже помоћ која је сасвим извесно била унапред договорена. Поменули смо да је Болеслав такође био зет угарског краља, уз чију подршку је недавно стекао краковски престо. Болеслав Стидљиви је још 1239. године био ожењен најстаријом кћерком угарског краља Кунигундом (Кингом).[270] Сада је угарски краљ с правом очекивао да ће Гремислава и њен син дати војну помоћ Ростиславу. И доиста, удовица и син Лешка Белог нису одбили свог савезника: Ростислављевом походу придружиће се једна пољска војска, којом је заповедао сандомирски војвода Флоријан Војцехович из познатог рода Авданаца.[271] Доласком на двор код своје сестре Кунигунде, Ана је могла само да ојача утисак савезништва две стране; коначно, сазнајемо да се она у Пољској (у гостима код сестре) и задржала у ишчекивању победе и добрих вести из Галиције.[272] Дакле, у лето 1245. године,[273] Ростислав се на челу војске

267 М. Грушевський, *Хронольогія*, 32–33, 67.

268 О Фили (Fila, Füle): Мирослав Волощук, *„Фила древле прегордыи", Fila supruniensis. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття*, Actes Testantibus, Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Вип. 20, Львів, 2011, 189–196; Исти, *Просопографічні студії*, 114–115; A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 302.

269 Овакво мишљење заступају и: B. Włodarski, *Polska i Rus*, 127; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 253.

270 M. Wertner, *Az Árpádok családi története*, 475–479; Oswald Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 2005, 494–495; Kazimierz Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, Poznań–Wrocław 2001, 46–47.

271 B. Włodarski, *Rola Konrada Mazowieckiego*, 36–41; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 253–254; за политичку улогу кнегиње Гремиславе упоредити и: Wojciech Zabłocki, *Grzymisława Ingwarówna, księżna krakowsko-sandomierska*, Kraków 2012, 87–161; A. Teterycz-Puzio, *Piastowskie księżne regentki*, 65–109; такође, за идентитет Флоријана Војтеховича, уз преглед (нама недоступне) пољске литературе: W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 182, напомена бр. 219; М. Волощук, *Просопографічні студії*, 118.

272 ПСРЛ, II, 800, 805.

273 Грушевски, на пример, ставља месец јул (под знаком питања) као могући почетак похода. М. Грушевський, *Хронольогія*, 32.

из Угарске запутио у Малу Пољску. Овде се, по свему судећи у Кракову, извесно време задржао на двору Болеслава Стидљивог, у ишчекивању да му се придруже савезничке малопољске трупе, свакако искористивши време да тих дана заједно са супругом за кнежевском трпезом боље упозна свог пашенога и свастику.

Из Мале Пољске у Галицију Ростислављева војска стигла је путем који је водио на погранични град Јарослављ на реци Сану, који беше утврђен и добро припремљен за одбрану, с посадом сачињеном од војника и бојара верних Романовичима. Ростислав је под градом (извесно) оставио део својих снага и кренуо тридесетак километара даље дуж Сана у град Перемишљ (поново, као и претходне године?!), који му је остао веран. Тамо је окупио своје галичке присталице и припремио опсадне справе те се вратио и започео опсаду Јарославља („поиде к Перемьшлю и собрав тзѣмьльцѣ многъı сосудъı ратныие и градные и порокы исполчив воя своя и пакы поиде ко Ярославлю, и за собою остави град Перемышль"). У међувремену, Данило и Василько су упутили гласнике преко којих су тражили помоћ од својих савезника Конрада Мазовијског и литванског кнеза Миндовга, али нису могли дуго да чекају. Припремивши властите одреде потпомогнуте Половцима, из Волиније су кренули у помоћ опседнутом граду. Под Јарослављем на левој обали Сана је дошло до сусрета две војске и жестоког боја који са изгледа одужио током целог дана. У једном тренутку, Романовичи су однели превагу, Ростислав се спасио бекством. Један број његових Русина, Угра и Пољака заједно с њим се извукао са бојног поља. Многи од његових истакнутих људи су погинули или су били заробљени, попут Флоријана који је водио Љахе или угарског заповедника Филе и галичког бојарина Владислава Јурјевича. Последњу двојицу Данило је дао погубити изравнавши на тај начин неке старе рачуне са својим дугогодишњим противницима.[274]

У историографији је очекивано много писано о непосредном току ове битке, њеном значају и политичким последицама које је имала.[275] Посебне заслуге за присутност ове теме у литератури свакако се морају одати, како смо већ поменули, делу галичко-волињског књижевника. Наиме, тешко је не сложити се с мишљењем да је његов опис боја под Јарослављем вероватно био један од најдетаљнијих и уједно најлепших описа битака

274 ПСРЛ, II, 800–805.

275 Јарославска битка је незаобилазна тема у свим биографијама Ростислава Михаиловича, Данила Романовича, историја Галичко-волињске кнежевине или војних историја древне руске државе. И летимичан увид у литературу превазилази место једне напомене. Овом приликом, издвајамо: F. Palacký, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 31–33; С. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 17–21; В. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 141–142; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, 215–217; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, III, 59–62; В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 231–234; І. П. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, Київ 1984, 97; М. Котляр, *Данило Галицький*, Київ 2002, 184–189; В. Александрович – Л. Войтович, *Король Данило Романович*, 123–124; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 253–260. У новије време публиковано је неколико посебних студија којима је тема Јарославска битка: Володимир В. Грабовецький, *Битва 1245 року під Ярославом*, Вісник Прикарпатського Університету, Історія 4–5, 2001, 3–8; Artur Brożyniak, *Bitwa pod Jarosławiem i zjednoczenie Rusi Halicko-Wołyńskiej*, Prace Historyczno-Archiwalne, T. 14, 2004, 5–14; Андрій Федорук, *Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за „галицьку спадщину"*, у: *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w*, eds. Nagirnyy Vitaliy, Pudłocki Tomasz, Kraków 2013, 125–143; М. Волощук, *Просопографічні студії*, 101–122.

који је сачуван у руским летописима те епохе.[276] Није нам циљ да се овом приликом препустимо детаљном приказу битке или Ростислављеве улоге на њеном попришту. То би превазилазило тематске оквире нашег истраживања, тим више јер руски извор у својим вестима није био ни објективан ни наклоњен Ростиславу Михаиловичу. Али на другој страни, дајући себи ауторску слободу, направићемо један краћи екскурс у којем ћемо поставити питање – верујемо значајно за дубље разумевање неочекиваних и опасних места из Ростислављевог итинерарија – да ли је наш кнез, изданак славних Олеговича и Романовича, био владар храброг духа, вичан ратним делима.

Реч је о томе да је битка под Јарослављем, по слову руског извора, приказана као судар две витешке војске у чијем средишту су биле одважне групе истинских витезова. Не сумњајући у истинитост представе догађаја која је подигнута на виши књижевни ниво, у чему галички књижевник није био једини средњовековни писац предан опису јуначких дела, у његовој повести битка је обиловала, попут неког витешког турнира, личним дуелима, надметањем и супарништвом владара и угледника. Била је то надасве нарација манифестације витешког духа, јунаштва и војне вештине којима су били прожети у првом реду Романовичи, Данило, његов син Лав, брат Василько, као и њихови најодважнији саборци и заповедници попут дворског Андреја. Али, на супротној страни по храбрости (која је по правилу била праћена наводном самоувереношћу, гордошћу и потцењивањем непријатеља) нису заостајали ни њихови главни противници, па ни сам Ростислав. Можда је такав приступ изабран с циљем да би се у крајњем исходу повести дао још већи значај победи Данила Романовича. Потакнут својим разлозима, летописац нам је у реченом духу сачувао, верујемо, јединствен податак у руској кнежевској средини описа ратних дела, да је током опсаде Јарославља (свакако у данима који су претходили 17. августу!), „горди" Ростислав у свом табору, пред зидинама затвореног града, уприличио витешку игру у којој је и сам учествовао.[277] Када је међутим изашао на дуел са извесним (витезом) Воршем,[278] под Ростиславом паде коњ а он ишчаши раме, што је, како нам је даље протумачио литерата Данила Романовича, било лоше знамење по Ростислава. Истина, ова повреда није спречила кнеза да касније лично учествује у бици.[279]

Витешки дух битке осећао се у опису храброг чина заповедника Данила Романовича, његовог дворског Андреја који је са својим људима у јеку битке препречио пут Ростиславу кад је на челу свог полка смерао да удари директно на његовог господара, или у приказу наводних непосредних окршаја главних учесника битке, кнеза Данила и

276 Леонтій Войтович, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.), Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*, Львів 2000, 417.

277 Іван Крип'якевич, *Історія українського війська*, I, Львів 1936, 38; Войтович, *Князівські династії*, 401.

278 За мегданџију Ворша Франтишек Палацки давно је поставио питање да то није био заправо Бореш, чешки витез. Даријуш Домбровски идентификује најмање двојицу малопољских племића под именом Warsz (Vars; Варш) који су били савременици битке, ритери који су потенцијално могли окушати снагу са Ростиславом (F. Palacký, *O Ruském knjžeti Rostislawowi*, 32, напомена бр. 13; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 255, напомена бр. 664; упоредити и: М. Волощук, *Просопографічні студії*, 119; М. Котляр, *Галицько-Волинський літопись*, 253).

279 „(го)гордящоу же ся ему и створити игру пред градом и сразившуся ему со Воршемь и падеся под нимь конь и вырази собѣ плече, и не на добро случися ему знамение." ПСРЛ, II, 800–805.

Филе, кнежевића Лава и Филе... У истом светлу би требало гледати и на приказ покушаја заробљавања најугледнијих противника или макар освајање њихове заставе. Јер, заставе су биле најпоузданији знак положаја и присуства угледника и њихове дружине на попришту боја, на којем су се, претпостављамо, тешко могли разликовати „сакривени" витезови под тежином својих оклопа. Коначно, летописац нам такође открива и чињеницу која је по нашем мишљењу најближа истини – да су кнежеви и заповедници војски током сукоба били окружени својим најхрабријим ратницима који су, ако мало боље размотримо казивање извора, били задужени за њихову личну безбедност и заправо су представљали њихову продужену руку у боју, ако не и оличење свих оних витешких подвига који су, могуће накнадно, по очекивањима дворске средине били приписани њиховим господарима.

Да Ростиславу није мањкало храбрости тог 17. августа 1245. године, упоредо са летописцем Романовича чије смо вести, наравно, сагледали у изоштреном огледалу, сведочи и нарација једне касније краљевске даровнице Беле IV, издате 13. априла 1264. године, угарском барону, магистру Лаурентију.[280] Садржај повеље је одавно привукао пажњу историчара.[281] Међу бројним заслугама овог племића у том документу су детаљно описана и његова јуначка дела остварена у походу најдражег краљевог зета, Ростислава кнеза Галиције, „in partibus Russiae... sub castro Iroslo". Између осталог, сазнајемо да је под Јарослављем Лаурентија смртно (!) ранило непријатељско копље које му је проболо потколеницу. Такође је успео једног руског бојара („baronem") да обори помоћу копља и када је овај потом заробљен и доведен пред Ростислава, (претпостављамо од самог Лаурентија) Ростислав је наредио да буде погубљен (!). Овде свакако престаје представа о витештву и узвишености боја који је заправо био немилосрдна борба на живот или смрт. Сведочанство документа које нас овом приликом посебно интересује заправо гласи: „када је коњ помињаног кнеза [Ростислава] зета нашег прељубљеног под њим био убијен, исти магистер Лаурентије, жестоко се држећ обичаја верности, живот реченог кнеза ценећи више него свој властити, коња којег је јахао дао је кнезу и сам се нашао окружен међу непријатељем који је наваљивао са свих страна, али из олује ћудљиве опасности се избавио како су нас речени кнез и наши бројни достојанственици известили".[282]

Давање коња у боју угроженом господару је, без дилеме, било изузетан витешки чин који је био вредан не само помена у владарским повељама већ дело за које је племић као награду стицао племићки посед! Када би витез опремљен тешким оклопом пао с коња, односно када би његов коњ био убијен или поклекао од исцрпљености или рана у боју, он је у том моменту постао лака мета за непријатеља. Могао је бити заробљен или чак убијен, а ако је реч била о владару и заповеднику – то је уједно значило и губитак

280 F, IV/3, 196–200; RA, no.1403.

281 F. Palacký, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 32; M. Wertner, *Boris und Rostislaw*, 181; Исти, *Az Árpádok családi története*, 465; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története* II, 216; М. Грушевський, *Історія*, III, 61.

282 „in quo conflictu cum equus saepedicti Ducis, generi nostri praedilecti, fuisset interfectus, idem Magister Laurentius solitae fidelitatis insistens feruori; vitamque iam dicti Ducis praeferens vitae suae, equum, quo vehebatur, eidem Duci tradidit, et se inter hostes confertissimos posuit, variis periculorum fluctibus inuolutum; sicut praemissa supradicti Ducis, et multorum fidelium, ac fide dignorum nobis relatio patefecit". F, IV/3, 198.

боја. Управо због тога су чин давања коња господару и брига за његову сигурност у витешком друштву сматрани изузетном врлином. Лаурентијево дело, барем што се извора тиче, није било усамљен чин; познати су нам исти примери из Угарске анжујског доба, српских земаља или Византије.[283] Тешко је рећи да ли се Лаурентије 1245. године налазио у непосредној Ростислављевој служби или га је пре, као краљев човек, пратио на походу. Лаурентије је тад још увек био млад витез (*juvenus*), пред њим ће стајати бројни походи и успешна каријера током које ће се уздигнути у ред најутицајнијих угарских барона, поставши, између осталог, и угарски палатин.[284] Дати коња у боју краљевом зету, странцу и недавном придошлици у Угарску, и притом ризиковати свој живот – то је много говорило не само о Лаурентију већ понешто и о Ростиславу и његовом карактеру као човека, односно његовој појави и утицају на витешко окружење којем је припадао. На основу приказаних извора, можемо закључити да је Ростислав спадао у ред оних владара који се нису либили да оседлају коња и на челу своје дружине лично учествују у походима и биткама. Био је одгојен у витешком духу, а поред тога је поседовао и војничку смелост. На његову жалост, тог августовског четвртка 1245. године и поред очигледне храбрости, Ростиславу је недостајало среће, без које су се често и најосмишљенији походи завршавали тешким поразом. Ипак, син Михаила Всеволодовича је и у таквим приликама био кадар да се, по ко зна који пут, извуче из метежа изгубљене битке, избегне заробљавање и врати се одакле је дошао.[285] Толико о срећи на бојном пољу код Јарославља. Летописац је тријумфално, следећим епилогом, завршио повест о Јарославској бици и Ростислављевом неуспеху:

„А Ростислав побеже у Пољску, и узе жену своју и оде у Угарску. Због тога што је из Угарске дошао са женом у Пољску земљу, мислећи умом својим да ће узети Галич и завладати њиме. Бог међутим, за његово високомишљеније, не оствари оно на шта он помишљаше."[286]

У време Ростислављевог похода, његов таст и покровитељ налазио се у Шаришу, тврдом пограничном граду на североистоку државе (castrum Sarus; Šarišský hrad, Sáros),[287] из ког су водили путеви и према Кракову и према Галицији, без сумње

283 Витешки чин давања коња господару у боју је тема о којој смо детаљније писали у: Дюра Гарді, *Руські та угорські джерела про Ростислава Михайловича в Ярославській битві або до питання про історію лицарської культури*, у: *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w*, eds. Nagirnyj Vitaliy, Pudłocki Tomasz, Kraków 2013, 145–150. На њу нас је својевремено упутио уважени професор Ђуро Тошић, на чему смо му остали искрено захвални. Коначно, Тошић је и сам писао о овом витешком феномену (Ђуро Тошић, *Подметање коња господару у невољи: општа места или стварне историјске чињенице?*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, год. V, број 5, 2013, 117–126).

284 Pauler, *A magyar nemzet története*, II, 524, A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 1000–1301, Budapest 2011, 324; Дюра Гарді, *Руські та угорські джерела*, 149; М. Волощук, *Просопографічні студії*, 116.

285 Можда захваљујући управо поменутом Лаурентију.

286 „А Ростислав бѣжа в Ляхы, и поемь же(не)ну свою, иде Угры. Про то бо из Угор пришел бяшеть с женою в Лядьскую землю мысляше во умѣ своемь взяти Галичь и обладати им. Бог же за высокомыслие его и не створи того еже он мысляше". ПСРЛ, II, 805.

287 За Шаришку тврђаву: D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, I, 283; Ferdinand Uličný, *Dejiny osídlenia Šariša*, Košice 1990, 350–351; Michal Slivka – Adrián Vallašek, *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*, Košice 1991, 222–227.

ишчекујући вести из руске земље.[288] Уверени смо да није то чинио толико зета ради, колико због бриге за своју кћерку Ану, коју је као супругу претендента изаслао преко граница земље да буде доведена на страни престо. Бела IV је, наиме, између 31. августа и 3. септембра 1245. године, издао у Шаришу две повеље.[289] Она прва, од 31. августа, по свом садржају је за нас посебно занимљива будући да је настала две недеље након Јарославске битке. Приликом састављања конфирмационе повеље о купопродаји два поседа у Земплинској жупанији („Albun videlicet Tecna"[290]) између пред њим присутних странака Јоанеса сина Андроника („Ioannes filius Andornuk") и комеса Петра сина Петра[291], краљ се позвао на више повеља (!) свог најдражег зета „Ratislay illustris ducis Galiciae", које су му биле поднете. У њима су, наиме, већ били приказане купопродаја тих поседа и њихове границе, те је сада аутор на основу петиције купца (комеса Петра) овај акт и потврдио.[292] Из садржаја повеље се не види када је Ростислав саставио своја документа, нити у њој има помена да је присуствовао издавању краљевског акта. Ово нас занима ако поставимо питање да ли је руски кнез, с остацима своје војске, могао за две недеље након 17. августа из области руског Јарославља да прво сврати у Краков, где га је по свему судећи чекала супруга, и одавде затим без великог задржавања стигне у Шариш, где их је очигледно нестрпљиво чекао Бела IV. Заправо, управо је Шаришка тврђава могла бити крајња, сасвим могуће и почетна тачка Ростислављевог летњег похода 1245. године. Примера ради, управо у Шаришу је 9. августа 1330. године угарски палатин Виљем Другет саставио свој тестамент, у тренутку када је на челу краљевске војске одавде кретао у поход на север, да би се придружио пољском краљу Ладиславу Локјетку у рату против Немачког витешког реда.[293] Главни пут из Угарске за Краков водио је управо преко Шариша (и даље, преко већ помињаног Бардејова). Намеће се притом и питање да ли је Бела IV могао лично да испрати зета и кћерку заједно с војском својих барона на пут за Малу Пољску. Тешко нам је одговорити на то питање. Угарски краљ се још 22. јула налазио далеко, на западу земље, у месту Шергењ (Szergény), у Вашкој жупанији, преко Дунава.[294] Већ 8. августа боравио је на североистоку, где је код виле Болугд (Balogd; Blažice) у Абовској жупанији издао једну исправу.[295]

На основу реченог, сматрамо да са извесном поузданошћу можемо реконструисати итинерариј Ростислава Михаиловича, 1245. године. Он је у лето те године путем из Шариша кренуо у малопољску престоницу Краков. Из Кракова је заобилазећи

288 Овај драгоцени податак пре нас је, признајемо, уочио Мирослав Волошчук. Упоредити: Мирослав Волощук, *Влияние монгольского нашествия*, 66; Исти, *„Русь" в Угорському королівстві*, 373; Исти, *Просопографічні студії*, 114–115.

289 CDSl, II, 131–133; упоредити и: RA, no. 816a.

290 За убикацију речених поседа: D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, I, 240, 364, Ferdinand Uličný, *Dejiny osídlenia Zemlínskej župy*, Mihalovce 2001, 34–35.

291 Мирослав Волошчук претпоставља руско порекло ових племића. М. Волощук, *„Русь" в Угорському королівстві*, 373.

292 CDSl, II, 131–132.

293 Đura Hardi, *Drugeti, povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 2012, 297–320.

294 RA, no. 813; K. Ráth, *A magyar királyok hadjáratai*, 26; M. Wertner, *Negyedik Béla király története*, 189.

295 RA, no. 815; D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, I, 203; K. Ráth, *A magyar királyok hadjáratai*, 26; M. Wertner, *Negyedik Béla király története*, 189.

Јарослављ стигао у Перемишљ, главни град западне Галиције, а затим се вратио и започео опсаду тврђаве Јарославља, где се задржао до 17. августа 1245. године. Након претрпљеног неуспеха вратио се у Краков. Из Кракова је отишао у Угарску, где се у Шаришу сусрео са тастом Белом IV, који је овде највероватније сачекао зета, а понајпре кћер Ану, коначно желећи да се упозна с размерама губитака своје војске. У Шаришу се Ростислав у друштву таста задржао до почетка септембра. „Делећи" итинерариј с краљем и његовим двором, Ростислав је након 3. септембра (*datum post quem*), а пре 9. септембра (*datum ante quem*), напустио област на североисточним границама Угарске и уходаном државном цестом кроз крај богат рудницима кренуо на југ(озапад). То закључујемо на основу податка да је Бела IV 9. септембра већ боравио у месту Хрхов (Gurgeu, Görgő, Hrhov), на путу између Кошица и Рожњаве (Rožňava, Rozsnyó), где је издао једну донациону повељу.[296]

Вративши се из Галиције у Угарску под окриље своје краљевске тазбине, Ростислав Михаилович није могао ни да наслути да је ово био његов последњи боравак на руском тлу. Стицајем обрта политичких околности, условљених интересима његовог таста, ускоро је био лишен реалних могућности да предузме неки нови поход на Галицију. То свакако није значило да је поносити кнез одустао од својих владарских права, као ни од наде да ће макар још једном јездити дњестарском равницом на путу за Галич. Ипак, то се неће десити. Пред Ростиславом су стајали неки нови путеви и подвизи вредни историографског помена. Да су наше речи истините, потврдиће Ростислављев такозвани летописац, који након повести о Јарославској бици, сем једног помена који се односио на исходе битке, на свој особени начин, Ростислављево име препушта забораву.[297] А није да је супарник Данила нестао са историјске позорнице и политичког видокруга династије Романовича.[298] Било како било, августа 1245. године ударен је један тежак, убудуће непомерљив, међник на „галички итинерариј" нашег кнеза чије смо путеве и пречице пратили од 1235. године.

296 CDSl, II, 133–136; RA, 818; D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, I, 238; K. Ráth, *A magyar királyok hadjáratai*, 26; M. Wertner, *Negyedik Béla király története*, 189; За контроверзе даљег итинерарија Беле IV, упоредити релевантно тумачење у односу на старије итинерарописце, код Иштвана Сентпетерија: RA, no. 820, 837; ÁÚO, VIII, 195.

297 „[Данил] побѣдою победъı Ростислава, и Угръı его... ". ПСРЛ, II, 809.

298 О потенцијалним сусретима Ростислава Михаиловича и Романовича писали смо у: Џура Гарді, *Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича*, Княжа доба, Вип. 4, 2011, 193–207.

III.
ИЗ БОЈА У БОЈ
– SUB NOVA CIVITATE IUXTA FLUVIUM SAAR

Након претрпљеног пораза у Јарославској бици и повратка у Угарску, већ наредног лета Ростислава сусрећемо поново на бојном пољу. Овај пут под краљевском заставом свог таста, на западној страни угарске границе. Да, Ростислав Михаилович је учествовао у бици која се одиграла 15. јуна 1246. године на пограничној реци Лајти близу Бечког Новог Места, односно од њега 12 километара на север удаљеног Ебенфурта. Тог петка, на празник Светог Вита, на бојном пољу оружје су укрстиле снаге Фридриха II Бабенберга и Беле IV. Аустријанци су извојевали победу, али у бици је погинуо њихов владар и са њим се угасила мушка лоза династије Бабенберг.[1] Још током монголске најезде односи између аустријског херцега Фридриха званог Ратоборни (Bellicosus) и угарског краља Беле IV постали су непоправљиво лоши. Фридрих је у време бекства угарског краља испред Монгола (1241), њему и његовој породици пружио „уточиште", да би госта ставио у положај привременог таоца којег је ослободио тек након што му је овај исплатио откуп и препустио три пограничне жупаније. Угри су касније успели да релативно брзо врате ове области, али се у скоријој будућности могао очекивати нови сукоб са суседом. Он је обновљен у пролеће 1246. године. Историографија данас нема ни најмање дилеме да је у овом рату и поменутој бици учествовао и син Михаила Всеволодовича.[2] О томе надасве сведоче бројни извори, с тим да

1 Преглед хронологије битке, њеног тока и збивања која су јој претходила уз све релевантне изворе: Heide Dienst, *Die Schlacht an der Leitha 1246*, (Militärhistorische Schriftenreihe, H. 19), Wien 1986, 1–20; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, II, 214–215, 523–524; Karl Lechner, *Die Babenberger, Markgrafen und Herzogevon Österreich 976–1246*, Wien–Köln–Weimar 1992, 295–398; Norbert Mika, *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, Racibórz 2008, 15–20.

2 Gusztáv Wenzel, *Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez*, Budapest 1884, 20; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, II, 214; M. Wertner, *Boris und Rostislaw*, 194; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, III, 68; А. Флоровский, *Чехи и Восточные Славяне*, 213; В. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 143; Gyula Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, Budapest 1986, 133; H. Dienst, *Die Schlacht an der Leitha*, 10; K. Lechner, *Die Babenberger*, 296; Heinz Dopsch – Karl Brunner – Maximilian Weltin, *Österreichische Geschichte, Die Länder und das Reich 1122–1278*, *Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, Wien 1999, 202; T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, 591–592; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 17; I. Bertényi, *Magyarország nemzetközi helyzete a tatár járásután*, 19; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 237–238; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 139; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 273–274; М. Волощук, *„Русь" в Угорському королівстві*, 258; Алексей В. Мартынюк, *Князь Ростислав в битве на реке Лейте: „русский эпизод" австрийской истории*, Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 2, 2013, 49–55; Исти, *До Гербершайна: Австрия и Восточная Европа в системе персональных связей и культурных контактов (XIII – начало XVI века)*, Москва 2019, 50–64; Л. Войтович, *Галич у*

њихова вредност није уједначена. Наиме, о учесницима битке на угарској страни, као извори првог реда, сведоче угарске краљевске повеље, међу којима се по свом значају у нашем случају истиче једна даровница Беле IV издата 20. новембра 1255. године у којој је поменут управо Ростислав. Овај документ први је научној јавности давне 1884. године представио Густав Венцел, и на тај начин је у методолошком смислу разрешио све могуће дилеме да ли је Ростислав био учесник битке.[3] Дакле, угарски краљ је 20. новембра 1255. године даривао извесне земљишне поседе око Чазме магистру Илији као награду за верну службу његовог погинулог брата Андрије, сина Томиног. Међу Андријиним витешким заслугама била је наведена и та да се, када је краљ подигао оружје против „Fridericum ducem Austrie et Styrie, nostrum specialem inimicum, regnique nostri insidiatorem", исти Андрија истакао „sub Nova Civitate iuxta fluvium Saar", тј. под Новим Бечким Местом покрај реке Лајте, тако што је први од свих навалио с копљем на неког немачког витеза, како је краљ о томе био обавештен од „Radizlaum ducem Gallicie, karissimum generum nostrum" и других великаша.[4] На основу реченог, може се закључити да је на бојном пољу „sub Nova Civitate iuxta fluvium Saar" Ростислав био заповедник претходнице угарских снага (или макар један од њених заповедника) која је ујутро 15. јуна 1246. прегазила Лајту и започела бој. Том витешком одреду припадао је и храбри Андрија. Независно од овог извора о руској авангарди сведочио је и аустријски очевидац битке, угледни Улрих Лихтенштајн.[5]

Ростислављево присуство у угарском краљевском табору заједно са угарским великашима и значајним куманским контингентом (по свему судећи управо због предстојећег рата Кумани, тј. Половци су у то време по други пут били позвани да населе Угарску),[6] могло се објективно и очекивати – што због Ростислављевог статуса члана краљевске породице, што због значаја ратног догађаја. Не смемо заборавити да је овај Рјурикович био вичан ратовању и витешком духу, како смо то већ раније утврдили (надамо се) у приказу детаља Јарославске битке. Угледни витез тако високог владарског

політичному житті Європи, 205–207; Ілля Паршин, *„Rex Russiae" у битві на річці Лейті*, у: *Данило Романович і його часи*, за ред. Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, (Colloquia Russica. Series II, Vol. 3) Івано-Франківськ – Краків 2017, 122–131; Márta Font, *Prince Rostislav in the Court of Béla IV Article in Russian History*, (4), 44, 2017, 496.

3 G. Wenzel, *Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez*, 16–21. Уједно је Густав Венцел овом приликом дао систематичан преглед дипломатичког материјала који садржи помен угарског племства учесника битке на реци Лајти. Махом су то били угледни и искусни витезови који су се већ истакли, како то аргументовано закључује аутор, у недавној борби против Монгола, те су сви редом били даривани богатим поседима.

4 „Item cum contra Fridericum ducem Austrie et Styrie, nostrum specialem inimicum, regnique nostri insidiatorem armaleuassemus, idem Andreas fidelis noster sub Nova Civitate iuxta fluvium Saar, primus omnium impetum faciens, quemdam militem Theotoni cum venientem contra se impetuose eiectum cumlancea de dextrario militariter confecit, sicut nobis per Radizlaum ducem Gallicie, karissimum generum nostrum et alios regni nostril nobiles plenius estrelatum." F, IV/2, 313–317; CDRCr, IV, 608–610; У вези са веродостојношћу документа Сентпетери: RA, no. 1055.

5 Овакав закључак већ доносе: G. Wenzel, *Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez*, 20; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, II, 214; такође упоредити анализу: H. Dienst, *Die Schlacht an der Leitha 1246*, 12.

6 Детаљније: T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, old. 591–592, 598–599, 609.

рода свакако је имао значајно место у заповедном окружењу Беле IV за кога је већ савремени угарски хроничар искрено записао да је „in exercitibus et preliis minime fortunatus".[7]

Драгоценост сведочанства даровнице Беле IV из 1255. године у којој се непосредно и поименично потврђује Ростислављева присутност у боју, додатно се огледа у околности да је више аустријских и немачких хроничара располагало обавештењем да је у табору угарског краља на реци Лајти 1246. године ратовао извесни „rex Ruscie". Неки од њих су поменутом краљу доделили чак врло истакнуту улогу. Истина је да су историчарима ови извори одавно познати и да су их протумачили, али ред је да их због потврде итинерарија Ростислава Михаиловича поново сагледамо.

Хроничар из Ламбаха (Continuatio Lambacensis) под 1246. годином је записао да је те године Фридрих, херцег Аустрије, ступио у сукоб са три краља – краљем Угарске, краљем Кумана и краљем Русије („cum Rege Ruscie"), где је небројено мноштво угарске војске погинуло или се утопило. Фридрих је извојевао победу, али је у истом рату на чудноват начин погинуо.[8] Такође, салцбуршки хроничар (*Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*) знао је да је угарски краљ те године са мноштвом ратника и заједно са краљевима Брусије (Прусије?!) и Русије напао на границе Аустрије.[9] Међутим, неупоредиво раскошнија и чудноватија обавештења о боју за наш видокруг пажње чувају келнски анали манастира Светог Пантелејмона (*Annales Sancti Pantaleonis Coloniensi*). По њиховим вестима, у јуну 1246. године заратио је херцег Аустрије са краљем Угарске. Херцег је тада, заметнувши лични двобој са неким краљем Русије („cum quedam rege Ruscie singulariter in prelio dimicans"), овог убио али је од истог задобио смртне ране и надживео га два дана. Ипак, херцегова војска је извојевала победу.[10]

Коначно, о присуству и улози руског одреда („der Reuzzen schar") у боју у више наврата речито говори и Улрих Лихтенштајн, немачки минезенгер, у свом знаменитом роману *Frauendienst*.[11] Из његовог пера сачуван је најупечатљивији и вероватно најдетаљнији опис погибије аустријског кнеза. По Лихтенштајну произлази да је за погибељ Фридриха Бабенберга најзаслужнија била управо хитра руска претходница, која се до

7 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, SRH, I, 469.

8 „Eodem etiam anno [1246] cum tribus regibus, cum rege Ungarie et rege Gomanorum et rege Ruscie, certamen iniit, ubi innumerabili multitudine ex parte regis Ungarie occisa et submersa, ipse Fridericus [dux Austrie] hac obtenta victoria, in bello mirabiliter occisus occubuit." *Continuatio Lambacensis*, *a. 1197–1348*, ed. Wilhelmus Wittenbach, MGH, SS, IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 559.

9 „Rex Ungarie collecta magna multitudine pugnatorum, simulque Bruscie et Ruscie regibus, confinia Austrie invasit…" *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses a. 1–1286*, ed. Wilhelmus Wittenbach, MGH, SS, IX, ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 789.

10 „Idem dux [Austrie] circa mensem Iunium congressus est cum rege Hungarie in bello compestri. Cum quodam rege Ruscie singulariter in prelio dimicans, ipsum interfecit et ab eodem mortale vulnus accepit, supervivendo duobus diebus; exercitus tamen suus triumphavit." *Annales Sancti Pantaleonis Coloniensi*, ed. Hermanuno Cardauns, MGH, SS, XXII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1872, 541; *Chronica regia coloniensis (Annales maximi colonienses) cum continuationibus in monasterio Pantaleonis scriptis, aliisque historiae coloniensis monumenti*, ed. Georgius Waitz, MGH, SS, Hanoverae 1880, 290.

11 Детаљно о Улриху Лихтенштајну и његовом делу: *Ich – Ulrich von Liechtenstein, Literatur und Politik im Mittelalter*, Akten der Akademie Friesach „Stadt und Kultur im Mittelalter", Friesach (Kärnten) 2.–6. September 1996, von Franz Viktor Spechtler – Barbara Maier, Klagenfurt 1999.

њега пробила и опколила га.[12] Ако оставимо по страни подразумевану песничку слободу аутора и присутне контроверзе у његовим стиховима тј. исказима, Лихтенштајново сведочанство је тим значајније, јер је он био учесник битке и уједно Фридрихов великодостојник – носилац високе дворске службе штајерског столника (1244–1246).[13] На другој страни, постоји цео низ извора који сведоче да је Фридрих Бабенберг у бици погинуо од руке својих људи. Стога би вероватно било најисправније прихватити мишљење да је смрт последњег Бабенберга ипак остала неразјашњена.[14] Наравно, за нас ова околност и даље не доводи у питање учешће Ростислава Михаиловича у бици.

Ред је да се укратко осврнемо на један податак из нововековног *Густинскої летописа*, састављеног у првој половини XVII века, на основу текста *Галичко-волињскої летописа*, као једном од његових познијих спискова. Писац летописа, без сумње на основу вести западних хроника, закључује и бележи учешће кнеза Данила Романовича у бици на реци Лајти 1246. године.[15] Ову вест је давно запазио већ Никола Дашкевич, постављајући питање да није ипак уместо Данила Романовича као реченог *Rex Ruscie*, то заправо био његов рођак Ростислав.[16] У својој претпоставци уверени смо да Дашкевич није погрешио и поред плодне историографске расправе која траје до данашњег дана.[17] Узевши у обзир давно избрушена занатска правила историографије, по којима дипломатички извори имају предност над наративним, а имајући пред собом повељу Беле IV из 1255. године, наш суд је неупитан. Тим пре јер Романовичи до (пролећа) лета 1246. године нису успели да се измире са угарским краљем.[18] А такође, о наводном подвигу ни реч не проговара летописац Данила Романовича, мада зна за смрт аустријског херцега.[19]

---

12 *Ulrich's von Liechtenstein: Frauendienst*, Hrsg. Reinhold Bechstein, II Teil, Leipzig 1888, 255–257, 1664–1668; *Ulrich von Liechtenstein: Frauendienst*, Hrsg. Viktor Spechtler, Klagenfurt 2000, 576–578; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, II, 214; Поред наведеног немачког, упоредити и руски извод из превода Лихтенштајновог дела са датим коментарима: А. Мартынюк, *До Герберштейна: Австрия и Восточная Европа*, 58–59; Такође: Александр В. Майоров, *Cum quodam rege Rucsies in gelariter in prelio dimicans...": Был ли Даниил Галицкий участником битвы на Лейте?*, Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 4, 2016, 36–37.

13 H. Dienst, *Die Schlacht an der Leitha 1246*, 11; Dopsch, Heinz, *Zwischen Dichtung und Politik, Herkunft und Umfeld Ulrichs von Liechtenstein*, у: Ich – Ulrich von Liechtenstein, *Literatur und Politik im Mittelalter*, Akten der Akademie Friesach „Stadt und Kultur im Mittelalter", Friesach (Kärnten) 2.–6. September 1996, von Franz Viktor Spechtler – Barbara Maier, Klagenfurt 1999, 79.

14 H. Dienst, *Die Schlacht an der Leitha 1246*, 15; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 17.

15 *Полное собрание русских летописей*, Густинская летопись (= ПСРЛ, XL), Санкт-Петербург 2003, 121.

16 Н. Дашкевич, *Княжение Даниила Галицкого*, 57.

17 Још је Густав Венцел сматрао да су и Данило и Ростислав као угарски савезници учествовали у бици на реци Лајти 1246. године. G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 7–8; У новије време претпоставку о Даниловом учешћу у бици у својим радовима заступа Александар Мајоров: Александр В. Майоров, *Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения в середине XIII в.*, Вопросы истории, 7, 2011, 32–52; Исти, *Cum quodam rege Ruscie singelariter in prelio dimicans...": Был ли Даниил Галицкий участником битвы на Лейте?*, Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 4, 2016, 35–51. Ипак, већина историчара оповргава његову претпоставку. Упоредити радове из напомене бр. 2; Преглед проблема код мађарске историографије даје: T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, 591–592.

18 T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, 584–612.

19 ПСРЛ, II, 820.

Да приведемо крају ову расправу. Ростислав је 15. јуна 1246. године, под оружјем и витешком спремом, на свом коњу газио воду „sub Nova Civitate iuxta fluvium Saar". На измаку истог лета, 20. септембра 1246. године у Златној хорди, током посете новом господару Бату-кану, био је погубљен Ростислављев отац Михаило Всеволодович. Био је то зачетак светачког култа првог руског владара који је као мученик достојанствено пао од руке татарских неверника.[20] Није нам познато када и ко је Ростиславу могао донети вест о смрти његовог родитеља. Како то бива, живот и путеви нашег кнеза неодложно су текли даље.

20 M. Dimnik, *Mikhail, Prince of Chernigov*, 130–135; Н. Бережков, *Хронология русского летописания*, 112.

IV.
ADVENTUS IN *MACHOU*

На питање када је Ростислав Михаилович закорачио у Мачву или колико пута је тамо боравио, нећемо одговорити. Надасве због једне просте чињенице: за ову расправу не постоји ниједан непосредан извор. Ипак, морамо се макар накратко задржати код овог питања, јер разумевање околности под којима је Ростислав стекао Мачву олакшаће нам и разумевање његових даљих животних изазова и будућих итинерарија. Дакле, спремни смо да, зарад „лакшег читања" ове књиге, у наредној белешци пружимо неколико више или мање познатих чињеница и могућих објашњења.

Да ствар буде сложенија, што се сачуваних извора тиче, Ростислав се током свог живота само у једном документу помиње као господар Мачве (Dominus de Machou), и то на списку државних великодостојника (series dignitatum) у повељи Беле IV издатој 28. јуна 1254. године.[1] Наведени датум, 28. јун 1254. године, без дилеме је хронолошки граничник – *datum ante quem* Ростислављевог стицања Мачве. Шта је заправо била средњовековна Мачва? Сама етимологија топонима је нејасна (везана за воду ?!) и релативно стара – свакако је претходила словенској и потоњој мађарској језичкој традицији на јужном рубу Панонији.[2] Мачва је област у чијем средишту је стајао истоимени град Мачва, по којем је ова земља временом понела име. Због оскудице оновремених вести из докумената и записа, тешко се може расправљати о поузданим границама првобитне Мачве Ростислава Михаиловича. Под њом, овом приликом, заправо не мислимо у ужем смислу на дистрикт Мачву „vltra Zawa" аутентично поменут 1256. године,[3] већ пре свега на Ростислављеву „државу". На основу каснијих извора, истраживачи су закључили да је она лежала јужно од реке Саве и источно од Дрине. Вероватно је обухватала долину Колубаре и могуће Београд на истоку.[4] Међутим, како на то указују каснији извори (с почетка XIV века – 1317), утврђени град Мачва (castrum Machou)

1 F, IV/2, 218; RA, no 1011.

2 Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1972, 346; Lajos Kiss, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, II, Budapest 1988, 60.

3 ÁÚO, VII, 431, RA, no 1126.

4 О средњовековној Мачви као области и бановини постоји богата литература. Издвајамо: Emerich Szentpétery, *Das Banat von Machow (Macsó)*, Ungarische Rundschau, 4/1915, 872–883; Михаило Динић, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, приредио Сима Ћирковић, Београд 1978, 44–54, 270–284 (у више Динићевих студија којима овом приликом не наводимо засебну библиографију); Péter Rokay – Miklós Takács, *Macsó*, у: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), ed. Kristó Gyula, Budapest 1994, 421–422; Сима Ћирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју, фолклор, САНУ, Књига LXXIV, свеска 1–4, 2008, 3–20; Bálint Ternovácz, *A macsói és barancsi területek története 1319-ig*, Micae Mediaevales VI, 2017, 227–240.

подигнут је на левој обали реке Саве.[5] Где тачно, остаће за сада нејасно, до тренутка неког великог открића археологије.[6] Наиме, током векова који су се тихо гомилали у миленијумске громаде протеклог времена, Сава је померала своје главно корито, остављајући иза себе моћне меандре и пространа острва, омеђена речним токовима данашње Засавице и Битве као немим споменицима свог некадашњег тока.[7] Управо на те меандре средњовековни путник би наилазио надомак још увек моћних рушевина античког царског Сирмијума и његових урбаних средњовековних остатака, средином XIII века добро утврђених суседних насеља Светог Иринеја и Светог Димитрија, која су одолела најезди Кумана и Монгола 1241–1242. године.[8] Погледом на север, из правца Ростислављевог града Мачве путеви су логично морали водити према овим оближњим црквеним насељима. А опет, гледано на југ, исток или запад, нова земља Ростислава Михаиловича је као стратешки клин била утиснута према унутрашњости Балканског полуострва, према Босни, Србији и Бугарској.

Када је и због чега Ростислав стекао Мачву? Овом земљом, али под старијим именом Срем, пре Ростислава су, као својим династичким поседом, такође владали чланови угарске краљевске породице. Сремски господари су од двадесетих година XIII века били бивша византијска царица Маргарета Арпадовић, сестра краља Андрије II, а потом и њена два сина, пре свега Јован Анђео, који је носио титулу Dominus Sirmii. Маргаретиној породици припадали су како Срем између Саве и Дунава (Sirmia Citerior), где је раније постојала Сремска жупанија – институција угарске државне власти, тако и Онострани Срем јужно од Саве (Sirmia Ulterior), земља насељена Словенима и Грцима православне вере. У том погледу, Ростислав је у Мачви или Оностраном Срему имао своје претходнике који су, попут њега, били блиски рођаци краљевске породице и припадали кругу византијске културне традиције.[9] Познато нам је да је Јован Анђео надживео монголску најезду на Угарску. У изворима се, наиме, још увек помињао као

5 На ову чињеницу указује нарација једне повеље Карла Роберта у којој се говори о угарско-српском бој за тврђаву Мачву током зиме 1317. године. Nagy, Imre – Tasnádi Nagy, Gyula, *Anjoukori oklevéltár*, *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, I–VII, Budapest 1878–1920. (= A), II, 69–72. Ово убикацијско откриће везано за Мачву у историографију уводе: Pál Engel, *Az ország újraegyesítése, I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*, Sz, 1988, 115, напомена бр. 123; Сима Ћирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, 13; Такође видети: Pál Engel *Magyarország világi archontológiája*, I, Budapest 1996, 364; Сима Ћирковић, *Београд под краљем Душаном?*, Зборник Историјског музеја Србије, 17–18, 1981, 37–45.

6 За убикацију града Мачве такође погледати новије радове са прегледом литературе и извора: Војислав Трбуховић, *Око убицирања средњовековног града „Мачо" – Прилог проучавању Мачванске бановине*, Museum, 5, 2005, 71–88; Сима Ћирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, 18–20; Александар Крстић, *Мачва*, у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, према писаним изворима*, ред. Синиша Мишић, Београд, 177–179; Attila Pfeiffer, *A Macsói bánság és a macsói vár lokalizációjának kérdése a magyar és a szerb történetírásban*, Világtörténet, 39 (1), 2017, 125–138.

7 Такође упоредити за ову тему врло значајан рад: Милош Благојевић, *Насеља у Мачви и питања српско-угарске границе*, у: *Ваљево – постанак и развој градског средишта*, ур. Синиша Бранковић, Ваљево 1994, 78–92.

8 Видети: Đ. Hardi, *Cumans and Mongols in the region of Srem in 1241–1242*, 84–105.

9 Детаљније, опет у нашем раду са прегледом богате историографије за горе речену тему: Ђура Харди, *Један прилог питању византијског наслеђа на тлу овостраног Срема (Sirmie Citerior)*, ЗРВИ, LIV, 2017, 117–142; такође упоредити: Ивана Коматина – Предраг Коматина, *Византијски и угарски Срем X до XIII века*, ЗРВИ, LV, 2018, 141–164.

господар Срема 16. новембра 1242. године, а 5. јула 1250. године овај изданак лозе византијских царева налазио се међу онима који су напустили овоземаљске послове.[10] Да закључимо, Ростислав није могао да стекне своју половину Срема за живота Јована Анђела; могло се то условно десити најраније тек након његове смрти (*datum ante quem* 5. јул 1250). Дакако, Јованова смрт и упражњеност поседа могли су да буду тек повод искоришћен у датом тренутку за Ростислављево стицање Мачве и његов долазак у српске земље јужно од Саве. На извесни след догађаја ипак су утицали замршена династичка политика Арпадовића и њени исходи у којима је Ростислав у једном тренутку постао жртва и губитник.

Верујемо да је Ростислав у лето 1246. године, након повратка из угарско-аустријског рата, и даље гајио наду да ће му таст изнова помоћи да се врати у Галицију и досегне њен престо. Још увек је био окружен можда малом, али одлучном и војнички спремном дружином својих руских присталица. Њихово присуство у Ростислављевој пратњи јасно се назирало у више извора у којима су описане битка на реци Лајти и погибија Фридриха Бабенберга. Међутим, ако је и постојала, та нада је убрзо била угашена. У граду Зволену, како нас детаљно обавештава *Галичко-волињски летописац*, након претходне посете угледног галичког посланства дошло је до владарског скупа између Беле IV и Данила Романовича на којем су склопљени мир и брак између Белине кћери Констанце и Даниловог сина Лава.[11] У међувремену околности су се промениле: Романовичи су постали монголски трибутари и штићеници, а Бела је отпочео окупљање свих могућих савезника у предстојећем рату за богато наслеђе Бабенберга, рачунајући ту и на свог старог познаника Данила Романовича који му је, узгред, сада вратио из ропства угарске племиће заробљене у бици код Јарославља. Непознаницу хронологије склапања овог мира, по нама, разрешио је Тору Сенга. Поступком искусног мајстора историчара, он је први упоредио вести руског летописаца, од ког сазнајемо да се владарски скуп збио у граду Зволену (Zvolen; Zólyom), у то време једној од важнијих и често посећиваних краљевских резиденција на северу земље,[12] са расположивим итинерацијским подацима о боравку Беле IV у овом граду. Краљ је између 11. и 27. септембра 1246. године у Зволену издао две повеље, а наредне 1247. године у истом месту нотирао је своја акта 3. и 12. августа, као и 11. септембра. Сенга је коначно, на основу ширег политичког контекста збивања, закључио да је мир био највероватније склопљен током септембра 1246. године.[13] Трагом његовог истраживања, у новије време Марта Фонт и Павол Малињак склапање мира ипак датирају у 1247. годину.[14] Било како било, након Зволенског мира, Ростиславу је било стављено до знања да нема више шта да тражи у Галицији. Пут преко Карпата за њега је, показаће то време, био трајно затворен. Можемо тек наслутити како

10 F, IV/1, 264; RA, no 723; RA, no 927.

11 ПСРЛ, II, 809.

12 Richard Marsina, *K najstarším dejinám Zvolena*, Historický časopis, 6, 37, 1989, 793–805.

13 T. Senga, *IV Béla külpolitikája*, 593–594; Овај став уважавају: Zoltán J. Kosztolnyik, *Hungary in the thirteenth century*, New York 1996, 204; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 272; W. Nagirnyj, *Politykaza graniczna*, 235–236; упоредити и анализу: Леонтій Войтович, *Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301)*, Львів 2014, 51–53.

14 M. Font, *Árpád-házikirályok*, 250; на август, 1247: Pavol Maliniak, *K sobášnej politike Bela IV, Dynastická svadba vo Zvolene a jej reflexie v historiografii*, Historický časopis, 1, 56, 2008, 133.

су се након ових сазнања осећали Ростислав и његова супруга Ана. У разматрању ових сложених околности, већ су први зналци Ростислављеве биографије, Густав Венцел и Мор Вертнер, проницљиво запазили да је у новонасталом обрту династичке политике, Бели IV једино преостајало да Ростиславу и Ани (што пре ?) пронађе иоле достојну надокнаду за изгубљену Галицију. Била је то Мачва.[15]

Изгледа да је у почетку за Ростислава било пронађено само привремено решење. Он се 2. јуна 1247. године јавља на списку угарских државних великодостојника као бан Славоније. На први поглед помало недостојно за једног члана владарске династије, да буде као „бан" стављен у ред аристократије, по владаревој вољи постављаних дворских великодостојника и државних барона. Али, опет морамо признати, Михаилович је том приликом био наведен на првом месту међу световном господом, и то са титулом кнеза Галиције коју му је таст до краја живота постојано признавао (Ratislao illustri Duce Galliciae et bano totius Sclauoniae).[16] У истом документу ваља запазити да не наилазимо на помен Јована Анђела као господара Срема, иако је то био случај у краљевским свечаним повељама у ранијем периоду (1242). Сасвим је могуће да је 2. јун 1247. године уједно био и *datum ante quem* смрти овог угледног краљевског рођака (?!). Али, да се вратимо на Ростислављев случај. Вероватно му је, у први мах током његових угарских дана који ће се временом претворити у године и деценије, Славонија била додељена као тренутни *honor*, неопходан за достојно издржавање њега и његове пратње. Већ наредне 1248. године, пре 3. априла, службу бана Славоније обављао је, како је то познато, нови краљевски великодостојник, Стефан из рода Гуткелед.[17] Произлази дакле, ако би се све коцке хипотетички сложиле, да је Ростислав, који 1248. године више није био бан Славоније, већ тих дана могао да преузме Мачву. Наравно, како рекосмо раније, под условом да је тада већ умро Јован Анђео и са њим се угасила породица грчке царске лозе Маргарете Арпадовић.

Међутим, ову претпоставку оспорава околност да наредних година Ростислава уопште не налазимо на списку државних великодостојника у ишчекиваном достојанству господара Мачве – а то је ваљда био једини формални повод да се у таквом статусу и појави у попису краљевске канцеларије, све до већ поменутог датума, 28. јуна 1254. године. На пример, то још увек није био случај у Белиној даровници издатој Шубићима од 23. новембра 1251. године. Просто, по среди је *argumentum ex silentio*. На другој страни, познато нам је да је владар поделио некадашњу област Јована Анђела и један њен део вратио под власт краљевских службеника. У први мах, дајући целу жупанију као *honor*, значи по посебним условима, свом канцелару и блиском сараднику, калочком надбискупу Бенедикту, о чему сведочи Белина повеља од 3. октобра 1253. године.[18] По свему судећи, у то време краљев зет је већ морао макар једном закорачити на тло Срема јужно од Саве који ће добити име Мачва. Заправо, сада је тренутак да се позовемо на наше раније радове и изнесемо једну претпоставку. Све до помена од 28. јуна 1254. године Мачва као топоним се не јавља у изворима, упркос околности да

15 G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 14; M. Wertner, *Az Árpádok családi története,* 466; E. Szentpétery, *Das Banat von Machow (Macsó)*, 875.

16 F, IV/1, 454; RA, no. 853; A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 45.

17 CDRCr, IV, 343–344; A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 45.

18 CDRCr, IV, 540; RA no 998.

је реч, претпостављамо, о утврђеном граду по којем ће цела једна пространа област преузети име и касније постати седиште истоименог баната. Будући да се Мачва први пут у историјским изворима везује за име Ростислава Михаиловича, нама се чини да у тренутку када је на краљевском двору одлучено да му се додели Онострани Срем као лични посед, лишен оног богатијег, винородног, Овостраног Срема и његових градова и прихода, да је управо у то време започета градња његове нове „престонице" града Мачве који беше коначно довршен до 1254. године. У том подухвату вероватно је са својим средствима учествовао и сам владар, обезбеђујући у име мираза своје кћери Ане владарску будућност њене породице. Ростиславу је преостајало да од традиције претходних власника Срема преузме стару титулу *dominus* која је донедавно красила наслов упокојеног Јована Анђела, везујући је у будућности за Мачву и свој нови свет и „државу" подигнуту на балканском пограничју. Титула господара била је равна оној кнежевској, додуше формално нижа, јер се односила на земљу која није била кнежевина, већ у том тренутку пре породични посед у замаху да постане заокружена владарска и династичка целина.[19]

Зашто се Ростислав у својој јединој сачуваној повељи, насталој након његових успешних бугарских путешествија и подухвата (1257), представљао „само" као „Nos Rozlaus Dux Galacie ac Imperator Bulgarorum",[20] упадљиво изостављајући наслов господара Мачве присутан уз његово име у званичним повељама канцеларије његовог таста, док је његова супруга Ана истовремено била ословљавана као „domina Anna de Galatia, de Machowet de Rodna"? (1262).[21] У разматрању ових чињеница тешко је дати једнозначан одговор. Укратко, сматрамо да је овде реч била о Ростислављевом личном поносу и истанчаној свести која се тицала владарске идеологије овог Рјуриковича. Титулу владара Галиције он је стекао по праву законитог избора које је дуговао свом славном династичком пореклу, титулу бугарског цара, како ћемо то видети у приказу његовог даљег итинерарија, узео је на основу снаге властитог оружја. Насупрот томе, Мачву је стекао по милости свог таста и господара, угарског краља Беле IV. Мачва у таквом статусу као да није била вредна помена у личној интитулацији Ростислава Михаиловича. За то време Ана, којој ће будућност наменити значајне улоге у европској политици, с поносом је носила речене титуле које су јој даривали њени драги родитељи. О свему томе биће више речи, верујемо, у једној новој књизи.

19 Детаљније у нашим студијама где је дат и преглед релевантне литературе: Djura Hardi, *Der Status von Matschwa in der Zeit Rastislav Michailowitschs*, у: *Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)*, eds. Martin Homza, Ján Lukačka, Neven Budak, Departmen to Slovak History, Bratislava – Zagreb 2013, 128–134; Ђ. Харди, *Један прилог питању византијског наслеђа*, 117–142.

20 Z, I, 5.

21 CDB, V/1, 512–513.

V.
У ЧЕШКИМ ПОХОДИМА УГАРСКОГ КРАЉА

Као што смо видели из ранијег излагања, у бици на реци Лајти 15. јуна 1246. године, у рату против Угарске, погинуо је аустријски херцег Фридрих II Ратоборни, последњи мушки представник династије Бабенберг. Можда је у витешкој кончини херцега Фридриха значајну улогу имао Ростислав Михаилович, који је без сумње био учесник ове битке. У тренутку када страх од нове најезде Монгола на Европу није јењавао, погибија последњег Бабенберга отворила је питање владарског наслеђа упражњених аустријских и штајерских земаља. Почетком педесетих година XIII века, као главни супарници у овом надметању остале су Чешка и Угарска, односно, угарски краљ Бела IV и будући чешки краљ, Пшемисл Отакар II. О току и исходу сукоба за наслеђе Бабенберга који је, у једној од наредних својих фаза, наизглед разрешен у бици код Кројсенбруна (Kroissenbrunn) 1260. године, историографија је одавно изрекла свој суд.[1] Очекивано, ови догађаји нису могли да прођу без зета угарског краља који је у међувремену постао господар Мачве.

Угарско-чешки рат за Аустрију и Штајерску покренут је почетком педесетих година XIII века. Остављајући политичке, дипломатске и матримонијалне манифестације борбе по страни, осврнућемо се овом приликом на војни ток дешавања и улогу Ростислава Михаиловича, односно на његов итинерариј. У том погледу нашу пажњу заслужују већ догађаји из 1253. године. Наиме, угарске и куманске војске су током лета 1252. године продрле у Аустрију и Моравску, а наредне године њихов напад био је поновљен, али сада са много значајнијим снагама које су подразумевале учешће и других савезника Угарске, попут баварског војводе Отона или руских и пољских кнежева. Захваљујући радовима Ладислава Хосака, и у новије време Јиржија Лапачека и Петра Рохача, можемо употпунити слику о кључним тачкама ратовања 1253. године.[2] Циљ угарског похода била је Моравска и, по свему судећи, освајање града Оломоуца. Главнина угарско-куманских снага на челу са Белом IV током лета је провалила у Моравску, али не преко уобичајеног пута који је водио кроз Трнаву и Ходин, већ севернијим правцем кроз карпатске кланце.[3] Нападачи су допрли до Оломоуца и опсели га. Ту се, по сведочанству чешког хроничара, 25. јуна одиграла битка у којој су Угри и Кумани

1 Садржајни преглед библиографије дат је у једном од новијих радова посвећеном теми: N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 5–14.

2 Ladislav Hosák, *Uhersko-kumánský vpád na Moravu r. 1253*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica I, Olomouc 1960, 279–285; Jiří Lapáček, *Otazníky nad listinou Přemysla Otakara II, pro Přerov z roku 1256.*, Sborník Státního okresního archivu Přerov 2011, Přerov 2011, 5–33; Peter Roháč, *Boj o babenberské dedičstvo a I. česko-uhorská vojna 1252–1254*, Vojenská história, 1, 2016, 18–42.

3 L. Hosák, *Uhersko-kumánský vpád*, 281; J. Lapáček, *Otazníky*, 13.

извојевали победу над Чесима, односно Моравцима, али град нису успели да освоје.[4] У међувремену, друга угарско-куманска војска је извела споредни напад на југоисточне крајеве Моравске, користећи помињани правац на Ходин, иако у свом рушилачком походу није стигла до Брна. Одреди угарског краља су се највероватније током јула повукли из Моравске, оставивши иза себе пустош и јад оних који су преживели и нису били одведени у робље. Пшемисл Отакар је за то време из Аустрије, 13. јула већ стигао у Брно, а 5. августа био у Оломоуцу.[5] О озбиљности наума Беле IV говори и податак да је у исто време још једна војска узела учешће у његовом ратном плану. Реч је о војсци руско-пољских савезника Беле IV. Предвођени галичко-волињским кнезом Данилом Романовичем и његовим сином Лавом, те пољским кнежевима Болеславом Стидљивим Краковским и Владиславом Опољским, ови одреди су напали на Моравску са североистока, из правца Шлезије преко Ратиборжа. Упркос могућим очекивањима, пре свих угарског краља, њихов поход је имао тек ограничен домет. Покушај освајања Опаве је претрпео неуспех и након неколико мањих војних победа у долини истоимене реке, Русини и Пољаци су се с великим пленом повукли из ове пограничне области.[6]

Док су се набројане војске размахивале по Моравској, Бела IV је свом зету Ростиславу Михаиловичу наменио наизглед мање опасан задатак. Али само наизглед. Оставио је Ростислава на челу извесних снага на угарско-моравском пограничју, у тврђави Тренчин, односно у истоименој жупанији, да чува границу и целу област (*genero nostro domino duce Bozyslao [Rozyslao] pro obseruacione castri predicti [Trinchyniense] et confini in eodem comitatu dimisissemus*). Једини податак који говори о овим збивањима сачуван је у даровници Беле IV издатој 1259. године извесном Премислу, који се борио у Ростислављевој војсци, као и синовима његовог брата Носка, будући да је Носк тада и погинуо. Из садржаја исте повеље даље сазнајемо да су управо ту Чеси напали на Ростислава, вероватно с циљем да пресеку Угрима пут за повлачење или једноставно да ударе на угарске земље у залеђу и на тај начин изврше противнапад који би евентуално натерао непријатеља да се повуче из Моравске. Заметнуо се бој у којем је непријатељ био поражен, а Ростислав се након тога придружио своме тасту. Тада је, наиме, с Ростиславом речени Премисл, иако тешко рањен, пред краља довео једног витеза, заробљеног заједно с оружјем.[7] Ростислављево учешће у угарском походу на

4 *Letopisy české od roku 1196 do roku 1278*, Fontes rerum Bohemicarum, II, Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus, ed. Josef Emler (= FRB), Praha 1874, 291.

5 За итинерариј Пшемиславовића види: L. Hosák, *Uhersko-kumánský vpád*, 281.

6 О учешћу руских и пољских кнежева у угарско-чешком сукобу постоји богата литература. Издвајамо: Г. Михайло, *Історія України-Руси*, III, 74–77, 518–519; Bronisław Włodarski, *Polska i Czechy w drugiej polowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931, 12–48; А. Флоровский, *Чехи и восточные славяне*, 212–254; В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, 254–258; Jerzy Wyrozumski, *Udział książat polskich w walceo spadek po Babenbergach*, Zeszytynaukowe uniwersitetu Jagielońskiego, Prace historyczne z. 121, Krakow 1997, 7–20; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 38–55; W. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna*, 272–288; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz*, 335–345; Л. Войтович, *Галич у політичному житті Європи*, 420–433.

7 „... cum regnum Morauie domino concedente omni nostro cum exercitu fuissemus ingressi et dictos Premysl et Nosk cum karissimo genero nostro domino duce Bozyslao [Rozyslao] pro obseruacione castri predicti [Trinchyniense] et confini in eodem comitatu dimisissemus ipsi pro nobis coram oculis ipsius Bocizlay prelium gesserunt gloriosum et unus eorum sciliset Nosk ibidem fuit interemptus Premysl uero cum predicto

Моравску 1253. године, почевши од незаобилазног Ђуле Паулера, одавно је позната и разматрана чињеница у историографији.[8] По нашем мишљењу, краљ је пре „оставио" неголи „упутио" (*dimissemus*) Ростислава да чува Тренчин, што је било логично повезано с правцем из којег је војска Беле IV упала у Моравску у лето 1253. године. Био је то такође стари уходани пут који је из Панонije, долином Ваха, преко Тренчина и Ухерског Брода водио ка Оломоуцу и даље Шлезији.[9] Коначно, не бисмо искључили претпоставку да се Ростислав, након извојеване победе над Чесима код Тренчина, придружио свом тасту заједно са својим ратницима негде на тлу Моравске, барем на то упућује исказ из краљевске повеље (*predicto nostro genero ad nos rediit*). У том случају, био је то први сусрет руског кнеза са земљом у којој ће у будућности „краљевати" његова кћи Кунигунда. Да закључимо, Ростислав се у лето 1253. године, вероватно током јуна и јула, налазио у тврђави Тренчин, односни на угарско-чешкој граници.

Због разумевања даљег излагања везаног за Ростислављев „чешки итинерариј", осврнућемо се на недоумицу ко је све могао да чини Ростислављеву војску те 1253. године. Из речене повеље сазнајемо да су двојица Ростислављевих сабораца у бици која се одиграла на угарско-моравској граници – *Premisl cum fratre suo nomine Nosk* – заправо били – *jobagiones castri Trenchyniensis*. Реч је, дакле, о локалном становништву, војничком сталежу који је служио у овдашњој пограничној краљевској тврђави и које се стицајем околности борило под Ростислављевим барјаком. Коначно, и даривани посед (*terra Dulow*) овим војницима који су стекли племићки статус, налазио се у Тренчинској жупанији.[10] Међутим, како је приличило једном кнезу и краљевом зету, Ростислав је, верујемо, уз себе у својој служби морао имати личну оружану пратњу која дакако није морала бити бројна, али свакако ритерска и спремна да се упусти у бој са противником. Могуће да су ту пратњу чинили остаци оне руске дружине која га је пратила од времена столовања на галичком престолу, и времена борбе за Галич чији траг је видљив и у бици на реци Лајти 1246. године. Да ли су к томе уз Ростислава могли бити и људи који су дошли са његових нових, угарских, поседа или су то били витезови које му је одредио лично таст? Овде се заправо отвара итинерариjско питање да ли су то могле бити снаге из плодне Мачве, односно да ли је Ростислав средином 1253. године већ био господар ове земље. По нашем раније изнетом уверењу, одговор је потврдан. Међутим, у методолошком смислу, проблем на овом месту је нерешив и надасве хронолошке природе. Збивања о којима је реч односе се на лето 1253. године, а Ростислав је, као што нам је познато, први (и једини) пут поменут као господар Мачве 28. јула 1254. године у повељи Беле IV, на формалном списку државних великодостојника.[11]

Уместо да на овом месту ставимо тачку на једну заокружену итинерариjску целину, одлучили смо да направимо хронолошку прогресију или, другим речима, временски

---

nostro genero ad nos redyt grauiter uulneratus unum militem cum armis nobis captiuatum presentando..." H, VI, 97–99.

8 Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, 221; B. Włodarski, *Polska i Czechy*, 13; *Истu*, *Polska i Ruś*, 142; В. Прокофьев, *Ростислав*, 145; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 40–41; В. Мандзяк, *Ростислав*, 140–141; P. Roháč, *Boj o babenberské dedičstvo*, 33.

9 P. Roháč, *Boj o babenberské dedičstvo*, 32, напомена бр. 45.

10 H VI, 98, č. 63.

11 F, IV/2, 218.

скок у будућност. Ахронолошки поступак утолико има смисла јер ће се тематски и даље односити на Ростислављево присуство у угарско-чешким односима, односно у рату за наслеђе Бабенберга. Залагањем папске курије, 3. априла 1254. године у Будиму је био склопљен мир између Угарске и Чешке, по којем су тада већ новом чешком краљу, Пшемислу Отакару II, припали Аустрија и мали део Штајерске, док је већи део Штајерске доспео у руке Арпадовића. Међутим, угарско-чешки сукоб је обновљен у лето 1259. године када је Белин син, млади краљ Стефан, опустошио Карантанију. Током зиме 1259/1260. године, штајерски великаши су прихватили власт чешког краља. Нови рат се није могао избећи. Његово исходиште била је битка код Кројсенбруна на Моравском пољу, до које је дошло 12. јула 1260. године, и у којој су Мађари и њихови савезници претрпели тежак пораз. Штајерска и Аустрија су након боја, по новом мировном споразуму (Беч, 31. марта 1261), припале чешком краљу.[12] Улози у овом рату и Кројсенбруншкој бици били су доиста велики. Како је на једном месту запазио Ђула Кришто, уочи одлучујућег сукоба те 1260. године, цела средња и источна Европа имала је своје представнике у два супротстављена војна табора.[13] Нас овом приликом интересује само питање могућег присуства „балканских одреда" у бојном поретку угарског краља.

Извор који непосредно говори о владарима и народима који су се нашли у пораженој војсци угарског краља је писмо победника битке, чешког краља Пшемисла Отакара II, које је 8. октобра 1260. године било састављено за папу Александра IV. Заправо, реч је о својеврсном формулару, сачуваном у хроници *Другōī Козминоī конт̄инуат̄ора*.[14] У духу и стилу истинског хришћанског монарха, чешки краљ је известио папу о свом великом тријумфу извојеваном у тешком рату (*grauis belli*) са угарским краљем и о мировним преговорима који су након њега уследили. У својој епистоли побројао је такође владаре и народе из непријатељске коалиције коју је победио. Поименично су, наиме, били наведени угарски краљеви Бела и његов син Стефан, руски краљ Данило Романович, његови синови и други Русини и Татари који су му дошли у помоћ, те пољски кнежеви Болеслав Стидљиви Краковски и Лешко Лужички.[15] Затим је прешао на опис „безбројног мноштва нељудске масе Кумана, Мађара, непријатељских Словена, Секеља и Влаха, Бесермења и Исмаилћана", који се завршава са кључним поменом – „шизматика такође, наиме Грка, Бугара, Рашана и Босанаца јеретика".[16]

Одавно је констатовано да су наведене речи у писму Пшемисла Отакара II имале јасан идеолошки карактер и да се иза њихових хипербола крила надасве политичка

12 Václav Novotný, *České dějiny. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, I-4, Praha 1937, 80–94; Gy. Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, 134–136; H. Dopsch – K. Brunner – M. Weltin, *Österreichische Geschichte*, 454–455; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 56–64.

13 Gy.Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, 135.

14 *Příběhy krále Přemysla Otakara II*, FRB, II, Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus, ed. Josef Emler, Praha 1874, 315–318; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (= RBM), II. ed. J. Emler, Prague 1882, 103–104, č. 271; F IV-3, 15–16.

15 „... Belam, et natum eiusdem Stephanum, Ungarie reges illustres, et Danielem, Regem Russie, et filios eius, et ceteros Ruthenos et Thartaros qui eidem in auxilium venerant, et Boleslaum Cracouiensem, et Lestkonem iuuenem Lansaciae duce". Исто.

16 „... et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Valachorum, Bezzermninorum et Hysmahelitarum, scismaticorum etiam, utpote Graecorum, Bulgarorum, Rusciensium et Bosnensium haereticorum". Исто.

амбиција чешког краља да се у односу на пораженог супарника који је око себе наводно окупио небројено мноштво „кривоверника", прикаже у што бољем светлу као истински хришћански владар пред очекиване мировне преговоре и нову расподелу богатог бабенбершког наслеђа.[17] Упркос тим недвојбеним сазнањима и логичној сумњи у њихову потпуну истинитост која се (сумња, дакако) не сме унапред искључити, податак о бројним народима у војсци Беле IV 1260. године у историографији је прихваћена са великим респектом.[18] Изузетак није био ни у случају помена Срба, Босанаца, Бугара и Грка.

Уопштено гледано, издвојила су се два приступа у разматрању овог питања. Наиме, да су поменути „шизматици" и „јеретици" долазили из области које су се током педесетих година XIII века налазиле под влашћу амбициозног господара Мачве, Ростислава Михаиловича, односно, да су своје помоћне одреде угарском краљу послали заправо владари Србије, Босне, Бугарске и Никејског царства (Византије). Две групе мишљења се у најмању руку преклапају, ако не и искључују. На другој страни, конкретан помен из писма Пшемисла Отакара II без сумње је парадигма оних историографских извора који непресушно показују свој интерпретативни потенцијал. Наравно, имајући у виду оно што су већ пре нас рекли наши претходници, унапред знамо да је кључ решења овог истраживачког проблема у потрази за упоредним изворима који би оснажили наведене претпоставке.

За почетак ваља поставити питање да ли постоји извор који би непосредно посведочио о Ростислављевом учешћу у бици. У кругу угарске дипломатичке грађе, нажалост, не постоји. С друге стране, видели смо да је чешки краљ у поменутом писму своје непријатеље поделио на две скупине. На владаре који су (са својим одредима) у рату били лично присутни и народе (те њихове неименоване владаре !?) који су, по свему судећи, чинили савезничке одреде угарског краља. О Ростиславу, међу наведеном, на неки начин узвишеном групом владара-савезника угарског краља који су заврђивали пажњу чешког двора, овде нема ни помена. Недоумицу буди наше сазнање да је Ростислав тада био господар Мачве и да је у годинама уочи Кројсенбруншке битке на Балкану стекао значајну моћ и тековине. Да ли је изостављање зета угарског краља из круга учесника битке била тек „грешка" канцеларије чешког краља или снажан аргумент да он у њој није учествовао? Да недоумица буде утемељенија, у то време, Пшемисл Отакар II и његов двор нису могли предвидети догађаје, и нису знали да ће већ наредне године (25. октобра) Кунигунда, кћи Ростислава Михаиловича и унука Беле IV, након

17 Упореди: Václav Chaloupecký, *Uherská politika Přemysla Otakara II*, у: *Od pravěku k dnešku, sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, I, Praha 1930, 158–159; V. Novotný, *České dějiny*, I-4, 90–91; Antoni Barciak, *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otokara II, Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otokara II: studium z dziejów czeskiej polityki zagranicznej w drugiej połowie XIII wieku*, Katowice 1982, 76–77; Josef Žemlička, *Přemysl Otakar II, král na rozhraní věků*, Praha 2011, 111–112; Йитка Комендова, *„Schismatici et Tartarorum servitores", Русь в официальной идеологии Пржемысла II Оттокара*, у: *Данило Романович і його часи*, за редакції Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, Івано-Франківськ–Краків 2017 (Colloquia Russica. Series II, vol. 3), 253–255.

18 За сумњу у вези са народима поменутим у писму чешког краља упореди: I. Szaranewicz, *Die Hypatios Chronik*, 85–86, 144–145; Христо Димитров, *Българо-унгарски отношения през средновековието*, София 1998, 169.

успешних преговора и склапања мира с Угарском, постати његова супруга и чешка краљица, а господар Мачве његов таст.[19]

У прилог претпоставци да је Ростислав учествовао у овом рату може да послужи пример изостављања, „с чешке стране", још једног учесника битке владарског ранга. Наиме, састављачу писма није било познато, или значајно да истакне, да је у угарском табору био куманski кан Алпар, чије је име као учесника похода сачувано захваљујући угарском хроничару (једино, уз помен имена два угарска краља Беле и Стефана, дакле и овде је Ростислав изостао !).[20] Управо је Куманима и њиховом вођи припала врло важна улога у бојy, јер су они, раме уз раме са младим краљем Стефаном, укрстили оружје с витезовима Пшемисла Отакара II, док је краљ Бела закаснио на бојно поље и потом се изгледа дао у бег.[21] У сваком случају, тешко се може поверовати да су господар Мачве и његови одреди пропустили битку код Кројсенбруна. Присуство су налагали сам Ростислављев статус члана краљевске породице и значај рата за који се угарски краљ спремао током целе прве половине 1260. године. То би био необјашњиви раскид са традицијом која је пратила његово учешће у бици на Лајти 1246. године или у походу на Моравску 1253. године. Изузев ако у то време Ростислава није скрхала нека, нама непозната, болест.[22]

Управо из наведених разлога, истраживаче је Отакаров помен „scismaticorum etiam, utpote Graecorum, Bulgarorum, Rusciensium et Bosnensium haereticorum" упућивао на Ростислава Михаиловича и његове трупе, али са појединим разликама у интерпретацији извора, вредним помена. Већ је Спиридон Палаузов закључио да су речени Бугари и Босанци морали стајати под Ростислављевим заповедништвом у том бојy.[23] Палаузовљев став затим подржавају Норберт Мика и Виктор Мандзјак. Мика, наиме, сматра да је Ростислав сам предводио Бугаре и Босанце који су стигли из његових земаља (Мачве, Босне и делова Бугарске), док Мандзјак Ростислављево лично присуство у походу прихвата хипотетички.[24] На сличан начин, али наводећи овом приликом Грке и Бугаре у војсци Белиног зета, речени извор је одавно протумачио Густав Венцел.[25] Док су за Еугена Дарка Бугари, Срби и Босанци несумњиво долазили из Ростислављевих области, мада се то није могло тврдити и за Грке.[26] Учешће у бојy „јужнословенских дружина" кнеза Ростислава Михаиловича прихватао је и Антоније Флоровски, при чему је ваљда посредно подразумевао његово присуство.[27] У сличном тону, о учешћу „Ростислављевих Босанаца и Бугара" говори у својој синтези *Историје Мађара* Балинт Хоман.[28] Џон Фајн пажњу посвећује само Бугарима. Ростислав их, по

19 F. Palacký, *O Ruském knížeti*, 23; V. Novotný, *České dějiny*, I-4, 102–106; Jörg K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen, Der goldene König*, Graz–Wien–Köln 1989, 122–129; J. Žemlička, *Přemysl Otakar II*, 116–121.

20 SRH I, 468–469.

21 Gy. Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, 135–136.

22 Упоредити нашу расправу: Дю. Гарді, *Остання зустріч*, 202–203.

23 С. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 48.

24 N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 59; В. Мандзяк, *Ростислав*, 142.

25 G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 9.

26 Eugen Darkó, *Byzantinisch-ungarische Bezihungen in den zweiten Hälftedes XIII Jahrhundert*, Weimar 1933, 17.

27 А. Флоровский, *Чехи и восточные славяне*, 232.

28 Bálint Hóman, *Magyar történet*, I, Budapest 1939, 574.

његовом мишљењу, доводи из Видинске области која се у то време налази под његовом влашћу.[29] И да не заборавимо мишљење два велика зналца Ростислављеве биографије. Без непосредног коментара извора, Франтишек Палацки и Мор Вертнер држали су да је господар Мачве био учесник Кројсенбруншке битке.[30] Коначно, на основу нашег увида у литературу, морамо истаћи да су поједини аутори попут Алфонса Хубера, Ђуле Паулера, Вацлава Новотног или Ђуле Криштa, без расправе, Ростислава изоставили као могућег учесника битке.[31]

Ростислављева Мачва, односно Оностранu Срем, донедавно у поседу породице сестре угарског краља Маргарете Арпадовић, доиста је током прве половине XIII века била земља насељена словенским (српским) и грчким становништвом грчког обреда (*Grecorum ritum tenent... Sclavi et Greci*), како нам о томе речито сведочи папско писмо везано за оснивање католичке сремске бискупије (1229).[32] Пролазак куманских и монголских војски кроз Срем 1241/42. године могао је евентуално да десеткује становништво, али не и да у корену измени његову етничку и верску структуру карактеристичну за ову област пограничја.[33] Барем по овој околности, ако прихватимо писмо чешког краља као веродостојан извор за битку, поменути Јужни Словени и Грци су хипотетички гледано могли доћи и из Мачве, а у ширем смислу и суседних области које су у међувремену потпале под власт руског кнеза.

Ростислав је током педесетих година XIII века из Мачве као првобитног језгра своје „државе" проширио свој утицај и на суседне Бугарску и Босну. О утицају који је имао на бугарском владарском двору и у бугарским земљама средином педесетих година XIII века спремни смо да говоримо у наредном поглављу нашег рада. Примера ради, у једном тренутку предузимљиви руски кнез ће се окитити звучном царском бугарском титулом *Imperator Bulgarorum*,[34] док је чешки хроничар описујући склапање брака свог краља Пшемисла Отакара II 1261. године, знао да је његова нова супруга и будућа чешка краљица Кунигунда била кћи „Rostislai [Hostislai] Ducis Bulgarorum".[35] По свему судећи већ за Ростислављевог живота, у састав његових области улазио је и посед Белин, тј. Бељина у Семберији с друге стране Дрине.[36] Мада је реч о увреженом ставу историографије, на постојање Ростислављевог утицаја у Босни заправо указује тек титула његове удовице Ане (*Agna... Domina de Bozna et de Mazo*) и млађег сина Беле (*Bela... Dux de Machow et de Bozna*), који су, поред Мачве, били господари, односно

29 John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans, A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*., Michigan 1987, 173–174.

30 František Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, II-1, Praha 1875, 33–34; M. Wertner, *Boris und Rostislaw*, 194.

31 Alfons Huber, *Geschichte Österreichs*, I, 538–540; Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, 236–239; V. Novotný, *České dějiny*, I-4, 83–84; Gy. Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, 135–136.

32 VMH I, 88–89, č. 159; М. Динић, *Срйске земље*, 276–280.

33 Видети наш рад: Đ. Hardi, *Cumans and Mongols in the region of Srem*, 84–105.

34 Z, I, 5.

35 *Letopisy české odroku 1196 doroku 1278*, 297; Такође: *Cosmae chronica Boemorum*, edente D. Rudolfo Köpke, (*Annalium Pragensium parsI. a. 1196–1278*), MGH, SS, IX, edit Georgius Heinricus Pertz, Hannover 1851, 178.

36 Александар Крстић – Невен Исаиловић – Александар Јаковљевић, *Б(иј)ељин(а) – земља, кнешшво, архиђаконаш, дисшрикш, нахија*, Историјски часопис, 67, 2019, 13–54.

кнежеви, Босне.[37] Ростислав, међутим, није користио речену титулу или такав пример није остао сачуван. Босанска интитулација код Ростислављевих наследника је доиста могла бити плод неког његовог личног похода или већ ранијег похода угарског краља на Босну који је за исход имао, како сматрају историчари, присвајање њених североисточних области Усоре и Соли.[38] Ове две области су током целе друге половине XIII века биле (као такозвани угарски део Босне) макар формално повезане с Мачвом, односно господарима и управницима ових пограничних области. Након изумирања мушке лозе Ростислављевича (1272), Мачва са Усором и Соли се налазила у поседу краљице мајке Елизабете Куманке, а потом још једног угарског зета, бившег српског краља Стефана Драгутина.[39] У светлу ових чињеница, закључак оних аутора који су Haereticos Bosnensium видели у саставу војске Ростислава Михаиловича није био без основа. Ипак, недоумице и даље постоје. Наиме, добро је познато да је истовремено у унутрашњој Босни и даље владао владар из домаће династије. Био је то бан Пријезда, који је попут својих претходника признавао врховну власт угарског краља и као његов фамилијар држао поседе у Угарској. Стога су редом историчари Босне, попут Владимира Ћоровића, Симе Ћирковића и Младена Анчића без двоумљења закључили да је Пријезда као веран угарски вазал, у лето 1260. године, такође дао помоћне одреде Бели IV.[40] Како смо већ раније констатовали, није овде по среди питање под чијом су се заставом, хипотетички наравно, у већем броју нашли босански ратници – оном „царском" Ростислављевом или банском Пријездином, већ је по среди интерпретативна моћ садржаја писма Пшемисла Отакара II као историјског извора.

Од свих могућих „православних и јеретичких балканских учесника" Кројсенбуршке битке, присуство Срба није довођено у питање, нити су они посебно сврставани у табор Ростислава Михаиловича.[41] Овај став је утемељен на вестима такозване хронике Отакара Штајерског (*Ottokars österreichische Reimchronik*), чији је аутор Otokar oûz der Geul, пишући своје дело истина с пристојне временске дистанце (почетком XIV века), уз доста занимљивих појединости приказао владарски скуп уприличен поводом сватова млађег сина краља Беле IV, истоименог славонског херцега Беле, и Кунигунде Бранденбуршке, сестричине чешког краља, одржан 5. октобра 1264. године на аустријско-угарској граници близу места Потенбург.[42] Био је то без сумње један од

37 VMH, I, 273, 276, 303.

38 Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882, 84–86; G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 11; Константин Јиречек, *Историја Срба, йрва књиīа, до 1537. īодине*, друго, исправљено и допуњено издање, превео Ј. Радонић, Београд 1978, 177–178; Владимир Ћоровић, *Хисшорија Босне*, I, Београд 1940, 206–207; Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 73; Јелена Мргић, *Северна Босна 13–16. век*, Београд 2008, 58–59.

39 Упоредити: Исто.

40 В. Ћоровић, *Хисшорија Босне*, 207; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 73; Mladen Ančić, *Na rubu Zapada, Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001,105–106.

41 Детаљније: Đura Hardi, *„Balkanske snage" u češkim pohodima ugarskog kralja Bele IV*, у: *Studia Balkanica Bohemoslovaca VII*, Eds. Vaclav Štěpanek – Jiři Mitaček, Přispěvky přednesene na VII. mezinarodnim balkanistickem sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016, Brno 2017, 191–207.

42 Alfons Huber, *Diesteierische Reimchronik und das östereichische Interregnum*, Mittheilungen des österreichischen Instituts für Geschichts forschung 4, 1883, 41–74; U. Liebertz-Grün**,** *Ottokarv. Steiermark*, Lexikondes Mittelalters 6, ed. J. B. Metzer, CD-ROM Ausgabe 2000, 1587–1588.

највећих владарски скупова тог доба, одржан под покровитељством чешког и угарског краља, као коначна потврда измирења и савеза две владарске куће.[43] Међу учесницима свечаности хроничар је, с угарске стране, поред краљева Беле и Стефана, у њиховој пратњи набројао још три краља: руског (*kunic von Râzen*) – по свему судећи Лава, сина недавно преминулог руског краља Данила Романовича,[44] затим краља Мачве (*kunic von Matschouwe*) и краља Србије (*und der kunic von Sirvîe*).[45] Вацлав Новотни је луцидно приметио да су том приликом Белу IV пратили сви они који су га на истом месту пре четири године, истина под бојном опремом и оружјем, пратили у бици против Пшемисла Отакара II.[46] Додуше, већ је Константин Јиречек констатовао да у то време Ростислав Михаилович више није био међу живима (умро је, *ante quem*, 15. јула 1264).[47]

Исцрпљујући полако разматрање широког поља ставова историографије, можемо закључити да је писмо Пшемисла Отакара II упућено папи Александру IV из 1260. године кључни извор за расправу о учешћу Ростислава Михаиловича у бици код Кројсенбруна 12. јула 1260. године. Ростислављево присуство тог дана на том страшном месту или макар учешћа одреда који су потицали из његових династичких области, логична је претпоставка. Можда је Угарска те 1260. године претрпела пораз и губитак Аустрије и Штајерске, што ће ускоро довести до раздора у кругу владарске породице и мучног рата између краља Беле IV и његовог сина и наследника младог краља Стефана.[48] Ипак, за Ростислава није све тако било црно јер је наредне године, како смо већ видели, његова кћерка Кунигунда постала супруга чешког владара Пшемисла Отакара II. У пограничном Пожуну, тј. Братислави, млада је 25. октобра сходно ранијем мировном споразуму дата у руке просца да би потом, доспевши у престони Праг, супружнике шест бискупа крунисали у Цркви Светог Вита за краља и краљицу Чешке. Збило се то на великој церемонији уприличеној за први дан Божића, 25. децембра 1261. године, у присуству бројних угледних гостију од којих је чешки хроничар посебно истакао породицу краљевског рођака, бранденбуршког маркгрофа Отона.[49] Да ли је Ростислав имао прилику да испрати кћерку до Пожуна или даље није нам познато. Пола године након сватова, млада краљица Кунигунда је 15. јула 1262. године у Прагу, на петицију свог супруга такође потврдила патронатско право вишеградске Цркве Блаженог Петра над црквом у Будечу. Приликом састављања повеље међу сведоцима ове привилегије на првом месту краљица је поменула „venerabilis mater nostra domina Anna de Galatia, de Machow et de Rodna".[50] Ростислављева супруга, кнегиња Ана, дакле у лето 1262. године, налазила се у Прагу у посети својој кћерци и зету.

43 Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, 236–239; V. Novotný, *České dějiny*, I-4, 125–127; J. Hoensch, *Přemysl Otakar II*, 127; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, 65–67; J. Žemlička, *Přemysl Otakar II*, 120, 127.

44 За идентитет руског краља видети наш рад: Дюра Гарді, *Хто був der kunic von Râzen на весіллі герцога Бели, молодшого сина угорського короля Бели IV і Кунігунди Бранденбурзької, яке відбулося біля міста Pottenburg 1264 року*, Княжа доба, 5, 2011, 193–207.

45 *Ottokars österreichische Reimchronik*, MGH, Deutsche Chroniken, V-1, Ed. Joseph Seemüller, Hannover 1890, 106.

46 V. Novotný, *České dějiny*, I-4, 127.

47 Детаљније у нашем раду: Ђура Харди, *Када је умро їосūодар Мачве Росūислав Михаиловић?*, Споменица Историјског архива „Срем", 11, 2012, 22–34.

48 Attila Zsoldos, *Családi ügy, IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*, Budapest 2007.

49 *Letopisy české od roku 1196 do roku 1278*, 297; *Cosmae chronica Boemorum*, 178.

50 CDB, V/1, 512–513.

VI.
ПУТОВАЊЕ НА ЈУГ

Мачва Ростиславу очигледно није могла да надомести губитак Галиције, јер како бисмо иначе објаснили околност да је до краја живота у својој титули истицао Галицију, а пређутао господство над Мачвом или већ Оностраним Сремом. Још мање је изгледа власт над Мачвом задовољавала владарске амбиције руског кнеза у улози зета угарског краља. Наметнути долазак на јужно угарско пограничје пружио је Ростиславу могућност да свој поглед усмери ка суседним јужнословенским земљама и започне према њима да води самосталну политику. Верујемо уз подршку или макар благонаклоност таста. У сваком случају, симболично речено, из Мачве су путеви и амбиције Ростислава водили даље на југ. О политици господара Мачве према Србији, због ћутања извора, не знамо ништа. О присутности у Босни наизглед знамо нешто више, али опет недовољно да се збори о времену и месту неког његовог прекодринског боравка.

Насупрот ових непознаница, у потрази за поузданим итинерацијем Ростислава Михаиловича расположиви извори нас утабаном стазом воде у правцу Бугарске. Наиме, на ову околност упућује неуобичајено важна улога Ростислава Михаиловича у угарско-бугарским односима педесетих година XIII века која данас представља сасвим познату тему у историографији.[1] Вести о Ростислављевом присуству у политици Другог Бугарског царства ипак су ограничене. Своде се на тек неколико, истина упечатљивих, непосредних извора, међу којима је по значају на првом месту историјско дело византијског великодостојника и писца Георгија Акрополита који је имао прилику да лично упозна Ростислава и с њим послује.

Што се савремене историографије тиче, не постоји ни трунка сумње да је у Акрополитовом излагању извесни „ὁ Ῥῶσος Οὖρος" – или на другим местима једноставно „Οὖρος" – представљен као „таст цара Бугара (Михаила II Асена) и зет угарског краља", био управо наш Ростислав Михаилович.[2] Њему је као блиском и без сумње

1 Петър Ников, *Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 година, Историко-критично изследване*, Сборникъ на Българската академия на наукитѣ, Клонъ истори, ко-филологиченъ и философско-общественъ, книга 11, 1920, 57–110; Васил Златарски, *История на Българската държава през средните векове*, *Томъ III. Второ българско царство, България при Асѣневци (1187–1280)*, София 1940, 456–490; Ilka Petkova, *Nordwestbulgarien in der Ungarischenpolitik der Balkanhalbinsel im 13. Jahrhundert*, Bulgarian Historical Review, 1, 1983, 58–62; Христо Димитров, *Българско-унгарски отношения през средновековието*, София 1998, 153–166; Иван Божилов, *Фамилията на Асеневци (1186–1460), Генеалогия и просопография*, София 1994, 106–110, 113–114; Viorel Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimi Arpadieni*, Bucureşti 2008, 141–150.

2 Acropolites, I, 127; Преглед места помена Ростислава Михаиловича код Акрополита или касније Теодора Скутариота и другим византијским изворима: Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica. Sprachreste Der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen*, II, Leiden 1983, 237–238; Михаил В. Бибиков, *Byzantinorossica.*

утицајном рођаку бугарског цара припала улога главног бугарског посредника у мировним преговорима вођеним у лето 1256. године на реци Регини са никејским царем Теодором II Ласкарисом и самим Георгијем Акрополитом, у том тренутку царским великим логотетом задуженим за склапање споразума са другим владарима и државама.[3] Ако је једно време и постојала дилема ко је био власник, надасве титуле „ὁ Ῥῶσος Οὖρος" (Rōsos Uros), њу је дефинитивно разрешио већ Венцел Густав. Овај биограф „галичког херцега зета угарског краља Беле IV" луцидно је закључио да је Ростислављева титула Dominus везана за Мачву (Dominus de Machou), забележена у повељи Беле IV издатој 28. јуна 1254. године,[4] одговарала старој угарској титули úr. Последња је свој непосредни одраз нашла код Акрополита, приликом идентификације Ростислава у складу са његовом титулом и пореклом као Rōsos Uros или „руски господар".[5] Коначно, једини зет угарског краља који је педесетих година XIII века боравио у Угарској и који се у просторном смислу могао задесити на Балакну био је управо Ростислав. И да не заборавимо, већ поменути, драгоцени Акрополитов податак за разумевање одредница Ростислављевог бугарског итинерарија. У свом делу, добро обавештени византијски писац нам у два наврата доноси јединствену вест да је Ростислав, односно Rōsos Uros, био таст бугарског цара Михаила II Асена.[6] Захваљујући раду Гојка Суботића, данас је извесно да се најстарија кћерка Ане Арпадовић и Ростислава Михаиловича звала Ана. Тако јој је име било записано уз портрет на фасадној фресци Храма таксијарха Михаила у Костуру (Kastoria).[7] Ана Ростиславич се најраније могла родити 1243. године. Када је и са колико година постала бугарска царица, односно супруга Михаила Асена, може се само нагађати.[8] У ширем политичком контексту, овај брак је, по нашем мишљењу,

---

Свод византийских свидетельств о Руси, I, Москва 2004, 614; *Uroš*, у: *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, CD ROM Version, erstellt von Erich Trapp, unter Mitarbeit von Rainer Walther, Hans-Veit Beyer und anderen Wien 2001, no. 21194.

3 Из околности да је био велики логотет, царски великодостојник задужен за вођење дипломатских послова, Акрополит је имао прилику да непосредно упозна Ростислава Михаиловича. О достојанству великог логотета у датим преговорима: Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204–1261)*, Oxford University Press 1975, 164–165.

4 F, IV/2, 218; RA, no 1011.

5 G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 14–15; Преглед старије историографије даје: П. Ников, *Българо-унгарски отношения*, 60–61; За каснију интерпретацију значења титулатуре у византијском и угарском контексту детаљније: К. Јиречек, *Историја Срба*, 180, напомена бр. 99; Gyula Moravcsik, *Bizánc és a Magyarság*, Budapest 1953, 87–89; Георгије Острогорски, *Урум-деспот, Почеци деспотскоī достојанства у Византији*, у: Георгије Острогорски, *Из византијске историје, историоīрафије и ūросоūоīрафије*, Београд 1970, 211–214; Ferenc Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest 1989, 87–88.

6 Acropolites, I, 127, 152.

7 Gojko Subotić, *Portret nepoznate bugarske carice*, Zograf, 27, 1998/1999, 93–102; Gojko Subotić, *Les compositions votives sur la façade sud de l'eglise du Taxiarque Michel a Kastoria*, ЗРВИ LI, 2014, 249–272.

8 Још је Спиридон Палаузов разматрајући пример брака Ростислављеве кћери, на упоредном примеру Јелене, кћери Ивана II Асена удате за Теодора II Ласкариса (1235), приметио да су у овом делу Европе принцезе ступале у владарске бракове и са десетак година старости. Односно да нека старосна година и није била кључни предуслов за склапање брака. Придодајемо податак да је и угарски краљ Бела III кћерку Маргарету удао за византијског цара Исака II Анђела са непуних десет година. Н. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 31–32; Видети: M. Wertner, *Árpádok családi története*, 384–412; Mór

вероватно склопљен између 1253. и 1255. године. У сваком случају, вероватно у тренутку када је Ростислав већ био утврдио своју владавину у Мачви на једној страни, и у околностима заоштравања бугарско-никејских односа (1254) на другој – што је довело до приближавања Бугарске ка Угарској, које је утемељено брачним савезом.[9]

Ростиславов зет, Михаило II Асен (1246–1257), био је син моћног бугарског цара Иван II Асена и епирске принцезе Ирине Комнине. Родио се између 1238. и 1241. године.[10] На престо је ступио као дечак, након „ненадане" смрти свог полубрата Калимана, у тренутку општег опадања Бугарског царства које се нашло у позицији монголског трибутара. Малолетство бугарског владара и пасивност регентства на чијем челу је била његова мајка, искористио је никејски цар Јована III Дука Ватац. Никејске су трупе без већег отпора под власт Грка ставиле некадашње простране освајачке тековине Михаиловог оца. Тек смрт Јована III Ватаца, 4. новембра 1254. године,[11] дала је прилику младом, у међувремену тек стасалом Михаилу или пре његовом владарском окружењу да коначно оружјем делују против Никејског царства. У први мах, Бугари су имали успеха јер су преузели низ утврђених градова у Родопској области и покушали даље да освоје пределе Тракије и источне Македоније. Међутим, нови византијски цар, енергични Теодор II Ласкарис, није губио време. Већ током предстојеће зиме Ласкарис се на челу расположиве војске пребацио преко Хелеспонта и за релативно кратко време успео је да поново преузме скоро све недавно изгубљене тврђаве и земље изузев неосвојиве Цепине на Родопима. Великог удела у овом неочекиваном ромејском успеху имала је неодлучност Михаила II Асена и његових војсковођа који су се повукли из свог табора на реци Марици избегавши бој са никејским царем. На такав начин, крајем 1255. године, у велику корист Грка завршила се та дуга бојна година. Међутим, до кључног окршаја није дошло, већ су се обе стране припремале за ново ратно пролеће. Започела га је бугарска страна, пославши у Тракију војску од 4000 у међувремену за савезништво придобијених Кумана. Коњанички одреди степских ратника нанели су пораз затеченим никејским снагама, опустошили су пределе око града Димотике а затим се сходно свом

Wertner, *Margit császárné fiai*, Sz, 1903, 593–611; Luigi Tautu, *Margerhita di Ungheria imperatorice di Bisanzio*, Antemurale, III, 1956, 51–79.

9 У литератури се склапање брака обично датира у 1255. годину. Ова хронологија није немогућа. Већ је Мор Вертнер догађај ставио „око" 1255. године. Петар Ников је на основу анализе угарске дипломатичке грађе брак датирао у последњу четвртину 1255. године или најкасније на почетак 1256. године. Његов став затим доследно преузимају и други аутори. Међутим, овом приликом напомињемо само толико да Никовљева дипломатичка анализа има више недостатака. M. Wertner, *Az Árpádok családi története*, 473; П. Ников, *Българо-унгарски отношения*, 57–58; В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 456; С. Тодорова, *Дъщерята на Ростислав Михайлович*, 52–53; Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 157; John Fine, *The Late Medieval Balkans – A Critical Survey from the Late Twelfth century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1997, 159; И. Божилов, *Фамилията на Асеневци*, 108; В. Мандзяк, *Ростислав Михаилович*, 141; M. Font, *Prince Rostislav*, 502. Остао нам је недоступан рад који се претпостављамо непосредно односи на ову тему: Lubomíra Havlíková, *Cherchez la femme, Czech-Bulgarian Relations in the 13th Century*, у: *Българско средневековие: обшество, власт, история*, Сборник в чест на проф. Каймакамова Милияна, съст. Георги Николов и Ангел Николов, София 2013, 331–343.

10 За личност и владавину Михаила Асена: И. Божилов, *Фамилията на Асеневци*, 106–110; Геновева Цанкова-Петкова, *България при Асеневци*, София 1978, 138–148.

11 Demetrio I. Polemis, *The Doukai, A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, 108.

начину ратовања са пленом хитро повукли. У то време је у Тракију стигао Теодор II Ласкарис на челу релативно велике војске коју је са свих страна сакупио током претходних месеци у малоазијским провинцијама своје државе, придодајући јој и одреде незаобилазних најамника.[12]

Досегавши област града Визе, односно Бизије, одакле су наводно пред оштрицом мача никејских одреда главом без обзира побегли Кумани, Теодор Ласкарис је поставио свој војни логор на реци Регини. На овом месту нас Георгије Акрополит упознаје са ликом и улогом Ростислава Михаиловича. Наиме, сазнајемо да се након пристизања велике ромејске војске близу граница бугарске државе Михаило Асен поколебао и одлучио да склопи мир, који је као посредник требало да утаначи „ὁ Ῥῶσος Οὖρος" његов таст и уједно зет угарског краља. Михаило Асен је претходно преко једног изасланства уговорио безбедан долазак и одговарајући положају високог госта и царског рођака, сусрет Ростислава Михаиловича са Теодором II Ласкарисом. И доиста, на челу пратње сачињене од бугарских угледника, Ростислав је стигао у ромејски табор и примљен је са великим почастима. Склопио је мировни уговор и потврдио га је заклетвом у своје име и име свог зета. По слову споразума, Бугари су пристали да напусте надасве стратешки изузетно важну тврђаву, неосвојиву Цепину која је једина још остала у њиховом поседу,[13] као и на то да ће границе између две државе бити враћене на стање пре избијања рата. За ову ствар, Ростислав беше од ромејске стране „придобијен" богатим даровима – коњима, тканинама и прочим – који су по Акрополиту износили до 20.000 [иперпирона ?]. Након постизања споразума, василевс се са војском и даље задржао у области реке Регине, ишчекујући предају Цепине и још неких области у Македонији.[14]

На основу приказаног Акрополитовог казивања, убикацијски део Ростислављевог итинерарија из 1256. године посве је известан.[15] Кренувши без сумње из бугарске престонице Трнова са овлашћењима добијеним од зета, он се сусрео са царем Теодором II Ласкарисом и главним никејским преговарачем Георгијем Акрополитом на реци Регини у ромејском војном логору. Регина (Rēgina; Ergene у Турској) и данас тече кроз равницу источне Тракије и као лева притока близу Кипселе улива се у Марицу.[16] Ближе одређење места сусрета, тј. никејског војног логора, могуће да нам открива исти

12 О току бугарско-никејског рата 1254–1256. године и његовом исходу који је оличен такозваним Регинским миром: Alice Gardner, *The Lascarids of Nicaea, the Story of an Empire in Exile*, London 1912, 211–220; В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 447–464; И. Божилов, *Фамилията на* Асеневци, 106–110; Г. Цанкова-Петкова, *България при Асеневци*, София 1978, 138–148; Илия Г. Илиев, *Регинският мирен договор и средновековният град Цепина*, Епохи, V, 1997, 82–90; Nicholas Kanellopoulos – Joanne K. Lekeai, *The struggle between the Nicaean Empire and the Bulgarian state (1254–1256): towards a revival of Byzantine war tactics under Theodore II Laskaris*, Journal of Medieval Military History 5, 2007, 56–69; Alexandru Madgearu, *The Asanids The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185–1280)*, Leiden–Boston 2017, 240–243.

13 За стратешки значај Цепине на Родопима у контексту догађаја: D. Concev, *La Forteresse TZEПAINA – Cepina*, *Byzantinoslavica*, 20, 1959, 285–305; И. Илиев, *Регинският мирен договор*, 82–90.

14 Acropolites, I, 126–127.

15 Acropolites, I, 126.

16 Peter Soustal, *Thrakien (Thrace, Rhodope und Haimimontos)*, Tabula Imperii Byzantini Band 6., Wien, 1991, 425–426; Петър Коледаров, *Политическа география на средновековната българска държава*, II, София 1989, 65.

извор из којег сазнајемо да су ромејске снаге прогонећи Кумане досегле област источнотракијског стратешког града Бизије (Byzē, данас Viza), смештеног североисточно од Аркадиополиса, одакле су често покретани војни походи.[17] Потом је Теодор II стигао на Регину, где је подигао табор који је, по свему судећи, био смештен на горњем или средњем току ове реке. Према Ивану Божилову и Василу Гјузелеву, иако Акрополит није навео тачно место ромејског логора, он је морао бити постављен на поменутој реци југоисточно од Димотике.[18] Опет да претпоставимо: након Регине, Ростислав се вратио у Трново.[19]

Када је склопљен такозвани Регински мир и када је руски кнез походио источнотракијске пределе надомак Цариграда? У одговору на ово питање у историографији постоје најмање три приступа.[20] За хронологију догађаја пресудне су вести које нам доноси како поменути Акрополит тако и његов савременик Теодор Скутариот. Хроника царског дипломате и црквеног великодостојника Теодора Скутариота у приказу ових догађаја заснива се на изводима из Акрополитовог дела са драгоценим допунама које се срећом односе и на тему која нас занима.[21] Али, да кренемо прво од нашег главног изворника, дела великог логотета Георгија Акрополита. У приказу догађаја који су непосредно уследили у табору царске војске на реци Регини након што је склопљен мир, Акрополит се зауставља на опису оног који се збио на празник Преображења Господњег – 6. августа 1256. године. Како и не би када му је тај дан вероватно остао у трауматичној успомени. На основу једне дојаве о томе да је Ростислав заправо дао лажну заклетву и да Бугари не намеравају да испоштују договорене одредбе мира, плаховити цар је побеснео и за наводни неуспех преговора оптужио свог учитеља и великог логотета који је раније писмено утаначио споразум и вероватно иницирао високи износ дарова. Цар је наредио да се Георгије Акрополит казни – да буде избатинан са 24 ударца и јавно понижен. Оптужбе су ипак биле неосноване.[22] Мир је, дакле, свакако склопљен пре 6. августа 1256. (*datum ante quem*) и свакако су били у праву сви историчари који су га, руковођени Акрополитовом нарацијом, датирали на овај начин – пре 6. августа: крајем јула или првих дана августа, односно у лето 1256. године.[23]

17 Timothy E. Gregory, *Bizye*, у: A. Kazhdan, ed., *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, 292–293.

18 Иван Божилов – Васил Гюзелев, *История на Средновековна България, VII–XIV век*, София 1999, 507.

19 Овакво мишљење логично износи и: Н. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 46.

20 Преглед извора и ставова историографије даје: И. Илиев, *Регинският мирен договор*, 87, напомена бр. 2; За изворе посебно упоредити: *George Acropolites, The History*, translated with an introduction and commentary by Ruth Macrides, Oxford University Press 2007, 304–305.

21 Alexander Kazhdan, *Scoutariotes Theodore*, у: A. Kazhdan, ed., *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, 1912–1913.

22 Acropolites, I, 127–133; коментар код: Jean B. Pappadopoulos, *Théodore II Lascaris, Empereur de Nicée,* Paris, 1908, 93–97.

23 В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 463–464; Franz Dölger – Peter Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 3 Teil, (zweite erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Peter Wirth), München 1977, no. 1839; *Гръцки извори* за *българската история – Fontes Graeci Nistoriae Bulgaricae*, VIII, съставил Михаил Войнов, Извори за Българската история – Fontes Historiae Bilgaricae, XV, София 1971, 194, напомена бр. 5; Г. Цанкова-Петкова, *България при Асеневци*, 143; *Georgios Akropolites (1217–1282), Die Chronik*, übersetzt und erläutert von Wilhelm Blum, Stuttgart 1989, 233, напомена 149; P. Soustal, *Thrakien*, 425.

Акрополитово дело у хронолошком погледу допуњује Теодор Скутариот, прецизним обавештењем да је император Теодор II Ласкарис на предају Цепине чекао од празника Светих Петра и Павла – 29. јуна – до краја августа.[24] Иако са Скутариотовом вешћу историографија одавно располаже,[25] истакнућемо коментаре Рут Макридес, која закључује да је мир био склопљен током јуна, вероватно 29. дана тог месеца.[26] Иван Божилов, односно Божилов и Васил Гјузелев, констатовали су да је договор био закључен крајем јуна, почетком јула 1256. године.[27] У литератури, међутим, постоји мишљење да је мировни уговор склопљен већ у мају речене године. Ако смо у праву, по среди је грешка чији траг води до Франца Долгера (Dölger) и трећег тома његових *Регести царских исправа Византијског царства* („kurz vor 25. mai 1256"). Већ у другом издању Долгерове књиге, које је сачинио Петер Вирт, овај датум је уз непромењен пратећи текст исправљен на август („kurz vor 6. august").[28] Дајући поверење вестима Теодора Скутариота, можемо закључити да је Ростислав крајем јуна 1256. године боравио у ромејском царском војном логору подигнутом на реци Регини и да је по свему судећи 29. јуна, можда и раније, на том месту заклетвом ако не и својеручним потписом потврдио један мировни уговор.

Ростислављево присуство и улогу у склапању бугарско-никејског мира речито потврђује и проглас Теодора II Ласкариса упућен својим поданицима на истоку о недавним ратним успесима и тријумфу њиховог василевса.[29] Из његовог садржаја такође сазнајемо да је посредник у мировним преговорима био руски кнез (ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων), који је у име Бугара дао заклетву никејском цару. Молбе овог „достојног човека" су наводно омекшале василевса да одустане од првобитних максималних захтева које је намеравао да наметне „пораженој страни".[30] Коначно, и сам вичан литерата, Теодор Ласкарис је, приводећи посланицу крају, својим поданицима дочарао цео ток рата једном допадљивом алегоријом. По његовим речима, потакнути лакомошћу и зверским намерама, пас, младунче лава и мечка удружили су се и напали на Царство. Али ове

24 Theodoros Skoutariotes, *Ανωνύμου Σύνοψις Χρονική*, ed. Konstantinos N. Sathas, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, VII, Venice–Paris, 1894, 525. 1–5.

25 J. Pappadopoulos, *Théodore II Lascaris*, 92, напомена бр. 1 – сматра да су тог датума Ромеји већ и преузели Цепину.

26 R. Macrides, *George Acropolite*, 304; Под њеним утицајем: Dimiter G. Angelov, *Theodore II Laskaris, Elena Asenina and Bulgaria*, у: *Средновековният българин и „другите"*, Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов, София 2013, 292, напомена бр. 94; A. Madgearu, *The Asanids*, 243.

27 И. Божилов, *Фамилията на Асеневци*, 108, 110; Иван Божилов – Васил Гюзелев, *История на Средновековна България*, 507; Упоредити и: И. Илиев: *Регинският мирен договор*, 87; Под утицајем Божилова и Гјузелева: *Георгий Акрополит*, *История*, перевод, вступительная статья и приложения Петра И. Жаворонкова, СПб. 2005, 266, напомена бр. 814.

28 Упоредити: Franz Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453*, Teil. 3, München 1932, no. 1833, 1834; F. Dölger – P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden*, 3, no. 1839, 1839d; Такође видети: M. Angold, *A Byzantine Government in Exile*, 165; Vasil Gjuzelev, *Bulgarien und das Kaisereich von Nikaia (1204–1261)*, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 26, 1977, 143–154.

29 Будући да је цар до краја септембра 1256. године ишчекивао предају Цепине, посланица је настала након истека овог месеца.

30 *Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*, ed. Nicolaus Festa, Firenze 1898, 280.34–42; Превод посланице на бугарски језик: Георги Баласчевъ, *Писмо отъ императора Теодора II Ласкаръ по сключването мира съ царъ Михаила Асѣна (1256 г.)*, Минало, кн. 5–6, II, 1911, 60–66; Упореди и: В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 459–463.

звери беху поражене од Бога, искусивши ударац по глави тољагом ромејске царске војске. Пас је обезглављен, лавић се спасио бекством, док се мечка (ἡ ἄρκτος), неочекивано, у име ово двоје, појавила као посредник који је тражио мир код василевса.[31] Без дилеме, историографија је једногласно закључила, почевши од Алисе Гарднер, да је мечка у овој царској причи симболизовала управо Ростислава Михаиловича, док је по свему судећи пас представљао Кумане, а лавић Михаила II Асена и Бугаре.[32] Приказани садржај уједно представља и једини извор за нашу следећу претпоставку која додатно осветљава бугарски итинерариј и политику руског кнеза. Ако смо до сада, по логици ствари, могли наслућивати да је Ростислав, поред улоге главног преговарача бугарског цара, уједно био и његов помагач и учесник бугарско-никејског рата 1254–1256. године, обавештење о мечки која је удружена са друга два савезника, псом и лавићем, напала на Ромејско царство ову претпоставку потврђује. Нажалост, ако не рачунамо Акрополитов опис војног покрета Кумана у пролеће 1256. године, извори нас ускраћују у подробнијим вестима које би се односиле на деловање бугарске царске војске и евентуално Ростислављево присуство са неким војним снагама пре склапања Регинског мира.

Исход окончаног рата могуће да је запечатио судбину младог Михаила II Асена. Бурна дешавања која ће ускоро уследити у Бугарској проузроковаће поход Ростислава Михаиловича који ће за своје одредиште имати бугарску престоницу Трново. Будући да смо претходно изнели претпоставку да је Михаилович вероватно већ раније боравио у престоном граду Бугарског царства који је био полазна и завршна тачка његове дипломатске мисије из 1256. године, хипотетички произлази да му је пут до Трнова био познат. Насупрот томе, остаће непознаница из ког правца и одакле је руски господар кренуо у средиште Бугарске државе. Да ли из правца Северина и југоисточне Угарске, Дунав прешавши негде у Влашкој низији – како су то обичавале угарске краљевске војске, или евентуално из своје Мачве, уходаним балканским рутама јужно од Дунава. Наравно, не искључујемо могућност да је уз себе имао и неку речну флотилу као ослон напредовања. За ново Ростислављево путешествије једини непосредни извор опет је Георгије Акрополит. Мада је ромејски државник и писац у даљем току свог дела на једно време запоставио интересовање за бугарске прилике, поново им се враћа, описујући у 73. поглављу више крвавих преврата који су се тицали последњих мушких представника династије Асена. Обавештен од извесних становника Трнова, Акрополит нам саопштава да је осведоченог непријатеља Ромеја, бугарског владара Михаила II Асена, када је боравио изван града, смртно ранио његов брат од стрица Калиман.[33] Убивши га, Калиман је узео Михаилову удовицу за жену, намеравајући да присвоји власт над Бугарима. То му се није остварило, јер, како саопштава Акрополит, „ἀλλ᾽ ὁ Ῥῶσως Οὖρος μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τρινόβῳ τὴν θυγατέρα τοῦτον τὴν τοῦ Μιχαὴλ σύζυγον εἴληφε".[34]

31 *Theodori Ducae Lascaris Epistulae*, 282. 83–94.

32 Alice Gardner, *The Lascarids of Nicaea*, 218–219, и напомена бр. 1 на 219; видети расправу Андрееве и Залатарског: В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 462–463; Маргарета Андреева, *Статьи В. Н. Златарскаго по исторіи Болгаріи*, Byzantinoslavica, IV, 1932, 446–447; Васил Златарски, *Южна България следъ смъртьта на Иванъ Асѣня II и регинскиятъ миръ*, Сборникъ Б. Дяковичъ, София 1927, 336.

33 Калиман Асен, син севастократора Александра. И. Божилов, *Фамилията на Асеневци*, 113–114.

34 Acropolites, I, 152.

Код преводилаца Акрополитовог дела махом постоје два приступа у транскрипцији овог пасуса који нас посебно интересује. По једном: „али у Трново је са војском ушао Рос Ур и узео је своју кћерку, Михаилову супругу".[35] По другом: „али на Трново је са војском напао Рос Ур и узео је своју кћерку, Михаилову супругу".[36] На први поглед, реч је о ситницама које не мењају смисао разумевања превода. Тим више јер Акрополит даље објашњава да је Калиман – који је у међувремену очигледно побегао из Трнова – лутајући од места до места био убијен.[37] Међутим, цео ток догађаја, сведен на питање да ли је Михаилович ушао у Трново, код појединих историчара има посебну тежину. Проблем је тек посредно везан за питање Ростислављевог итинерарија, а суштински се односио на епилог догађаја, односно на легитимитет Ростислављеве титуле Imperator Bulgarorum.

Својевремено је Петар Ников уложио немали труд да докаже да Ростислав јесте напао на Трново, али га није освојио, јер град беше добро утврђен и у њему је наводно власт држала антиугарска бојарска странка која се залагала да на престо дође потоњи бугарски цар Константин Тих. Додуше, по Никову, Ростислав је узео са собом своју кћерку, која је поново постала удовица и била слободна. Његова титула Imperator Bulgarorum, сачувана у једној његовој повељи, није се дакле односила на освајање Трнова нити на трновски престо, већ је као ефемерна манифестација била ствар претензија руског кнеза или пре резултат освајања једног дела бугарских северозападних територија, могуће Видина, у коме је након Ростислављевог времена, шездесетих година XIII века, такође столовао један угарски вазал (и краљевски рођак) са титулом Imperator Bulgarorum, деспот Јаков Свјатослав.[38] Ову тезу је затим посебно настојао да оснажи Васил Златарски и она је данас постала уврежена у бугарској историографији.[39]

Ако се вратимо на раније приказано Акрополитово излагање, Ростислав је очигледно своју кћерку узео из Трнова, одакле пред њим беше побегао Калиман; за све остало историчари су морали да створе низ претпоставки које су се заснивале на другим претпоставкама. Не смемо превидети околност да је Ана Ростиславич била законита бугарска царица и да је преко ње, узевши је за жену сасвим могуће под присилом, узурпатор Калиман покушао не само да стекне легитимитет код Бугара већ и да се приближи Ростиславу и посредно Угарској, упркос околности да је испрва радио против њихових интереса. Претпоставка појединих историчара да је Ростислав наводно похитао у Бугарску да подржи убицу свог зета, по нашем мишљењу, ипак се коси са Акрополитовим казивањем.[40] Зашто онда Калиман приликом бекства из Трнова није

35 П. Жаворонков, *Георгий Акрополит*, 122; R. Macrides, *George Acropolite*, 334.

36 М. Войнов, *Гръцки извори за българската история*, 204–205; W. Blum, *Georgios Akropolites*, 170; Такође упоредити: П. Ников, *Българо-унгарски отношения*, 73–77; В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 470.

37 Acropolites, I, 152.

38 П. Ников, *Българо-унгарски отношения*, 66–77.

39 В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 469–470; I. Petkova, *Nordwestbulgarien in der Ungarischenpolitik*, 61–62; С. Тодорова, *Дъщерята на Ростислав Михайлович*, 54–56; Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 166.

40 Трагом Никова: I. Petkova, *Nordwestbulgarien in der Ungarischenpolitik*, 61; С. Тодорова, *Дъщерята на Ростислав Михайлович*, 56; Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 159; V. Achim, *Politica sudestică*, 146.

са собом узео своју младу и с њом кренуо код њеног оца? Уз све политичке обрте, мало је вероватно да се таква акција могла очекивати од крвника цара Михаила II Асена коме је Ростислав био покровитељ. Ростислав је такође до смрти свог зета свакако имао реални утицај на бугарском царском двору. Присетимо се да је управо он на челу бугарских великаша предводио мировно посланство на реци Регини. Не знамо какве су биле унутрашње прилике у Бугарској уочи склапања такозваног Регинског мира и не искључујемо могућност да је Ростислав само заступао интересе младог Михаила и владајућих кругова трновског двора који, по свему судећи, нису имали снаге да наставе рат против Никејског царства које се обрело са огромном силом на бугарским границама. Петар Ников је настојао да ову противречност реши антиципацијом даљег Акрополитовог излагања. Јер, византијски писац саопштава да је након погибије и Михаила Асена и Калимана (с којима је изумрла мушка лоза Асена), бугарска држава остала без законитог владара те су прваци за новог цара изабрали великаша Константина, Тиховог сина који није био члан владарске династије. По Никову су управо ти бугарски бојари чврсто држали власт у Трнову и овде нису пустили Ростислава. Изузев, приметио би неко, ако ова трновска господа није претходно протерала Калимана, спречивши га да са собом поведе бугарску царицу Ану, и руском кнезу отворила капије престонице Трнова.[41] Акрополит, истина, није обавештен да се Ростислав евентуално прогласио у Трнову за цара. Избор Константина Тиха је свакако уследио након његовог одласка. Нови владар Константин Тих је за упућеног Акрополита био много занимљивији, а претходно његово лаконско излагање имало је за циљ да свом читаоцу објасни како се овај бугарски великаш попео на бугарски престо. Наиме, у условима општег расула бугарске државе, Константин Тих се ускоро обратио за помоћ Теодору II Ласкарису. Постао је његов зет ородивши се преко Ласкариса и са Асенима, те је као никејски штићеник започео да води антиугарску политику.[42]

Да се стога посветимо извору свих претходних питања. Слажемо се са Петром Никовим и његовим истомишљеницима да је Ростислав преко истицања титуле бугарског цара изражавао тек своје претензије на ову земљу и да реално није имао династичких ни других права на бугарски престо, нити трајног утицаја у Трнову. Такође није немогуће да је држао од тог времена, или већ од пре, североисточне бугарске области са Видином, мада ову претпоставку не подупиру непосредни извори.[43] Међутим, све ове околности уопште не оспоравају могућност да је Михаилович доиста ушао у Трново, одакле је достојанствено извео своју ћерку Ану, у том тренутку законито крунисану бугарску царицу и удовицу Михаила II Асена. За нас је овакво тумачење недвосмислено.[44] Дакако, слажемо се с тим да Ростислав очигледно није имао снаге да се у Трнову дуже одржи, већ се одавде повукао.

Сем што су биле ствар претензија, средњовековне титуле су уједно морале имати упориште или у праву, владарској идеологији или у неком церемонијалном чину.

41 За фортификације Трнова: Иван Дуйчев, *Търново като политически и духовен център през късното средновековие*, у: Иван Дуйчев, *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*, София 1972, 416–417.

42 И. Божилов, *Фамилията на Асеневци*, 115–117.

43 П. Ников, *Българо-унгарски отношения*, 76.

44 На пример, заступају га: Н. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 46; К. Јиречек, *Историја Срба*, 180.

Управо истицање у Ростислављевој интитулацији звучног наслова *Imperator Bulgarorum*, у заправо данас јединој његовој сачуваној и нажалост недатираној повељи (1257?) која је тим вреднија,[45] посредно упућује на потврду његовог уласка у Трново. Предузимљиви Рјурикович могао је у тим околностима да искористи прилику и да се након изумирања мушке лозе династије Асена прогласи и крунише, на месту предвиђеном за овај чин, за бугарског цара. Макар је испуњавао један услов за такав чин и претензију. Током свог угарског периода живота, Ростислав је, поуздано знамо, и даље остао одан православној цркви, на шта је давно указао још Франтишек Палацки.[46] Ростислављев поход и, верујемо, улазак у Трново, збили су се након убиства Михаила II Асена. Ови догађаји се у историографији, у односу на омеђену Акрополитову подужу празнину у приказу бугарских односа, обично датирају на крај 1256, почетак 1257. године.[47] По нашем мишљењу, могуће да се Ростислав упутио у бугарску престоницу и с пролећа 1257. године.

Коначно, Ростислављеви бугарски успеси и присвајање бугарске царске титуле, по свему судећи су свој одраз нашли и у чешким земљама, надасве код континуатора хронике Козме Прашког. Овај хроничар је, наиме, 1261. године био добро обавештен да је будућа чешка краљица Кунигунда, као млада чешког краља Пшемисла II Отакара, била „filiam Rostislai [Hostislai] Ducis Bulgarorum".[48] Ову традицију касније су преузели чешки хроничар XIV столећа и огледа се код Јана Неплаха, Јана из Маригнола или Прибика Пулкава. Од Пулкаве ову вест је век касније преузео и пољски историчар Јан Длугош, који је по логици ствари отишао корак даље и закључио да је Кунигундина млађа сестра Грифина, удовица краковског кнеза Лешка Црног, била „matronam Bulgariae ortam".[49]

Зашто, међутим, чешки хроничар и уједно Ростислављев савременик није поменуо његову царску титулу? Не бисмо се усудили да на исти тас ваге ставимо исказ једног наративног извора и формалну Ростислављеву интитулацију у његовој оригиналној повељи. Интитулација свакако има неспорну изворну тежину. Могуће да одговор ипак

---

45 Z, I, 5.

46 F. Palacký, *O Ruském knjžeti Rostislawowi*, 34–35; Упоредити: Дюра Гарді, *Религиозная принадлежность князя Ростислава Михайловича во время его жизни в Венгрии*, у: *Rus' and Countries of the latin Culture (10th–16th c.)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Krakow 2016, 154–162; Дюра Гарді, *„Rutheni sunt schismatici": конфесійна належність руських князів Ростислава Михайловича та Лева Даниловича у світлі вибраних угорських і чеських дипломатичних джерел – порівняльний аналіз*, у: *Religions and beliefs of Rus' (9th–16th centuries)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Krakow 2018, 259–268.

47 П. Ников, *Българо-унгарски отношения*, 80–81; В. Златарски, *История на Българската държава*, III, 469; Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 159; И. Божилов, *Фамилията на Асеневци*, 113–114.

48 *Letopisy české od roku 1196 do roku 1278*, 297; *Cosmae chronica Boemorum*, 178.

49 „... Kunegundem, filiam Rostyslay ducis Bulgarie..." *Neplacha, opata opatovského, Krátká kronika římská a česká*, ed. Josef Emler, FRB, III, Praha 1882, 474–475; „... Cunegundym, filiam ducis Bulgarorum..." *Kronika Jana z Marignoly*, ed. Josef Emler, FRB, III, Praha 1882, 571; „... Gunegundem, filiam Rostilsai ducis Bulgarorum neptem Bele regis Ungarie", *Kronika Pulkavova*, ed. Josef Emler, FRB, V, Praha 1893, 152–153; *Joannis Długossii seu Longini canonici cracoviensis, Historiae Polonicae libri XII*, ed. Alexander Przezdyiecki, II, libri 6–8, (Opera Omnia, XI), Cracoviae 1873, 383, 505; Анализа историографије: G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 16–17; M. Wertner, *Boris und* Rostislaw, 185–186; M. Wertner, *Az Árpádok családi története*, 467–468; Wincenty Swoboda, *Księżna kaliska Bułgarką? Przyczynek do rozbioru krytycznego Annalium Długosza*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, (26) wol. 13–2, 1980, 71–77; Viktor Adamovič, *Belo IV. a Uhorsko v českých kronikách (do 14. storočia)*, Historické štúdie, Acta historica Posoniensia. XXIV, ed. Lukáš Rybár, Bratislava 2014, 44–62.

лежи у краткотрајности Ростислављевих бугарских царских амбиција. У сваком случају, питање заслужује посебну расправу. У једно смо макар сигурни: након 1257. године у ратним угарско-бугарским односима из неког разлога у изворима више не затичемо Ростислава Михаиловича, нити помен његовог имена. Међутим, у једној својој даровници из 1260. године издатој извесном Торди, сину Геура, на име поседа Cheusy који је припадао заладској тврђави, угарски престолонаследник, млади краљ Стефан, између осталог је навео и заслуге овог ратника током похода „in Bulgariam". О њима је Стефана лично известио иницијатор даровнице, његов таверник и заладски жупан, магистар Чак, који је и предводио поход.[50] Ђула Паулер је први закључио, узимајући у обзир ток обновљеног угарско-чешког сукоба око Аустрије и Штајерске као и власт Стефановог фамилијара у жупанији Зала, да је магистар Чак (заладски жупан 1256–1259. и 1260.[51]) предузео бугарски поход вероватно 1259. године. Ипак, од мале је то било користи за Ростислава. Константин Тих се одржао на престолу а Ростиславу је преостајало да и даље носи своју бугарску царску титулу и реално можда да влада неким бугарским областима (Видином). Паулерово мишљење постало је општеприхваћено у историографији.[52] Као што је познато, Бугари су током друге половине 1260. године искористили заузетост Угарске у рату са чешким краљем да би заузели Северински банат. У угарском походу на Бугарску 1261. године, његов покретач и главни актер био је син Беле IV, угарски престолонаследник Стефан. Да поновимо, о Ростиславу у угарским повељама насталим у вези са предстојећим ратовима нема ни помена.[53]

Приводећи излагање о Ростислављевим путовањима диљем балканских предела крају, дужни смо да се осврнемо на још један податак. Писац *Морејске хронике* саопштава да су у бици на Пелагонијској равници која се одиграла у јесен 1259. године, на страни Михаила Палеолога и Никејаца, међу бројним другим савезницима ратовали и Угри и Срби, чије су трупе лично предводили њихови краљеви.[54] Ако је краљ Угра хипотетички и могао бити син Беле IV, млади принц Стефан, будући да је српски владар Стефан Урош I у то време био осведочени непријатељ Никејског царства, Еуген Дарко је под краљем Срба који је по реченом извору располагао одредом од 600 људи, идентификовао управо Ростислава Михаиловича. Питање је остало отворено у историографији.[55] Ако тог лета 1259. године поглед уперимо у више од хиљаду

50 *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius,* Nagy Imre, ... Ráth Károly és Véghely Dezső. I-VIII, Győr, Budapest 1865–1891 (= H), 105–107; RA, no. 1768.

51 Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 231–232.

52 На мисао нам пада и могућност да је ова заладска војска на челу са Чаком, коју је упутио млади краљ Стефан, могла бити подршка Ростиславу током његовог похода на Трново, 1257 ?

53 О даљим угарско-бугарским односима у којима је главни актер био млади краљ Стефан: Gyla Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, у: *Hunfalvy-album, Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére. Kiadják tisztelöi*, Budapest 1891, 164–174, Gyula Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, Budapest 1986, 137–138; Х. Димитров, *Българо-унгарски отношения*, 170–175.

54 *The Chronicle of Morea, ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ*, ed. John Schmitt, London 1904, 238; *Chronicle of Morea*, translated from the Greek with notes and introduction by Harold E. Lurier, New York – London 1964, 178.

55 Eugen Darkó, *Byzantinisch-ungarische Bezihungen in den zweiten Hälfte des XIII Jahrhundert*, Weimar 1933, 10; F. Dölger – P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden*, 3, no. 1867g; упоредити преглед ставова историографије код: Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 167–168.

километара од Пелагонијске равнице удаљену Штајерску и Карантанију, тамо ћемо на челу својих куманских и угарских одреда „затећи" угарског престолонаследника Стефана Арпадовића. Био је то почетак новог великог угарско-чешког рата који ће се завршити наредне године битком код Кројсенбруна у којој су учествовали скоро сви вични оружју поданици и савезници угарског краља, а међу њима вероватно и одреди Ростислава Михаиловича. О овим догађајима већ је раније било подробнијих речи у нашој књизи. У том контексту, вести *Морејске хронике* требало би примити са великим опрезом.

VII.
ПОСЛЕДЊЕ ПУТОВАЊЕ

Ако се сложимо с мишљењем да је и смрт једна врста путовања, оног последњег на замршеним земаљским стазама и беспућима, ваља нам поставити питање када се преставио Ростислав Михаилович. Како о животу, тако и о смрти нашег кнеза историчари имају различита мишљења. Раније смо их већ сабрали на једном месту. Истраживачи су смрт Ростислава Михаиловича махом датирали између 1262. и 1264. године.[1] У срце проблема као да је проникао већ први истраживач Ростислављеве биографије – Франтишек Палацки, давне 1842. године. Он је, наиме, приметио да извори ћуте о Ростислављевом непосредном учешћу у збивањима од 1260. до 1264. године, поготово нема речи о његовом деловању током 1262. године, када се одвијао одлучујући династички сукоб између угарског краља Беле IV и његовог сина, младог краља Стефана V. На основу тога могло би се помислити, не без основа, да Ростислав тад више није био међу живима. Међутим, тек у папским булама из 1264. године Ростислав се помиње као покојник. Стога, закључио је Палацки, не може се сазнати када је тачно умро отац чешке краљице.[2]

Доиста, кључни извор који директно осветљава датум *ante quem* Ростислављеве смрти и новонастале прилике које је она проузроковала представљају познате буле папе Урбана IV, од 15. (и 16) јула 1264. године.[3] Почевши од прве, папа потврђује Ростислављевој удовици (vidua) Ани, кнегињи Галиције, господарици Босне и Мачве, и њеним синовима Михаилу и Бели, земље и поседе Белин,[4] и оне од Светог Димитрија које је њен отац, угарски краљ Бела, својевремено поклонио њеном мужу, покојном (quondam) кнезу Галиције Ростиславу, њој и њиховим наследницима. Предузео је папа овај акт умољен од стране Аниних родитеља, краља Беле и краљице Марије, као и на основу молбе и петиције саме Ане и њена два сина.[5] Беше то први познати помен Ростислава као покојника, а његове жене као удовице. С обзиром на то да је иза настанка ове буле стајала оправдана бојазан Ане и њеног оца, угарског краља Беле IV, да ће њене поседе и земље након смрти мужа угрозити њен брат млади краљ Стефан, може се логично претпоставити да подносиоци молбе након Ростислављеве смрти, која

1 О овој теми већ смо писали и дали преглед мишљења историографије. Детаљније: Ђ. Харди, *Када је умро їосйодар Мачве Росйислав Михаилович*, 22–34.

2 Palacky, *O Ruském knížeti Rostislawowi*, 38.

3 VMH, I, 273–274, 276, папа је 15. и 16. јула у вези са молбом краљевске породице издао четири документа на више црквених адреса, па и самом младом краљу Стефану, у циљу заштите права и поседа удовице, кнегиње Ане, и њених сирочића.

4 Белин, извесно Бељина у Семберији и Босни. Видети: А. Крстић – Н. Исаиловић – А. Јаковљевић, *Б(иј)ељин(а) – земља*, 13–54.

5 VMH, I, 273.

је формално променила однос снага у Угарској, нису одуговлачили с таквом молбом не би ли заштитили права и тековину Ростиславича.[6] Из свега наведеног можемо закључити да је први помен и уједно *datum ante quem* смрти Ростислава Михаиловича 15. јул 1264. године.

Из шареноликог историографског корпуса који сведочи о могућем приступу у разматрању овог питања, морамо навести и рад Всеволода Прокофјева. Њему није промакла Белина даровница издата 13. априла 1264. године магистру Лаурентију, тада судији краљевског двора, у којој је владар верном племићу поклонио три насеља у Барањској жупанији. Том приликом су редом биле наведене Лаурентијеве војничке заслуге, међу којима је на првом месту описано његово учешће у Јарославској бици (1245). О јуначком држању Лаурентија, који је том приликом на бојном пољу спасао Ростислава, већ смо подробно говорили у једном од ранијих поглавља ове књиге. Прокофјев је истражујући време Михаиловичеве смрти, у контексту наведене повеље, запазио да у приказу речених догађаја, деветнаест година касније, краљевска канцеларија, односно Бела IV, о свом зету говори као о живом човеку – Gener noster Ratislao Dux Galliciae.[7] У супротном, како је закључио овај историчар, да је Ростислав био већ покојан, уз његово име стајале би уобичајене фразе попут felicis(sime) memoriae, felicis recordacionis (или, додајемо, просто – quondam). Стога је Всеволод Прокофјев мислио да је Ростислав у априлу 1264. године још био жив, а да је преминуо у мају или јуну исте године.[8] Скоро да се у потпуности слажемо с овим судом, изузев ако по среди нису били рутина краљевске канцеларије и препис неке раније даровнице, што се не може искључити.[9]

На другој страни, ако прегледамо расположиве спискове државних великодостојника у повељама Беле IV, видећемо да у документу издатом 17. децембра 1263. године међу световним великодостојницима више не наилазимо на име краљевог зета, Ростислава Михаиловича.[10] Могуће је да он у том тренутку више није био међу живима.

Коначно, у историографији је присутно и једно друго хронолошко решење нашег проблема. Његов творац био је Ђула Паулер, који је закључио да је Ростислав умро крајем 1261, или почетком 1262. године. Ово мишљење (1262) је и данас уврежено у мађарској историографији.[11] Свој став Паулер је, свакако не случајно, изнео у чланку посвећеном бугарским походима млађег угарског краља Стефана. У контексту угарско-бугарских односа, наиме, мора се приметити да се Ростислављево име почетком шездесетих година XIII века више не помиње у вези с приликама у Бугарској.[12] Под утицајем Паулеровог запажања, о овоме смо и ми већ раније говорили.

---

6 Детаљније: A. Zsoldos, *Családi ügy, IV Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*.

7 F, IV/3, 196-200; RA, no. 1403.

8 Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 154.

9 На такву могућност указује сачуван фрагмент даровнице издате Лаурентију (1245 ?). F, IV/1, 196–197. Упоредити: RA, no. 1403.

10 ÁÚO, VIII, 55; RA, no. 1372.

11 Gy. Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, 170–171; У својој историји мађарског народа аутор ипак наводи да је Ростислав преминуо 1262. године. Исти, *A magyar nemzet története*, II, 252–253. Како је Паулер био научни ауторитет, његов став је и данас општеприхваћен у мађарској историографији. Опет видети: Ђ. Харди, *Када је умро госпођар Мачве Ростислав Михаилович*, 22–34.

12 Детаљније: V. Pauler, *István bolgár hadjáratai*, 164–174; A. Zsoldos, *Családi ügy*, 140.

Сем контекста угарско-бугарских односа, Паулер је своју претпоставку заснивао и на једном важном документу који доноси за нашу тему занимљив податак. Реч је о повељи краља Стефана издатој 5. децембра 1262. године у којој он потврђује недавно склопљени мир у Пожуну са својим оцем Белом IV. Међу одредбама уговора стајала је и она по којој се Стефан обавезује да, ако би кренуо у помоћ „херцегу Михаилу, најдражем брату нашем", његова војска неће смети да прође кроз земље његовог оца (краља Беле), нити ће смети да заузима и пустоши поседе барона који су у очевој служби, а који се налазе у оном делу државе који је припао Стефану.[13] Помен Ростислављевог старијег сина Михаила с кнежевском титулом, који је по свему судећи последњих месеци 1262. године управљао одређеном облашћу, за Паулера и његове следбенике значио је да је Ростислав тада већ био мртав, а да су његове земље наследили његови синови. Старији Михаило је наводно стекао Босну, а млађем Ростиславичу Бели припала је Мачва. Јер, само тако се могла разумети вест да је Михаилова област – наводно Босна – била одвојена од Стефановог дела државе територијом његовог оца, краља Беле IV. Како је Стефан недавним миром постао господар источног дела државе, оног с леве стране Дунава, укључујући притом и (овострани) Срем, није имало смисла да је Михаилу припала Мачва, већ само Босна, логично су закључили Ђула Паулер и његови бројни научни следбеници.[14] Да констатујемо: у династичком рату између оца Беле и незадовољног сина Стефана који се распламсао 1262. године и водио наредних лета, ми доиста више не затичемо Ростислава. А то би се морало очекивати.

Да је Михаило Ростиславич после оца наследио Босну, а његов брат Бела Мачву, није баш тако једноставно тврдити. За почетак, то не потврђују њихови формални наслови. Штавише, титулу господарице Босне и Мачве након Ростислављеве смрти, поуздано знамо, држала је само њихова мајка, херцегиња Ана, а њени синови нису били ословљени титулом dux.[15] По среди су били врло сложени династички односи у породици старог краља Беле IV. У једно смо уверени: краљ Бела и његова супруга краљица Марија, сигурно не би толико дуго чекали да код папске курије заштите права своје кћери Ане, која им је била главна политичка подршка у династичком сукобу са сином и братом Стефаном, да је њен супруг умро већ током 1262. године. Насупрот томе, поуздано располажемо са ипак каснијим *datum ante quem* смрти Ростислава Михаиловича – 15. јулом 1264. године. Руковођени овом чињеницом и вероватно потребним периодом да се са папском куријом размени угарска преписка, склони

13 „Interposito eciam consimili promittimus sacramento, quod si in subsidium Michaelis ducis, karissimi fratris nostri, exercitum aliquem mittere nos contingat, non mittemus, nec ipsum exercitum procedere paciemur per terram karissimi patris nostri, nec in possessionibus barronum, sui (sic) servientum eisudem karissimi patri nostri, quas iidem in porcione, nobis assignata, habent et possident, exercitum, quem miserimus, descensum aliquem facere, vel aliquod aliud spolium vel gravamen inferre aliquatenus paciemur", *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, ed. Knauz Ferdinandus, tomus I, Stigonii 1874 (= MES), 480; Уп. интерпретацију, односно делимични превод: Pauler, V. *István bolgár hadjáratai*, 169.

14 Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, 170–171; Zsoldos, *Családi ügy*, 27–28.

15 У булама од 15. и 16. јула 1264. године папска канцеларија, која је документе без сумње саставила на основу угарских супликација пристиглих с краљевског двора, односно из владарске канцеларије и канцеларије господара Мачве, Ана се ословљава као „Agna Ducissa Galitie, de Bosna et de Mazo domina", а њени синови су ословљени тек као „nobili viri". VMH, I, 273–273, 276.

смо мишљењу да је Ростислав умро вероватно 1263. године (условно, ближи *datum ante quem* 17. децембар 1263).[16]

Ростислављеву одсутност из политичког живота у првој половини шездесетих година XIII века, а свакако након 1261. године (помен приликом удаје његове кћерке Кунигунде), можда се по нама хипотетички да објаснити неком тешком болешћу која је задесила руског кнеза и на дуже време га везала за кревет. Наравно, ово је само наша претпоставка. Коначно, њој ћемо придружити још једну претпоставку. Услед ћутања извора, остало је такође непознато где је Ростислав сахрањен и да ли је током свог живота у Угарској за себе и своју породицу успео да негде подигне задужбину и гробну цркву, како је приличило сваком средњовековном владару. У најближем суседству Мачве, на другој обали Саве у Ростислављево доба стајао је богати, грчки православни манастир Светог Димитрија у данашњој Сремској Митровици. Манастир су некада богато даривали угарски владари, чијој је породици стицајем околности припадао и Ростислав. Како смо видели, име манастира се помињало у вези са оближњим поседима Ростислављеве породице 1264. године. Све је то историчарима указивало на могућност да је Ростислав, који знамо да је доласком у Угарску остао веран цркви својих предака, за живота био повезан са оближњим угледним манастиром.[17] Коначно, сматрамо да је овде могао бити и сахрањен. Наравно, и овде је реч само о нашој претпоставци. На тај начин би се симболично затворио један историјски круг, отпочет још током XII века, када су управо кнежеви из Галиције, чланови династије Ростислављевича, били дародавци манастира Светог Димитрија на Сави.[18]

16 У томе се, на пример, придружујемо: G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg*, 10; M. Wertner, *Boris und Rostislaw*, 190; Исти, *Az Árpádok családi története*, 472; V. Klaić, *Poviest Bosne*, 85; С. Ћирковић, *Земља Мачва и ῑрад Мачва*, 6.

17 György Györffy, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert*, Studia slavica Academiae scintiarum Hungariae, 5, 1959, 9–74; Сима Ћирковић, „*Civitas Sancti Demetrii*", у: *Сремска Митровица*, Сремска Митровица, 1969, 59–71; Stanko Andrić, *Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici*, Radovi, Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 40, 2008, 115–186.

18 Упоредити: Исто. Такође и: Ђура Харди, *Галички кнежеви дародавци манасῑира Свеῑоī Димиῑрија на Сави*, Споменица Историјског архива „Срем", 1, 2002, 65–76.

* * *

Одласком са овог света нису била окончана Ростислављева путовања приказана – надамо се веродостојно – у књизи коју овим речима полако приводимо крају. Јер, поуздано знамо да се Ростислављево име и слава извесног „краља Мачве", посредством помена његове одважне супруге Ане и њихове деце, надасве кћерки – Кунигунде, која је била чешка краљица, и Грифине, која је постала краковска кнегиња – још дуго преносило по европским дворовима и било записивано код генерација хроничара. Често и погрешно и искривљено, због мало познате земље чудног имена чији је оснивач био управо наш кнез. Ростислављев итинерариј вероватно није ни најдужи ни најузбудљивији у односу на бројне познате и непознате савремене европске путнике који су током друге трећине XIII века крстарили светом, походили Свету земљу или Каракорум. Ипак, верујемо да је био вредан помена, писања једне књиге и нашег скромног труда. Суд о реченом остављамо стога радозналом путнику – читаоцу и, наравно, времену као незаобилазном елементу у истраживању људских судбина и владарских итинерара.

ЗАКЉУЧАК
или
УКРАТКО О ИТИНЕРАРИЈУ РОСТИСЛАВА МИХАИЛОВИЧА

Ростислав Михаилович, син черниговског кнеза Михаила Всеволодовича из владарске династије Олеговича (рођен, могуће, почетком двадесетих година XIII века – умро *datum ante quem* 16. јул 1264), једна је од занимљивијих европских владарских личности које су деловале средином XIII века. Каријеру је започео као кнез-дечак у Новгороду Великом, па је преко Галиције (dux Galacie), за чији престо се борио са ујаком Данилом Романовичем, у годинама монголске најезде на Европу, доспео у Угарску. Затим је био присутан у политичким збивањима на Балканском полуострву (Dominus de Machou), што му је у једном тренутку омогућило да истакне и звучну титулу Imperator Bulgarorum. Ростислав је био супруг принцезе Ане Арпадовић и зет угарског краља Беле IV. Његове кћери су биле удате за владаре Бугарске, Чешке и Пољске. Наведене чињенице допринеле су да Ростислављева личност као истраживачка тема, која не познаје границе и језичке баријере почевши од биографске студије Франтишека Палацког (Palacký, František) написане давне 1842. године, буде свежа и инспиративна све до данас. Парадигма за биографију Ростислава Михаиловича свакако је његов богати и пустоловни итинерариј, који својим обимом превазилази путешествија просечних чланова европских владарских династија XIII века.

Истраживање итинерарија Ростислава Михаиловича као изазов има околност да у случају овог кнеза не постоје сачувани примарни извори, дипломатички материјал настао у његовој владарској канцеларији (а знамо да ју је поседовао!), односно званична документа са местом и датумом њиховог настанка. У недостатку дипломатичког материјала као класичног извора за састављање владарског итинерарија, приликом истраживања итинерарија Ростислава Михаиловича може се говорити само о веродостојној реконструкцији времена и места његових боравака и путовања. Реконструкција се заснива превасходно на наративним изворима као и дипломатичким изворима насталим у канцеларијама других адресаната. У том погледу, за састављање итинерарија Ростислава Михаиловича примарни извор (до 1245. године) су три руска летописа – *Новгородски Први летопис (Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*), *Суздаљски летопис* (*Лаврентьевская летопись)* и *Галичко-волињски летопис*. Последњи летопис пружа прегршт детаља о његовом итинерарију, али у оригиналу овог дела не наводе се године. Од 1245. године главни извор су угарске краљевске донационе повеље. Њихов садржај непосредно потврђује учешће Ростислава Михаиловича у бици на реци Лајти 1246. године, као и његову улогу у угарско-чешком рату 1253. године.

О присуству Ростислава Михаиловича у политици Другог Бугарског царства и у бугарско-никејским односима 1256 године, непосредно сведоче хронике византијских писаца: Георгија Акрополита, који је имао прилику да лично упозна Ростислава, те његовог компилатора Теодора Скутариота. Уз наведени корпус извора треба уважити и допринос ништа мање важних извора који секундарно, односно посредно, потврђују време и место путешествија Ростислава Михаиловича (верујемо да је сусрет са њима доследно омогућен у тексту и напоменама ове књиге).

Респектујући закључке историографије као и путоказ извора, може се сачинити следећи итинерариј Ростислава Михаиловича:

8. април 1229. Торжок.

28. април 1229. Новгород. У пролеће 1229. године у пратњи оца Михаила Всеволодовича борави у граду Брину (Брын). Кренувши из Брина, 8. априла стиже у Торжок, могуће путем преко Волока Ламског (Волоколамск). Из Торжока путује у Новгород, где се већ свакако налазио 28. априла 1229. године.

8. децембар 1230. Новгород. У пратњи новгородског посадника Внезда Водовика, 8. децембра 1230. године напушта Новгород да би се склонио у Торжок. Из Торжока срећно стиже у Чернигов.

6. априла 1231. Кијев, Храм Свете Софије. У пратњи оца, 6. априла 1231. године присуствује у Кијеву у Храму Свете Софије на црквеним свечаностима и кнежевском скупу.

Могуће у јесен 1235. године, најдаље током зиме 1235/36, а свакако пре наредног пролећа у пратњи оца долазак у Галич.

Излазак са бојарима и војском из Галича. Заустављање на „пољу" (Рожно (?) поље – Рожнє поле – близу Звенигорода?), с циљем похода на Литву (у правцу Пољске као савезник Конрада, кнеза Мазовије?). Бекство из Галиције у Угарску: преко Борсуковог дила (Борсуков дъл) и рударског града Родне у Ердељу (Rodna) – вероватно кроз карпатски превој Прислоп (Prislop). Доспеће на угарски краљевски двор. Хипотетички временски оквир итинерарија: друга половина 1238, могуће чак наредна, 1239. година. Свакако *datum ante quem*: 18. октобар 1239. године.

Након неуспешних преговора његовог оца Михаила, који је стигао у Угарску, са Белом IV, вођених могуће већ крајем 1239. или вероватније током првих месеци 1240. године *(datum post quem*: 18. октобар 1239), прогонство из Угарске. Одлази (преко Бардејова и Сандомира?) код рођака, мазовијског кнеза Конрада (могуће у његов престони град Лечицу – Łęczyca).

Пролеће-лето 1240. године, пут од Конрада Мазовијског код Данила и Василька Романовича (Холм ?, затим Владимир ?). Одавде долазак у Луцк у источној Волинији.

Након вести о монголском освајању Кијева – 19. новембар / 6. децембар 1240, (*datum post quem*) заједно са породицом склањање код Конрада Мазовијског.

Од Конрада Мазовијског, заједно с породицом, бекство испред Монгола на запад. Заустављање у Шроди Шлаској (Środa Śląska; Neumarkt; Novum forum) у Шлезији на путу између Вроцлава и Легнице – *datum ante quem* 9. април 1241. године, уочи битке код Легнице.

Након породичне трагедије у Шроди Шлаској поново тражење уточишта код Конрада Мазовијског. После преласка Монгола у Угарску (пролеће 1241), у пратњи

оца кроз Волинију преко Владимира долазак у Пинск. Из Пинска у разорени Кијев. Растанак с оцем и одлазак у Чернигов, вероватно у лето 1241. године.

Током јесени 1241. године или касније (јесен-зима), из Чернигова преко савезничке Болоховске земље са војском присталица долазак на Понизје у Галицији пред капије града Бакоте. После неуспешне опсаде, повлачење са Понизја у земље преко Дњепра. Вероватно, повратак у Чернигов.

Почетак пролећа (?) 1242. године поход на Галицију. Боравак у утврђеном граду Домажирова Пећина (Печера Домажира; данас село Домажир, односно село и градина Страдч на горском венцу Росточје, близу Звенигорода). Улазак у Галич.

У време повлачења Монгола из Угарске према Галицији (Монголи су средином маја 1242. године већ напустили Угарску), повлачење из Галича испред војске Романовича и склањање у град Шчекотов (Щекотов; такође на планинском комплексу Росточје). Негде у Галицији, „у Борку" (топоним који се не може јасно локализовати), наилазак на Монголе. После окршаја бекство у Угарску, на двор угарског краља.

Након склапања брака са угарском принцезом Аном (најраније крајем 1242. године или током наредне 1243), предузимање првог од два похода на Галицију (хипотетички, поход се одиграо у пролеће-лето 1244. године). Улазак у Перемишљ у западној Галицији. На реци Сичници источно од Перемишља, сукоб са војском Романовича. Бекство у Угарску.

17. август 1245. под градом Јарослављем. У лето 1245. године из Угарске полазак на други, последњи војни поход на Галицију. Са супругом Аном на челу угарско-руске војске долази у Краков на владарски двор Анине сестре Кунигунде и њеног супруга Болеслава Стидљивог. Након придруживања савезничких пољских снага покрет у западну Галицију. Заобилази пограничних град Јарослављ и одлази у Перемишљ, где поново окупља своје присталице. Враћа се под Јарослављ. Под тим градом 17. августа 1245. године доживљава пораз од војске Данила Романовича.

(*Datum post quem* 17. август 1245) преко Кракова, где га чека супруга, повратак у Угарску. У међувремену, угарски краљ Бела IV између 31. августа и 3. септембра борави у пограничном граду Шаришу (castrum Sarus; Šarišský hrad, Sáros), ишчекујући вести из Галиције. По свему судећи, у Шаришу је Бела IV сачекао долазак кћери и зета из Кракова и остатак своје војске са неуспелог похода. Краљев двор се након Шариша, 9. септембра 1245. године, налази у Хрхову (Hrhov; Görgő; Gurgeu), западно од Кошица на путу за Рожњаву. Наведени краљев итинерариј хипотетички дели и његов зет Ростислав Михаилович.

15. јуна 1246. sub Nova Civitate iuxta fluvium Saar. У боју на пограничној угарско-аустријској реци Лајти (Leitha), „под" Бечким Новим Местом (Wiener Neustdt), односно близу Ебенфурта (Ebenfurth).

Adventus in Machou – Хипотетички улазак у Мачву. Односно, стицање Мачве као области, и заправо истоименог града на реци Сави (данас изгубљени локалитет) чије је подизање можда било управо градитељско дело Ростислава Михаиловича(?) Најшири хронолошки оквир: *terminus post quem* 2. јун 1247. године – *terminus ante quem* 28. јул 1254. године. Реално и могуће тек након смрти Јована Анђела, сина Маргарете Арпадовић, претходног господара ове области познате под старим именом као Sirmia (Ulterior). Први помен смрти Јована Анђела 5. јул 1250. године као *datum ante quem*, а вероватно је умро и пре 2. јуна1247. године.

Јун (лето) 1253, Тренчин, и угарско-чешко пограничје („castrum Trinchyniensis et confinium eiusdem comitatu"). Учешће у угарском походу на Моравску, чување Тренчина и границе.

Учешће у бугарско-никејском рату (1254–1256. године).

29. јун 1256, или раније. На реци Регини (Rēgina; Ergene), у војном табору никејског цара Теодора II Ласкариса. Склапање бугарско-грчког мира.

Крајем 1256, или још вероватније током 1257. године, улазак са војском у Трново.

Вероватно 12. јул 1260. Моравско поље код Кројсенбруна (Kroissenbrunn). Ако не лично присуство Ростислава, онда учешће његових одреда у бици између Беле IV и чешког краља Отакара II Пшемисла.

Под условом да је смрт последње путовање – први помен његове смрти 15. јул 1264. године. Вероватно поуздани *datum ante quem* смрти представља 17. децембар 1263. године. Хипотетички, можда је смрти претходила дужа болест. Место погреба – опет хипотетичка претпоставка – грчки, православни манастир Светог Димитрија на Сави (Сремска Митровица). Можда.

SUMMARY
Or a Brief Overview of Rostislav Mikhailovich's Itinerary

Rostislav Mikhailovich, a son of Chernigovian Prince Mikhail Vsevolodovich, from the ruling dynasty of Olegovich (born possibly in the early 1220s – died datum ante quem 16 July 1264) is one of the more interesting European rulers from mid-13th century. He started his career as a boy-prince in Veliky Novgorod, only to eventually reach Hungary by means of Galicia (dux Galacie), for the throne of which he fought with his maternal uncle Daniil Romanovich during the years following the Mongol invasion of Europe. Next, he was figured in the political events on the Balkan peninsula (Dominus da Machou), which allowed him, at one point, to assume a grand, prominent title of the Imperator Bulgarorum. Rostislav was married to Princess Anna of the House of Árpád and was son-in-law to Hungarian King Béla IV. His daughters were married to the rulers of Bulgaria, Bohemia and Poland. The stated facts contributed to Rostislav, as a topic of research transcending borders and language barriers, starting with the biographical study by František Palacký, written long ago in 1842, remaining fresh and inspirational to this day. The paradigm for the biography of Rostislav Mikhailovich is certainly based on his rich and adventurous itinerary, which in its scope surpasses the journeys of most average members of European ruling dynasties from the 13th century.

The challenge in researching the itinerary of Rostislav Mikhailovich lies in the fact that in relation to this prince there are no primary sources left in existence, no diplomatic materials created in his ruler's office (even though we know he had one!); in other words, there remain no official documents with reference to a place or a date of their creation. In the lack of diplomatic materials as classic sources for the compilation of an itinerary, when researching the itinerary of Rostislav Mikhailovich it is only possible to accurately reconstruct the times and places of his stays and travels. The reconstruction is primarily based on narrative sources, as well as on diplomatic sources written in the offices of other addressees. In this regard, the primary sources in the compilation of Rostislav Mikhailovich's itinerary (up to 1245) are three Russian chronicles – *Novgorod First Chronicle (Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов), Suzdal' Chronicle (Лаврентьевская летопись) and Galician–Volhynian Chronicle*. The latter chronicle offers an abundance of details on his itinerary, but without reference to any dates in its original form. From 1245 onwards, Hungarian royal donation charters represent the main sources. Their contents directly confirm Rostislav Mikhailovich's participation in the Battle of the Leitha River in 1246, as well as his role in the Hungarian-Bohemian War in 1253. The presence of Rostislav Mikhailovich in the politics of the Second Bulgarian Empire and the Bulgarian-Nicaean relations in 1256 is directly confirmed in the chronicles of Byzantine authors: George Akropolites, who had the opportunity to meet Rostislav in person, and his compiler, Theodore Skoutariotes. Along with the aforementioned corpus of sources, it is also necessary to appreciate sources of no

less importance which indirectly attest to and confirm the times and the places of Rostislav Mikhailovich's travels (it is our belief that contact with them has been steadily made possible in the text and the references of this book).

With respect to the historiographic conclusions, and following the signposts left by sources, it is possible to compile the following itinerary of Rostislav Mikhailovich:

8 April 1229 – Torzhok.

28 April 1229 – Novgorod. In the spring of 1229, accompanied by his father, Mikhail Vsevolodovich, visited Brin (Брын). Setting off from Brin on 8 April, arrived to Torzhok, possibly by way of Volokolamsk (Волоколамск). From Torzhok, travelled to Novgorod, where he was already by 28 April 1229.

8 December 1230 – Novgorod. Accompanied by the Novgorod mayor Vnezd Vodovik on 8 December 1230 left Novgorod for Torzhok. Arrived safely to Chernigov from Torzhok.

6 April 1231 – Kiev, Saint Sophia's Cathedral. Accompanied by his father, on 6 April 1231 attended church festivities and the princely assembly.

Possibly in the autumn of 1235, and certainly no later than the winter of 1235/6 and before the following spring, arrived to Halych together with his father.

Departed Halych with boyars and the army. Stopped at the "field" of Rozhno (?) (*Рожнє ѡполе* – near Zvenigorod?) with the aim of setting off on a campaign against Lithuania (in the direction of Poland, as an ally of Konrad, the Duke of Masovia?). Fled from Galicia to Hungary: by way of the Borsukov ridge (Борсуков дѣл) and the mining town of Rodna in Transylvania – probably through the Carpathian mountain pass of Prislop. Arrival at the Hungarian royal court. A hypothetical timeframe of the itinerary: the second half of 1238, possibly even 1239. Certainly *datum ante quem*: 18 October 1239.

After unsuccessful negotiations between his father Mikhail, who arrived to Hungary, and King Béla, conducted possibly in late 1239 or, more likely, during the first months of 1240 (datum post quem: 18 October 1239), exiled from Hungary. Left (by way of Bardejov and Sandomierz?) to stay with his cousin, the Masovian Duke Konrad (possibly in his capital of Leczyca – Łęczyca).

Spring-summer 1240, left Konrad of Masovia setting out towards Daniil and Vasil'ko Romanovich (Holm ?, then Vladimir ?). From there, arrived to Lutsk in east Volhynia.

Following the news of the Mongol conquest of Kiev – 19 November/6 December 1240 (*datum post quem*) together with his family took shelter at Konrad of Masovia.

Left Konrad of Masovia, together with his family, fleeing westward before the Mongols. Stopped at Sroda Slaska (Środa Śląska; Neumarkt; Novum forum) in Silesia on his way from Wroclaw to Legnica – *datum ante quem* 9 April 1241, immediately before the Battle of Legnica.

Following a family tragedy in Sroda Slaska, once again sought shelter with Konrad of Masovia. After Mongols crossed over into Hungary (spring of 1241), in the company of his father arrived to Pinsk by way of Volhynia via Vladimir. From Pinsk went to the devastated Kiev. Parted with his father and left to Chernigov, probably in the summer of 1241.

During the autumn of 1241, or sometime later (autumn-winter), from Chernigov, across the allied Bolokhovo, arrived with an army of followers to Poniz'e in Galicia and at the gates of the town of Bakota. After a failed siege, retreated from Poniz'e to the lands across the Dnieper River. Probably, returned to Chernigov.

The beginning of spring (?) 1242, a campaign against Galicia. Stay in the fortified town of Domazhyr Cave (Печера Домажира; today the village of Domazhyr, i.e. the village of Stradch on the mountain range of Rostochye, near Zvenigorod). Entry into Galich.

At the time of the Mongol retreat from Hungary towards Galicia (the Mongols had already left Hungary by the middle of May 1242), retreat from Galich ahead of the Romanovich army to the town of Shchekotovo (Щекотов; also on the Rostochye mountain range). Somewhere in Galicia, in "Bork" (a toponym which cannot be precisely located) encountered the Mongols. After a confrontation, fled to Hungary, to the royal court.

After entering into marriage with Hungarian Princess Anna (at the earliest in 1242, or in 1243), undertook the first of two campaigns on Galicia (hypothetically, the campaign took place in spring-summer 1244). Arrival to Peremyshl in Western Galicia. At the Sichnitsa River, east of Peremyshl, clash with the Romanovich army. Flight to Hungary.

17 August 1245 – outside the city of Yaroslavl. In the summer of 1245, from Hungary, embarked on his second, final military campaign on Galicia. With wife Anna, arrived as the head of the Hungarian-Russian army to Krakow, to the royal court of Anna's sister, Kunigunda and her husband, Bolesław the Chaste. Following the merger with allied Polish forces, headed out to western Galicia. Bypassed the border town of Yaroslavl and went to Peremyshl where he once more gathered his supporters. Returned to Yaroslavl. Outside this city, on 17 August 1245, suffered defeat by the army of Daniil Romanovich.

(*Datum post quem* 17 August 1245), via Krakow, where his wife waited for him, returned to Hungary. In the meantime, Hungarian King Béla stayed in the border town of Šariš (castrum Sarus; Šarišsky hrad, Sáros), awaiting the news from Galicia. By all accounts, it was in Šariš that Béla IV waited for the return of his daughter and son-in-law from Krakow along with the rest of the army, which was returning from their unsuccessful campaign. After Šariš, on 9 September 1245 the royal court was based in Hrhov (Görgő; Gurgeu), west of Košice, on the road to Rožňava. The king's aforementioned itinerary was hypothetically also shared by his son-in-law, Rostislav Mikhailovich.

15 June 1246 – sub Nova Civitate iuxta fluvium Saar. Entered into battle at the River of Leitha on the border between Hungary and Austria, outside Wiener Neustadt, i.e. near Ebenfurth.

Adventus in Machou – Hypothetical entry into Macho (Mačva), i.e. gaining Macho as a region and as a town by the same name (today, a lost locality), the founding of which may have been the work of Rostislav Mikhailovich ? The widest chronological span: *terminus post quem* 2 June 1247 – *terminus ante quem* 28 July 1254. Possible only after the death of John Angelos, the son of Margaret Árpád, the previous ruler of this region known under its old name of Sirmia (Ulterior). The first mention of the death of John Angelos, 5 July 1250 as *datum ante que*, whereas he probably died even before 2 June 1247.

June (summer) 1253, Trenčín and the border area between Hungary and Bohemia ("castrum Trinchyniensis et confinium eiusdem comitatu"). Participation in the Hungarian campaign on Moravia, protecting Trenčín and the border.

Participation in the Bulgarian-Nicaean War (1254-1256).

29 June 1256, or sooner. At the Ergene River (Rēgina), in the military camp of the Nicaean Emperor Theodore II Laskaris. Signing the Bulgarian-Greek peace treaty.

Near the end of 1256, or more likely, during 1257, entered Trnovo with his army.

Probably 12 July 1260 – Marchfeld near Kroissenbrunn. Either a direct participation of Rostislav, or of his units in the battle between Béla IV and the Bohemian King Ottokar II.

On the condition that death is the final voyage – the first mention of his death, 15 July 1264. A probably reliable *datum ante quem* of death is 17 December 1263. Hypothetically, his death may have been preceded by a long illness. The place of burial – again an assumption – Greek Orthodox Monastery of Saint Demetrius on the Sava River (Sremska Mitrovica).

ОПШТЕ СКРАЋЕНИЦЕ ЕДИЦИЈА И ЧАСОПИСА

FRB = Fontes rerum Bohemicarum
MGH, SS = Monumenta Germaniae Historica, Scriptores
ТОДРЛ = Труды Отдела древнерусской литературы, Российская Академия наук, Институт русской литературы (Пушкинский Дом)
Sz = Századok
ЗНТШ = Записки Наукового товариства імені Шевченка
ЗРВИ = Зборник радова Византолошког института
ЖМНП = Журнал Министерства Народного Просвещения

ИЗВОРИ И ЊИХОВЕ СКРАЋЕНИЦЕ

Нeūубликовани извори

Dl = Magyar Országos Levéltár, Budapest, Mohács etőtti gyűjtemény (Collectio Antemohacsiana)

Публиковани извори

A = Nagy, Imre – Tasnádi Nagy, Gyula, *Anjoukori okmánytár*, *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis* I–VII, Budapest 1878–1920.

Acropolites = Georgii Acropolitae, Opera I, ed. Augustus Heisenberg, corectiorem curavit Peter Wirth, Stuttgart 1978.

Annales Sancti Pantaleonis Coloniensi, ed. Hermanuno Cardauns, MGH, SS, XXII, ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1872, 529–547.

Annales Sancti Rudberti Salisburgenses a. 1–1286, ed. Wilhelmus Wittenbach, MGH, SS, t. 9., ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 758–810.

ÁÚO = Árpád-kori új okmánytár, Közzé teszi Wenzel Gusztáv, I–XII, Pest–Budapest 1860–1874.

Aus der Konrad Baumgarten 1504. gedrucken Hedwigslegende, Joseph Klapper, *Die Tatarensage der Schlesier,* Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, Band XXXI–XXXII, Breslau 1931, 183–196.

Chronica regia coloniensis (Annales maximi colonienses) cum continuationibus in monasterio Pantaleonis scriptis, aliisque historiae coloniensis monumenti, ed. Georgius Waitz, MGH, SS, Hnnoverae 1880.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, Textum recensuit Alexander Domanovsky, y: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Szentpétery Emericus, I, Budapestini 1937, 217–505.

The Chronicle of Morea, ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ, ed. John Schmitt, London 1904.

Chronicle of Morea, translated from the Greek with notes and introduction by Harold E. Lurier, New York – London 1964.

CDB = *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, V/1 edd. Jindřich Šebánek et Sáša Dušková, Pragae 1974.

Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis, I, ed. Jan Karol Kochanowski, Varsoviae 1919.

CDRCr = *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Salvonije*, ed. Smičiklas Tadija, I–XIV, Zagreb 1904–1916.

CDSl = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, ed. Richard Marsina, I–II, Bratislava 1971, 1987.

Continuatio Lambacensis, *a. 1197–1348*, ed. Wilhelmus Wittenbach, MGH, SS, t. 9., ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 556–561.

Cosmae chronica Boemorum, ed. Rudolfo Köpke, (*Annalium Pragensium pars I. a. 1196–1278*), MGH, SS, IX, edit Georgius Heinricus Pertz, Hannover 1851, 169–181.

F = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. Fejér, Gyula, I–XI, Budae 1829–1844.

G. da Pian del Carpine, *Historia Mongalorum = Historia Mongalorum, Viaggio di F. Giovanni da Pian del Carpine ai Tartari nel 1245–47*, ed. Giorgio Pullé, Studi Italiani di Filologia Indo-Iranica, IX, Firenze 1913.

George Acropolites, The History, translated with an introduction and commentary by Ruth Macrides, Oxford University Press 2007.

Георгий Акрополит История, перевод, вступительная статья и приложения Петра И. Жаворонкова, СПб. 2005.

Georgios Akropolites (1217–1282), Die Chronik, übersetzt und erläutert von Wilhelm Blum Stuttgart 1989.

Гръцки извори за *българската история – Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*, VIII, съставил Михаил Войнов, Извори за Българската история – Fontes Historiae Bilgaricae, XV, София 1971.
H = *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*, Nagy Imre, ... Ráth Károly és Véghely Dezső, I–VIII, Győr, Budapest 1865–1891.
Historia ducis Henrici, y: Stanisław Solicki, „Historia ducis Henrici" – ordnalezione zródlo legendy tatarskiej z baumgartenowskiej edycji „Zywota sw. Jadwigi", Slaski kwartalnik historyczny Sobótka, 3–4, 1992, 449–455.
Joannis Długossii seu Longini canonici cracoviensis, Historiae Polonicae libri XII, ed. Alexander Przezdyiecki, II, libri 6–8, (Opera Omnia, XI), Cracoviae 1873.
Ktikuljević de Saccis, Johannes, *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII*, Starine, XXIV, 1891, 204–252.
Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów), wydali, wstępem i przypisami opatrzyli Dąbrowski, Dariusz – Jusupović Adrian, przy współpracy Iriny Juriewej, Aleksandra Majorowa i Tatiany Wiłkuł, (Monumenta Poloniae Historica, Nova series vol. 16), Kraków–Warszawa 2017.
Kronika Jana z Marignoly, ed. Josef Emler, FRB, III, Praha 1882, 485–604.
Kronika Pulkavova, ed. Josef Emler, FRB, V, 1893, 1–326.
Letopisy české od roku 1196 do roku 1278, FRB, II, Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus, ed. Josef Emler, Praha 1874, 282–303.
MES = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, ed. Knauz Ferdinandus, tomus I, Stigonii 1874.
Neplacha, opata opatovského, Krátká kronika římská a česká, ed. Josef EMLER, FRB, III, Praha 1882, 443–484.
НПЛ = *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, под редакцией Арсения Н. Насонова, Москва–Ленинград 1950.
Oreb, Marin, *Ivan Karpin, Povjest Mongola koje nazivamo i Tatarima*, Starine, 56, 1975, 37–107.
Ottokars osterreichische Reimchronik, MGH, Deutsche Chroniken, V-1, Ed. Joseph Seemuller, Hannover 1890.
Příběhy krále Přemysla Otakara II, FRB. II. Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus, ed. Josef Emler, Praha1874, 308–335.
Псковская 1-я летопис, *Тихановский список*, Псковские летописи, Вып. первый, под ред. Арсения Н. Насонова, Москва–Ленинград 1941.
Псковская 3-я летопис, *Строевский список*, Псковские летописи, Вып. второй, под ред. Арсения Н. Насонова, Москва 1955.
ПСРЛ, I = Полное собрание Русских летописей, I, *Лаврентьевская летопись*, Москва 1887.
ПСРЛ, II = Полное собрание Русских летописей, II, *Ипатьевская летопись*, СПб. 1908.
ПСРЛ, IV/1 = Полное собрание Русских летописей, IV, *Новгородская четвертая летопись*, часть первая, Петроград 1915.
ПСРЛ, VII = Полное собрание Русских летописей, VII, *Летопись по Воскресенскому списку*, СПб. 1856.
ПСРЛ, X = Полное собрание Русских летописей, X, *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*, СПб. 1885.
ПСРЛ, XVI = Полное собрание Русских летописей, XVI, *Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки*, СПб., 1889.
ПСРЛ, XL = Полное собрание русских летописей, *Густинская летопись*, Санкт-Петербург 2003.
RA = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre, Budapest 1923–1943; II/2–3; Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván, Budapest 1961; II/4. Szerk. Borsa Iván. Budapest 1987.
Rogerije iz Apulije, Carmen miserabile, s latinskog preveo i priredio Mirko Sardelić, Matica hrvatska, Zagreb 2010.
Rogerius, Carmen Miserabile = Epistola magistri Rogerii in Miserabile Carmen super Destructione Regni Hungariae per Tartaros, ed. Ladislaus Juhasz, y: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, II, II, ed. Emericus Szentpetery Budapest: Nap Kiadó 1938, 543–588.
Rogerius, *Carmen Miserabile*, 576; *Rogerije iz Apulije, Carmen miserabile* (M. Sardelić), 78–79.
Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum; Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split, eds. Olga Perić, Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James R. Sweeney, Budapest – New York 2006.
Thomas Archidiaconus Historia Salonitana, ed. Franjo Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Sciptores, 26, Zagreb 1894.
Thomas Archid, *Hist. Salonitana = Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana*, ed. F. Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Sciptores, 26, Zagreb: JAZU, 1894.

Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII. ed. Nicolaus Festa, Firenze 1898.
Theodoros Skoutariotes, *Ανωνύμου Σύνοψις Χρονική*, *ed. Konstantinos N. Sathas*, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, VII, Venice–Paris, 1894.
SRH = *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, ed. Domanovsky Alexander, y: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*, Ed. Szentpétery Emericus I, Szentpétery, Budapestini 1937.
Ulrich's von Liechtenstein, Frauendienst, Hrsg. Reinhold Bechstein, II Teil, Leipzig 1888.
Ulrich von Liechtenstein, Frauendienst, Hrsg. Viktor Spechtler, Klagenfurt 2000.
VMH = *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, A. Theiner, I, Romae 1859.
Зотов, Рафаил В., *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время*, Спб. 1892.
Z = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, I-XII, Pest, Budapest, 1871–1931.

Литература

Achim Viorel, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimi Arpadieni,* Bucureşti 2008.
Adamovič Viktor, *Belo IV. a Uhorsko v českých kronikách (do 14. storočia)*, y: *Historické štúdie, Acta historica Posoniensia*, XXIV, ed. Lukáš Rybár, Bratislava 2014, 44–62.
Александрович Володимир – Войтович Леонтій, *Король Данило Романович*, Біла Церква 2013.
Ančić Mladen, *Na rubu Zapada, Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001
Андреева Маргарета, *Статьи В. Н. Златарскаго по исторiи Болгарiи*, Byzantinoslavica, IV, 1932, 443–447.
Andrić Stanko, *Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici*, Radovi, Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 40, 2008, 115-186.
Angelov Dimiter G., *Theodore II Laskaris, Elena Asenina and Bulgaria*, y: *Средновековният българин и „другите"*, Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов, София 2013, 274–279.
Angold Michael, *A Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204–1261)*, Oxford University Press 1975.
Арістов Вадим Ю., *Коли і як виник Галицько-Волинський літопис?*, Ruthenica, 11, 2012, 172–176
Арістов Вадим, *„Лютъ бои оу Чернигова": переміщення текстів про події 1230–1240-х рр. у літописанні XIII–XV ст.*, y: *Данило Романович і його часи*, за ред. Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, (Colloquia Russica. Series II, Vol. 3) Івано-Франківськ–Краків 2017, 59–77.
Аристов Вадим Ю., *Свод, сборник или хроника? (о характере древнерусских летописных памятников XI–XIII вв.)*, Studia Slavica et Balkanica Petropolitana, 1, Январь–Июнь, 2013, 105–129.
Balzer Oswald, *Genealogia Piastów*, Kraków 2005**.**
Barabás Gábor, *Coloman of Galicia and his Polish Relations. The Duke of Slavonia as Protector of Widowed Duchesses*, y: *Hungaro-Polonica. Young Scholars on Medieval Polish-Hungarian Relations*, Eds. Dániel Bagi, Gábor Barabás, Zsolt Máté, Pécs 2016, 89–117.
Barciak Antoni, *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otokara II, Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otokara II: studium z dziejów czeskiej polityki zagranicznej w drugiej połowie XIII wieku*, Katowice 1982.
Барсов Николай, *Материалы для историко-географического словаря России, Географический словарь Русской земли (IX–XIV ст.)*, Вильна 1865.
Bartnicki Mariusz, *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*, Lublin 2005.
Baumgarten Nikolaus de, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, (Orientalia Christiana, vol. IX-1, No. 35), Roma 1927.
Бережков Николай Г., *Хронология русского летописания*, Москва 1963.
Berténvi Iván, *Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után*, y: *Unger Mátyás emlékkönyv, Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működé- se emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*, Eger 1991, 15–22.
Бибиков Михаил В., *Byzantinorossica. Свод византийских свидетельств о Руси*, I, Москва 2004.
Благојевић Милош, *Насеља у Мачви и њиховa српско-угарске границе*, y: *Ваљево – постанак и развој градског средишта*, ур. Синиша Бранковић, Ваљево 1994, 78–92.

Божилов Иван, *Фамилията на Асеневци (1186–1460), Генеалогия и просопография*, София 1994.
Божилов Иван – Гюзелев Васил, *История на средновековна България, VII–XIV век*, София 1999.
Brożyniak Artur, *Bitwa pod Jarosławiem i zjednoczenie Rusi Halicko-Wołyńskiej*, Prace Historyczno-Archiwalne, 14, 2004, 5–14.
Цанкова-Петкова Геновева, *България при Асеневци*, София 1978.
Chaloupecký Václav, *Uherská politika Přemysla Otakara II*, у: *Od pravěku k dnešku. sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře I*, Praha 1930, 130–188.
Couchev Dimitar, *La Forteresse TZEПAINA – Cepina*, *Byzantinoslavica*, 20, 1959, 285–305.
Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I–III, Budapest 1890–1913.
Ћирковић Сима, *Београд под краљем Душаном?*, Зборник Историјског музеја Србије, 17–18, 1981, 37–45.
Ћирковић Сима, „*Civitas Sancti Demetrii*", у: *Сремска Митровица*, Сремска Митровица 1969, 59–71.
Ћирковић Сима, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
Ћирковић Сима, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју, фолклор, св. 1–4, 74 (2008), 3–20.
Ћоровић Владимир, *Историја Босне*, I, Београд 1940.
Чайка Роман – Мазур Олег, *Град Щекотов часів протиборства Данила і Василька Романовичів та Михайла Чернігівського та його сина Ростислава*, у: *Галич в доісторії і середньовіччі*, Матеріали міжнародної наукової археологічної конференції, Галич 2003, 45–50.
Чебаненко Сергей Б., *Южная Русь и Юго-Западная Русь периода монгольского нашествия в работах новейших исследователей*, Rossica Antiqua, 2015 (1), 47–62.
Черепнин Лев, *Летописец Даниила Галицкого*, Исторические Записки, 12, 1941, 228–253.
Чугаева Ирина К., *Черниговский летописный материал начала – середины XIII в. в северо-восточных летописных сводах,* Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 4, 2015, 122–125.
Dąbrowski Dariusz, *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264)*, *Biografia polityczna*, Kraków 2012.
Dąbrowski Dariusz, *Genealogia Mścisławowiczów, Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008.
Dąbrowski Dariusz, *Król Rusi Daniel Romanowicz O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.*, Kraków 2016.
Dąbrowski Dariusz, *Książę w drodze, O mobilności Rurykowiczów w XIII w. na przykładzie Daniela Romanowicza, Klasyfikacja podróży*, Slavia Orientalis, 1, LXIV, 2015, 7–34.
Dąbrowski Dariusz, *Rodowód Romanowiczów, książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002.
Dąbrowski Dariusz, *Stosunki pomiedzy Romanowiczami a krolem Wegier Bela IV i niektorymi ksiazetami polskimi w latach 1235 – 1240.*, *Княжа доба: історія і культура*, Вип. 1, Львів. 2007, 83–87.
Dąbrowski Dariusz – Jusupović Adrian, *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*, wydali, wstępem i przypisami opatrzyli D. Dąbrowski – A. Jusupović przy współpracy I. Juriewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł, Kraków–Warszawa 2017.
Данилевский Игорь Н., *Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.)*, Москва 1998.
Darkó Eugen, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Weimar 1933.
Дашкевич Николай П., *Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям*, К. 1873.
Dienst Heide, *Die Schlacht an der Leitha 1246*, (Militärhistorische Schriftenreihe, H. 19), Wien 1986.
Димитров Христо, *Българско-унгарски отношения през средновековието*, София 1998.
Димник Мартин, *Борьба за Галич между Даниилом Романовичем и Михаилом Всеволодовичем (1235–1245 гг.)*, Rossica Antiqua, 1, 2013, 55–103.
Димник Мартин, *Даниил Галицкий, Михаил Черниговский и татары: борьба за Галицкую землю в 1239–1245 гг.*, Русин, 1 (35), 2014, 17–35.
Dimnik Martin, *The daughters and sons of prince Mikhail Vsevolodovich of Chernigov (1179–1246)*, Сіверщина в історії України, 5, 2012, 107–111.
Dimnik Martin, *The Dynasty of Chernigov 1146–1246*, New York – Cambridge 2003.
Dimnik Martin, *Mikhail, Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev 1224 – 1246*, Toronto 1981.
Dimnik Martin, *The Siege of Chernieov in 1235*, Mediaeval Studies, vol. 41, Toronto 1979, 387–403.
Dimnik Martin, *The Struggle for Control over Kiev in 1235 and 1236*, Canadian Slavonic Papers, vol. 21 (1979), 28–44.
Динић Михаило, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, приредио Сима Ћирковић, Београд 1978.

Dölger Franz, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565–1453*, 3. Teil: Regesten von 1204 – 1282, München 1932.
Dölger Franz – Wirth Peter, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 3. Teil, zweite erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Peter Wirth, München 1977.
Донской Дмитрий В., *Рюриковичи*, *Исторический словарь*, Москва 2008.
Dopsch Heinz – Brunner Karl – Weltin Maximilian, *Österreichische Geschichte, Die Länder und das Reich 1122–1278*, *Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, Wien 1999.
Dopsch Heinz, *Zwischen Dichtung und Politik, Herkunft und Umfeld Ulrichs von Liechtenstein*, у: Ich – Ulrich von Liechtenstein S. Ich – Ulrich von Liechtenstein, Literatur und Politik im Mittelalter, Akten der Akademie Friesach „Stadt und Kultur im Mittelalter", Friesach (Kärnten) 2.–6. September 1996, von Franz Viktor Spechtler – Barbara Maier, Klagenfurt 1999, 49–104.
Дуйчев Иван, *Търново като политически и духовен център през късното средновековие*, у: Иван Дуйчев, *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*, София 1972, 416–417.
Егоров Вадим, *Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв.*, Москва 1985, 26.
Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі, Відп. ред. Олексій С. Стрижак, Київ 1985.
Engel Pál, *Az ország újraegyesítése, I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*, Sz. 1988.
Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája*, I, Budapest 1996.
Федорук Андрій, *Військова діяльність князя Данила Романовича в контексті мілітарного розвитку Центральної та Східної Європи XIII століття*, Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Daniel Romanowicz i jego czasy), zeszit 6, (12) 2014, 43–62.
Федорук Андрій, *Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за „галицьку спадщину"*, у: *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, eds. Vitaliy Nagirnyy, Tomasz Pudłocki, Kraków 2013, 125–143.
Феннел Джон, *Кризис средневековой Руси 1200–1304*, Москва 1989.
Fine John, *The Late Medieval Balkans – A Critical Survey from the Late Twelfth century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1997.
Флоровский Антоний В., *Чехи и Восточные Славяне*, *очерки по истории ческо-русских отношений, (X–XVIII вв.)*, том первый, Praha 1935.
Font Márta, *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, Szeged 2005.
Font Márta, *Prince Rostislav in the Court of Béla IV Article in Russian History*, (4), 44, 2017, 486–504.
Font Márta, *Rostislav, Dominus de Macho*, саопштење на међународном научном скупу: Стефан Првовенчани и његово доба, Stefan the First-Crowned and his Time, 22–23. новембар 2018, Историјски Институт Београд.
Фроянов Игор Я., *Мятежный Новгород, Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX – начала XIII столетия*, СПб. 1992, 273.
Фроянов Игор Я., *О событиях 1227–1230 гг. в Новгороде*, Новгородский исторический сборник, 1984. Вып. 2, 97–113.
Fuhrmann Joseph T., *Metropolitan Cyril II (1242–1281) and the Politics of Accommodation*, Jahrbücher für Gescichte Osteuropas, Band 24, Heft 2, 1976, 161–172.
Gardner Alice, *The Lascarids of Nicaea, the Story of an Empire in Exile*, London 1912.
Гарді Дюра, *Данило Романович на інтронізації Бейли IV 1235 року – або повернення до королівської сім'ї*, у: *Король Данило Романович: культурна і державотворча спадщина його доби*, під заг. ред. Миколи Бевза, Юрія Лукомського, Львів 2016, 43–46.
Гарді Дюра, *Хто був der kunic von Râzen на весіллі герцога Бели, молодшого сина угорського короля Бели IV і Кунігунди Бранденбурзької, яке відбулося біля міста Pottenburg 1264 року*, Княжа доба, 5, 2011, 193–207.
Гарді Дюра, *Религиозная принадлежность князя Ростислава Михайловича во время его жизни в Венгрии*, у: *Rus' and Countries of the latin Culture (10th–16th c.)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Krakow 2016, 154–162.
Гарди Дюра, *„Религиозная принадлежность" князя Ростислава Михайловича во время его жизни в Венгрии*, у: *Rus' and Countries of the latin Culture (10th–16th c.)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, (Publication from the 6th International Scientific Conference, Krakow, 26–28th November), 2015, Jagiellonian University, Krakow 2016, 138–146.

Гарді Дюра, *Руські та угорські джерела про Ростислава Михайловича в Ярославській битві або до питання про історію лицарської культури,*. у: *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Tomasz Pudłocki (eds.), Kraków 2013, 141–146.

Гарді Дюра, *„Rutheni sunt schismatici": конфесійна належність руських князів Ростислава Михайловича та Лева Даниловича у світлі вибраних угорських і чеських дипломатичних джерел – порівняльний аналіз*, у: *Religions and beliefs of Rus' (9th–16th centuries)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Colloquia Russica, Series I, vol. 8, Publication from the 8th International Scientific Conference, Lviv, 15th–18th November, 2017 Krakow 2018, 259–268.

Гарді Джура, *Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича, Княжа доба*, Вип. 4, Львів 2011, 193–207.

Генсьорський Антін, *Галицько-Волинський літопис (Лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості)*, Київ 1961.

Gjuzelev Vasil, *Bulgarien und das Kaiserreich von Nikaia (1204–1261)*, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 26, 1977, 143–154.

Головко Александр Б., *Юго-Западная Русь в политике Венгрии в первой половине XIII в.*, Rossica Antiqua, 2, 2010, 113–139.

Головко Олександр Б., *Князь Роман Мстиславич та його доба*, Київ 2001.

Головко Олександр Б., *Корона Данила Галицького, Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006.

Головко Олександр Б., *Пониззя і Болохівщина у політичному розвитку Південно-Східної Європи (XII – XIII ст.)*, Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції 2010 року, Кам'янець–Подільський 2010, 39–45.

Головко Олександр Б., *Східна політика Угорщини в перше десятиліття правління короля Бели IV (1235–1245 рр.)*, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Історичні науки, 27, 2017, 65–84.

Горский Антон А., *Гибель Михаила Черниговского в контексте первых контактов русских князей с Ордой*, Средневековая Русь, 6, 2006, 138–154.

Горский Антон А., *Русские земли XIII–XIV веках: Пути политического развития*, Москва 2016.

Grala Hieronim, *Rurykowicze na Bałkanach w XII i XIII w.*, Balcanica Posnaniensia, Studia et acta, 4, 1989, 131–140.

Grala Hieronim, *Drugie małżeństwo Romana Mścisławowicza*, Slavia Orentalis, 31 (1982), 3–4, 115–132.

Греков Борис Д. – Якубовский Александр Ю., *Золотая Орда и её падение*, Москва–Ленинград 1950.

Грушевський Михайло, *Хронольогія подій Галицько-Волинської літописи*, ЗНТШ, 41, 1901, 1–72.

Грушевський Михайло, *Історія України-Руси*, II–III, Київ 1992–1993.

Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV, Budapest 1963–1987.

Györffy György, *Bevezető*, у: T. Katona (ed.), *A tatárjárás emlékezete*, Békéscsaba: Európai Könyvkiadó Magyar Helikon osztálya, 1981, 7–31.

Györffy György, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert*, Studia slavica Academiae scintiarum Hungariae, 5, 1959, 9–74.

Hardi Đura, *„Balkanske snage" u češkim pohodima ugarskog kralja Bele IV*, у: *Studia Balkanica Bohemoslovaca VII*, Eds. Vaclav Štěpanek – Jiři Mitaček, Přispěvky přednesene na VII. mezinarodnim balkanistickem sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016, Brno 2017, 191–207.

Hardi Đura, *Cumans and Mongols in the region of Srem in 1241–1242: A discussion on the extent of devastation*, Istraživanja – Journal of historical researches 27, 2016, 84–105.

Hardi Đura, *Drugeti, povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 2012.

Харди Ђура, *Један прилог питању византијског наслеђа на тлу овостраног Срема (Sirmie Citerior)*, ЗРВИ, LIV (2017), 117–142.

Харди Ђура, *Када је умро господар Мачве Ростислав Михаилович?*, Споменица Историјског Архива „Срем" 11, 2012, 22–34.

Харди Ђура, *Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма; студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264*, Нови Сад 2002.

Харди Ђура, *О пореклу мачванскоī „бана" Ростиславa Михаиловича*, Споменица Историјског архива „Срем", 2, 2003, 15–32.
Харди Ђура, *Ростислав Михаилович „Dominus de Machou"*, Studia Balcanica Bohemo-Slovaca, VI, Svazek 1, Brno 2006, 60–72.
Hard Djura, *Der Status von Matschwa in der Zeit Rastislav Michailowitschs,* y: *Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (unitil 1780)*, eds. Martin Homza, Ján Lukačka, Neven Budak, Department of Slovak History, Bratislava–Zagreb 2013, 128–134.
Havlíková Lubomíra, *Cherchez la femme, Czech-Bulgarian Relations in the 13th Century*, y: *Българско средновековие: обшество, власт, история*, Сборник в чест на проф. Каймакамова, Милияна, съст. Георги Николов и Ангел Николов, София 2013, 331–343.
Hoensch Jörg K., *Přemysl Otakar II. von Böhmen, Der goldene König*, Graz, Wien, Köln 1989.
Hóman Bálint, *Magyar történet*, I, Budapest 1939
Хорошев Александр С., *Борис Негочевич*, y: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 99.
Хорошев Александр С., *Семен Борисович*, y: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 430.
Хорошев Александр С., *Спиридон*, y: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 445.
Хорошев Александр С., *Внезд Водовик*, y: *Великий Новгород, История и культура IX–XVII веков: Энциклопедический словарь*, ed. Валентин Л. Янин, СПб. 2007, 124.
Hosák Ladislav, *Uhersko-kumánský vpád na Moravu r. 1253*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica I. Olomouc 1960, 279–285.
Хрусталев Денис Г. *Русь: От нашествия до „ига" (30–40 гг. XIII века)*, Санкт-Петербург 2004.
Huber Alfons, *Die steierische Reimchronik und das östereichische Interregnum*, Mittheilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 4, 1883, 41–74.
Huber Alfons, *Geschichte Österreichs*, I, Gotha 1885.
Ich – Ulrich von Liechtenstein, Literatur und Politik im Mittelalter, Akten der Akademie Friesach „Stadt und Kultur im Mittelalter", Friesach (Kärnten) 2.–6. September 1996, von Franz Viktor Spechtler – Barbara Maier, Klagenfurt 1999.
Илиев Илия Г., *Регинският мирен договор и средновековният град Цепина* Епохи, V, 1997, 82–90.
История татар с древнейших времен, том 3, Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в., глав. ред. Миркасым Усманов – Рафаэль Хакимов, Казань 2009.
Janusz Bohdan, *Z pradziejow ziemi Lwowskiej*, Lwow 1913.
Jasiński Kazimierz, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, Poznań–Wrocław 2001.
Јиречек Константин, *Историја Срба, прва књиīа до 1537. године*, (друго, исправљено и допуњено издање, превео Ј. Радонић), Београд 1978.
Jusupović Adrian, *Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205–1269)*, Kraków 2013.
Jusupović Adrian, *Domus quondam dobrinensis, Przyczynek do dziejów templariuszy na ziemiach Konrada Mazowieckiego*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, z. 1, LXXI, 2006, 7–18.
Jusupović Adrian, *Przynależność polityczna Drohiczyna w XII i pierwszej połowie XIII w.*, y: *Дрогичинъ 1253*, Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ої річниці коронації Данила Романовича, Івано-Франківськ 2008, s. 159–170.
Янин Валентин Л., *Актовые печати Древней Руси X–XV вв.*, I, Москва 1970.
Янин Валентин Л., Янин, *Очерки истории средневекового Новгорода*, Москва 2008.
Якубовський Василь, *Історія Болохівської землі: історіографія і джерела*, Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Історичні науки, 25, 2015, 52–66.
Янин Валентин Л., *Новгородские посадники*, (Изд. 2-е), Москва 2003.
Kanellopoulos Nicholas S. – Lekea Joanne K., *The struggle between the Nicaean Empire and the Bulgarian state (1254–1256): towards a revival of Byzantine war tactics under Theodore II Laskaris*, Journal of Medieval Military History 5 (2007), 56–69.
Карамзин Николай М., *История Государства Российского*, III, СПб. 1818.
Kazhdan Alexander, *Scoutariotes Theodore*, y: Kazhdan, A. ed., *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991 s. 1912–1913.

Келембет Станіслав, *Михайло Всеволодович, великий князь Чернігівський і Київський: деякі питання походження, біографії та складу родини*, Сіверянський літопис, 1–2, 2017, 11–19.
Киселев Максим В., *Спорные вопросы Батыева нашествия на Южную Русь и Прикарпатье*, Русин, 1 (43), 2016, 57–80.
Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, I–II, Budapest 1988.
Klaić Vjekoslav, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882.
Klaić Vjekoslav, *Povijest Hrvata*, I, ed. Trpimir Macan, Zagreb 1988.
Klapper Joseph, *Die Tatarensage der Schlesier,* Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, Band XXXI–XXXII, Breslau 1931, 160–196.
Грабовецький Володимир В., *Битва 1245 року під Ярославом*, Вісник Прикарпатського Університету, Історія, 4–5, 2001, 3–8.
Коледаров Петър, *Политическа география на средновековната българска държава*, II, София 1989.
Коматина Ивана –Коматина Предраг, *Византијски и угарски Срем X до XIII века*, ЗРВИ, LV, 2018, 141–164.
Комендова Йитка, „*Schismatici et Tartarorum servitores*", *Русь в официальной идеологии Пржемысла II Оттокара*, у: *Данило Романович і його часи, за редакції Віталія Нагірного і Мирослава Волощука*, Івано-Франківськ–Краків, 2017 (Colloquia Russica. Series II, vol. 3), 253–255.
Korta Wacław, *Najazd Mongolow na Polske w 1241 r. i jego legnicki epilog*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia, 800 (1985), 3–73.
Kosztolnyik Zoltán J., *Hungary in the thirteenth century*, New York 1996.
Котляр Николай Ф., *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.*, Киев 1985.
Котляра Микола Ф., *Галицко-Волинский літопись*, дослідження, текст, коментар, за редакцією Миколи Ф. Котляра, Київ 2002.
Коваленко, Володимир, *Чернігів і Галич у XII – XIII ст.*, у: *Галичина та Волинь у добу Середньовіччя,* Львів, 2001, 154–165.
Krakowski Stefan, *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa 1956.
Крип'якевич Іван, *Деякі літописні назви з Галичини*, ЗНТШ, CCXXII, 1991, 313–315.
Крип'якевич Іван, *Галицько-Волинське кнізівство*, Київ 1984.
Крип'якевич Іван, *Історія українського війська*, I, Львів 1936.
Kristó Gyula, *András II.*, у: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerkesztő Kristó Gyula, Budapest 1994, 43.
Kristó Gyula, *Az Árpad-kor háborúi*, Budapest 1986.
Крстић Александар – Исаиловић Невен – Јаковљевић Александар, *Б(иј)ељин(а) – земља, кнештво, архиђаконат, дистрикт, нахија*, Историјски часопис, 67, 2018, 13–54.
Крстић Александар, *Мачва*, у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, према описаним изворима*, ред. Синиша Мишић, Београд 2010, 177–179.
Купчинський, Олег, *Літописні географічні назви „Микулин" і „Рожне поле" та їх історична територія у XI–XIII століттях*, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича, Вип. 15, 2006–2007, 82–89.
Кузнецов Андрей А., *Новгородская политика владимирских князей в 1220-е гг.*, Новгородский исторический сборник. Вып.15(25), 2015, 65–87.
Кузнецов Андрей А., *Владимирский князь Георгий Всеволодович в истории Руси первой трети XIII века. Особенности преломления источников в историографии*, Нижний Новгород 2006.
Labuda Gerard, *Wojna Z Tatarami w roku 1241*, Przegląd Historyczny, 2/50, 1959, 189–224.
Lapáček Jiří, *Otazníky nad listinou Přemysla Otakara II, pro Přerov z roku 1256.*, Sborník Státního okresního archivu Přerov 2011, Přerov 2011, 5–33.
Lechner Karl, *Die Babenberger, Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien–Köln–Weimar 1992.
Liebertz-Grün U., *Ottokar v. Steiermark*, Lexikon des Mittelalters, 6. ed. J. B. Metzer, CD-ROM Ausgabe 2000, 1587–1588.
Ляска Віталій, *Лиса Гора на Голих горах (причинок до топонімічного ландшафту Галицько-Волинського пограниччя в добу Романовичів)*, Княжа доба: історія і культура, Вип. 9, 2015, 217–226.

Ляска Віталій, *Ранньосередньовічні пам'ятки Розточчя в світлі краєзнавчих та археологічних досліджень (XIX – 30-ті роки XX ст.)*, Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, Вип. 13, 2009, 336–346.
Madgearu Alexandru, *The Asanids The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185–1280)*, Leiden– Boston 2017.
Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1526-ig, főszerkesztő Benda Kálmán, I kötet, Budapest 1986.
Махновець Леонід, *Літопис руський за Іпатьским списком*, переклав [примітки, покажчики, карти...] Леонід Махновець, Київ 1989.
Маярчак Сергій П., *Літописні Бакота і Пониззя у Середньому Подністров'ї*, Археологія, 2009, № 2, 23–33.
Майоров Александр В, *„Cum quodam rege Rucsie singelariter in prelio dimicans...": Был ли Даниил Галицкий участником битвы на Лейте?*, Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 4, 2016, 35–51.
Майоров Александр В, *Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения в середине XIII в.*, Вопросы истории, 7, 2011, 32–52.
Майоров Александр В., *Галицко-Волынская Русь: Очерки социально-политических отношений в домонгольский период: Князь, бояре и городская община*, Санкт-Петербург 2001, 579.
Майоров Александр В., *Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат*, Біла Церква 2011.
Майоров Александр В., *Летописные известия об обороне Чернигова от монголо-татар в 1239 г. (из комментария к Галицко-Волынской летописи)*, ТОДРЛ, 60, 2009, 311–326.
Майоров Александр В., *Михаил Черниговский в Силезии и битва под Легницей*, Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 2, 2015, 23–35.
Майоров Александр В., *Монголо-татары в Галицко-Волынской Руси*, Русин, 4. (30), 2012, 56–72.
Майоров Александр В., *Монгольское завоевание Волыни и Галичины: спорные и нерешённые вопросы*, Русин, 2015, № 1, 11–24.
Майоров Александр В., *Повесть о нашествии Батыя в Ипатьевской летописи*, ч. 1, Rossica antique, 1 (5), 2012, 3–94.
Майоров Александр В., *Повесть о нашествии Батыя в Ипатьевской летописи*, часть вторая, Rossica antique, 2 (6), 2012, 43–113.
Майоров Александр В., *Про повернення Данила Романовича з Орди, примирення з королем Белою IV і участь в битві на р. Лейті (історико-хронологічні уваги)*, ЗНТШ, 264, 2012, 68–86.
Майоров Александр В., *Тайна гибели Михаила Черниговского*, Вопросы истории, 9, 2015, 95–118.
Makk Ferenc, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest 1989.
Maliniak Pavol, *K sobášnej politike Bela IV, Dynastická svadba vo Zvolene a jej reflexie v historiografii*, Historický časopis, 1, 56, 2008, 125–135.
Мандзяк Віктор, *Ростислав Михаилович –„Dux Galiciae et imperator Bulgarorum"*, Княжа доба: історія і культура", 5, 2013, с. 131–143.
Marsina Richard, *K najstarším dejinám Zvolena*, Historický časopis, 6, 37, 1989, 793–805.
Мартынюк Алексей В., *До Гербершайна: Австрия и Восточная Европа в системе персональных связей и культурных контактов (XIII – начало XVI века)*, Москва 2019.
Мартынюк Алексей В., *Князь Ростислав в битве на реке Лейте: „русский эпизод" австрийской истории*, Древняя Русь, Вопросы медиевистики, 2, 2013, 49–55.
Mika Norbert, *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, Racibór.
Милютенко Надежда И., *Сказания о Михаиле Черниговском*, ТОДРЛ, 64, 2016, 180–198.
Moepert, Adolf, Ortsnamen des Kreises Neumarkt in Geschichte und Sprache, Nach den alten und neuen Kreisgrenzen, Breslau 1935.
Moravcsik Gyula**,** Bizánc és a *Magyarság*, Budapest 1953.
Moravcsik Gyula, *Byzantinoturcica II*, Sprachreste Der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen, Leiden, 1983.
Мргић Јелена, *Северна Босна 13–16. век*, Београд 2008, 58–59.
Nagirnyj Witalij, *Polityka zagraniczna ksiestw ziem halickiej i wolynskiej w latach 1198 (1199)–1264*, Kraków 2011.
Насонов Арсений Н., *Монголы и Русь, (история татарской политики на Руси)*, Москва–Ленинград 1940.

Ников Петър, *Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 година, Историко-критично изследване*, Сборникъ на Българската академия на наукитѣ: Клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ, 11, София 1920.
Novotný Václav, *České dějiny, Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253– 1271)*, I-4, Praha 1937.
Орлов А. С., *О галицко-волынском летописании*, ТОДРЛ, V, 1947, 15-35.
Острогорски Георгије, *Урум-деспот, Почеци деспотскої достојанства у Византији*, у: Георгије Острогорски, *Из византијске историје, историоїрафије и просопоїрафије*, Београд 1970, 205–218.
Palacký František, *Der Mongolen Einfall im Jahre 1241*, Aus den Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften (5 Folge, Bd. 2) besonders Abgedruckt, Prag 1842, 371–408.
Palacký František, *O Ruském knjžeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty, a rodu geho*, Časopis Českého Museum, 1, (16) 1842, 23–41;
Палаузов Спиридон Н., *Ростислав Михайлович, князь Мачвы*, ЖМНП, 8, 1851, 27–49.
Pappadopoulos Jean B., *Théodore II Lascaris, Empereur de Nicée*, Paris, 1908.
Паршин Ілля, *„Rex Russiae" у битві на річці Лейті*, у: *Данило Романович і його часи*, за ред. Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, (Colloquia Russica. Series II, Vol. 3) Івано-Франківськ–Краків 2017, 122–131.
Пашуто Владимир Т., *Внешняя политика Древней Руси*, Москва 1968.
Пашуто Владимир Т., *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва 1950.
Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, t. II, Budapest 1899.
Petkova Ilka, *Nordwestbulgarien in der Ungarischenpolitik der Balkanhalbinsel im 13. Jahrhundert*, Bulgarian Historical Review 1 (1983) 57–65.
Подвигина Наталия, Л., *Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода Великого в XII–XIII вв.*, Москва 1976.
Polemis Demetrios. I., *The Doukai, A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968.
Приселков Михаил Д., *История русского летописания XI–XV вв.*, Ленинград 1940.
Procházková Nataša, *Some Notes on the Titles of Coloman of Galicia*, у: *Slovakia and Croatia Vol I. Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)*, eds. Martin Homza, Ján Lukačka, Neven Budak, Bratislava–Zagreb, 2013, 104–109.
Прокофьев Всеволод Г., *Ростислав Михаилович, русский князь XIII века*, *Юбилейный Сборник Русского Археологического Общества*, Белград 1936, 131–159.
Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, CD ROM Version, erstellt von Erich Trapp, unter Mitarbeit von Rainer Walther, Hans–Veit Beyer und anderen Wien 2001.
Ráth Károly, *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*, Győr 1861. (reprint Budapest 2010).
Ричка Володимир – Толочко, Олексій, *Князи Болоховьсции*, Ruthenica, XIII (2016), 83–107.
Roháč Peter, *Boj o babenberské dedičstvo a I. česko–uhorská vojna 1252–1254*, Vojenská história, 1, 2016, 18–42.
Селезнёв Юрий В., *Русско-ордынские конфликты XIII–XV*, Москва 2010.
Сергей М. Середонин, *Историческая география*, Петроград, 1916.
Senga Toru, *IV Béla külpolitikája és IV Ince pápához intézett „tatár–levele"*, Sz, 1–2, 1987, 584–612.
Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971.
Slivka Michal – Vallašek, Adrián, *Hrady a hrádky na východnom Slovensku*, Košice 1991.
Solicki Stanisław, *Geneza legendy tatarskiej na Śląsku* у: *Bitwa Legnicka, historia i tradycja*, ed. Wacław Korta, Wrocław 1994, 125–150.
Соловьев Сергей М., *История России с древнейших времен*, книга II, том 3–4, отв. ред. И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев, Москва 1988.
Soustal Peter, *Thrakien (Thrace, Rhodope und Haimimontos)*, Tabula Imperii Byzantini Band 6., Wien 1991.
Срезневский Измаил И., *Материалы для словаря древнерусского языка*, I–III, Санкт-Петербург 1893–1912.
Środa Śląska, Atlas historyczny miast polskich, oprac. Eysymontt Rafał, Goliński Mateusz, Młynarska-Kaletynowa Marta, Ziółkowski Wojciech, Tom IV, Śląsk, zeszyt 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
Ставиский В. И., *О двух датах штурма Киева в 1240 г. по русским летописям*, ТОДРЛ, 1990. Т. 43. С. 282–290.
Strakosch-Grassmann, Gustav, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242,* Innsbruck 1893.

Subotić Gojko, *Les compositions votives sur la façade sud de l'eglise du Taxiarque Michel a Kastoria*, ЗРВИ LI (2014) 249–272.
Subotić Gojko, *Portret nepoznate bugarske carice*, Zograf, 27, (1998/1999), 93–102.
Swoboda Wincenty, *Księżna kaliska Bułgarką? Przyczynek do rozbioru krytycznego Annalium Długosza*, Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, (26) wol. 13–2, 1980, 61–78.
Szaraneiwicz Isidor, *Die Hypatios Chronik als Quellen-Beitrag zur Österreichische Geschichte*, Lemberg 1872.
Szymczak Jan, *Udział synów Konrada i Mazowieckiego w realizacji jego planów politycznych*, Rocznik Łódzki, 29 (1980), 9–54.
Шахматов Алексей А. *Общерусские летописные своды XIV и XV веков*, ЖМНП, 1900.
Шахматов Алексей А., *Обозрении русских летописных сводов XIV–XVI вв.*, Москава – Ленинград 1938.
Шараневич Исидор, *Исторія Галицко-Володимирскои Руси от найдавнейших времен до року 1453*, Львов 1863.
Татищев Василий Н., *Собрание сочинений, в 8-ми томах, История Российская*, Москва 1994–1996.
Tautu Luigi, *Margerhita di Ungheria imperatorice di Bisanzio*, Antemurale, III, 1956, 51–79.
Терський Святослав – Яковенко Наталя, *Розкопки літописного Щекотина на Львівщині у 1981 р.*, у: Історико-культурна спадщина: європейський вимір: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2018, Львів 2018, 125–130.
Teterycz-Puzio Agnieszka, *Na rozstajnych drogach: Mazowsze a Małopolska w latach 1138–1313*, Słupsk 2012.
Timothy E. Gregory, *Bizye*, у: Kazhdan, A. ed., *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, 292–293.
Тодорова Сашка, *Дъщерята на Ростислав Михайлович и събитията в България от средата на XIII в.*, Исторически преглед, 2, 1989, 52–57.
Толочко Алексей, *„История Российская" Василия Татищева: источники и известия* Москва–Киев 2005.
Толочко Алексей П., *Происхождение хронологии Ипатьевского списка Галицко-Волынской летописи*, Palaeoslavica, 1, (13) 2005, 81–108.
Толочко Алексей П., *Взятие Киева монголами, источники летописного описания*, Palaeoslavica, 2, (22) 2014.
Толочко Пётр, *Статья 6731 года Галицко–Волынской летописи и время ее написания*, Ruthenica, 4, 2005, 47–53.
Томенчук Богдан, *Археологія городищ Галицької землі, Галицько-Буковинське Прикарпаття, матеріали досліджень 1976–2006 рр.*, Івано-Франківськ, 2008.
Тошић Ђуро, *Подметање коња господару у невољи: општа места или стварне историјске чињенице?*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, год. V, број 5, 2013, 117–126.
Uličný Ferdinand, *Dejiny osídlenia Šariša*, Košice 1990.
Uličný Ferdinand, *Dejiny osídlenia Zemlínskej župy*, Mihalovce 2001.
Узелац Александар, *Под сенком џса, Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд 2011.
Ужанков Александр Н., *Проблемы историографии и текстологии древнерусских памятников XI–XIII вв.*, Москва, 2009.
Vásáry István, *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge University Press 2005.
Вернадский Георгий В., *История Росии*, *Монголы и Русь*, Твер–Москва 2000.
Вилкул Татьяна, *Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв.*, Москва 2009.
Винокур Іон С. – Горішній Павло А., *Бакота, Столиця давньоруського Пониззя*, Кам'янець–Подільський, 1994.
Войтович Леонтій, *Феномен галицького боярства і його стосунки з князями,* Наукові праці Кам'янець–Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки, До 70–річчя від дня народження професора Валерія Степанкова, 27, 2017, 228–244.
Войтович Леонтій, *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть*, Львів 2015.
Войтович Леонтій, *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.), Склад, суспільна і політична роль. Історико–генеалогічне дослідження*, Львів 2000.
Войтович Леонтій, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006.
Войтович Леонтій, *Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301)*, Львів 2014.
Войтович Леонтій, *Спірні питання Галицько-Волинської історії: відкриття дискусії*, Княжа доба, історія і культура, 2014, 360–371.

Волощук Мирослав, *Даниил Галицкий и Бела IV: к реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в.*, Rossica antiqua. Исследования и материалы, СПб 2006, 331–341.
Волощук Мирослав, *„Фила древле прегордыи", Fila supruniensis, Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття*, Actes Testantibus, Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича, Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Вип. 20, Львів 2011, 189–196.
Волощук Мирослав, *Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року*, у: *Данило Романович і його часи*, за редакції Віталія Нагірного і Мирослава Волощука, Colloquia Russica, Series II. –Vol.3., Івано-Франківськ–Краків 2017, 102–122.
Волощук Мирослав, *„Русь" в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*, Івано-Франківськ 2014.
Волощук Мирослав, *Terra Praemizliensi in Regnum Hungariae в XIII веке. Хронология проблемы*, у: *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, Vitaliy Nagirnyy, Tomasz Pudłocki (eds.), Kraków 2013, 101–111.
Волощук Мирослав, *Вассальная зависимость Даниила Романовича от Бели IV (1235 1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в.*, Specimina nova. Pars prima. – Sectio mediaevalis, P. 3, Pécs 2005, 83–115.
Волощук Мирослав, *Влияние монгольского нашествия 1239–1243 гг. на переселение жителей Руси в Венгрию: хронология, динамика, демография проблемы*, у: *Русь в эпоху монгольских нашествий (1223–1480)*, ed. Vitaliy Nagirnyy, Krakow 2013, 62–69.
Wenzel Gusztáv, *Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez*, Budapest 1884.
Wenzel Gusztáv, *Rosztizlaw galicziai herczeg, IV. Béla királynak veje*, Budapest 1887, 3–20.
Wertner Moriz, *Boris und Rostislaw, II Rostislaw von Halics und seine Familie,* Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie, Jahrgang XVII, Heft 2, 1889, 178–194.
Wertner Mór, *Az Árpádok családi története*, Nagy Becskerek 1892.
Wertner Mór, *Margit császárné fiai*, Sz, 1903, 593–611.
Wertner Mór, *Negyedik Béla király története, Okirati kútfők nyomán*, Budapest 1893 (reprint Budapest 2010).
Włodarski Bronisław, Alians *rusko-mazowiecki z drugiej połowy XIII wieku, karta z dziejów Konrada II Mazowieckiego*, Krakow 1938, 611–629.
Włodarski Bronisław, *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 76, 1971, 5–62.
Włodarski Bronisław, *Polska i Czechy w drugiej polowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931.
Włodarski Bronisław, Polska i Rus *(1194–1340)*, Warszawa 1966.
Włodarski Bronisław, *Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich*, Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Dz. 2, vol. 19, fasc. 2, Lwów 1936, 1–53 (85–137).
Wyrozumski Jerzy, *Udział ksiażat polskich w walceo spadek po Babenbergach*, Zeszyty naukowe uniwersitetu Jagielońskiego, Prace historyczne z. 121, Krakow 1997, 7–20.
Zabłocki Wojciech, *Grzymisława Ingwarówna, księżna krakowsko-sandomierska*, Kraków 2012.
Захаренко Андрей Г., *Черниговские князья в Новгороде*, Ученые записки Ленинградского педагогического института им. А. И. Герцена, 61, 1947, 147–162.
Зайцев Алексей К., *Черниговское княжество X–XIII вв.*, Избранные труды, Москва 2008, 199–205.
Zientara Benedykt, *Cesarzowa tatarska* na *Śląsku – geneza* i *funkcjonowanie legendy,* у: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, ed. Bronisław Geremek, Wrocław 1978, 173–179.
Златарски Васил, *История на Българската държава през средните векове*, *Томъ III. Второ българско царство. България при Асъневци (1187–1280)*, София 1940.
Зубрицкий Денис И., *История древнего Галичско-Русского княжества*, III, Львов 1855.
Златарски Васил, *Южна България следъ смъртьта на Иванъ Асъня II и регинскиятъ миръ*, Сборникъ Б. Дяковичъ, София 1927, 327–341.
Жарких Микола, *Любецький синодик*, Київ 2013–2015. (www.MZharkikh.name/uk/History/LjubechSynodikon.html).
Žemlička Josef, *Přemysl Otakar II, král na rozhraní věků*, Praha 2011.
Żerelik Rościsław, *Środa Śląska* w *średniowieczu*, Śląski Labirynt Krajoznawczy, 1, 1989, 15–21.
Zsoldos Attila, *Az Árpádok és asszonyaik, A királynéi intézmény az Árpádok korában*, Budapest 2005.
Zsoldos Attila, *Családi ügy, IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*, Budapest 2007.
Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, Budapest 2011.

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ НАЗИВА И ЕТНОНИМА

А
Абовска жупанија 83
Albun videlicet Tecna 84
Апулија (Apulija) 34, 38, 57, 69
Аркадиополис 109
Аустрија (Österreich; Австрия; Austrie; Austria) 71, 86, 87, 88, 89, 99, 102, 129
Аустријанци 86

Б
Бакот (Bakota; Бакотѣ) 47, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 70, 125, 128
Балкан (Bałkan; Der Balkanhalbinsel; Balkan peninsula) 12, 13, 67, 68, 92, 100, 102, 105, 107, 123, 127
Барањска жупанија 118
Бардејов (Bardejov) 46, 84, 124, 128
Белзец, река 35
Белина (Бељина) 94, 118, 102, 117
Београд 91, 92
Бесермењи (Bezzermninorum) 99
Бечко Ново Место (Wiener Neustdt; Nova Civitate) 86, 87, 123
Бизија (Byze, данас Виза; Viza) 108, 109
Бирки (Велики Бирки; Бірки; ранији Борок) 66
Бистрица, 39
Болохово (Bolokhovo) 61, 126
Болоховска земља (Болоховська земля, Болохівська земля; Болохівськ; Болохівщина; Болоховьсции) 28, 59, 61, 62, 63, 125
Болугд (Balogd; Blažice) 84
Борк (Борок; Bork; видети и под Бирки) 66, 67, 68, 69, 70, 71, 123, 127
Борсукови дил (Борсуков дѣл; Borsukov ridge) 38, 124, 128
Босанци (Bosnensium) 99, 101, 103
Босна (Bozna) 102, 103, 119
Брин (Брын; Brin) 14, 15, 16, 124, 128
Брињa, река 15
Брно 97
Буг, река 36
Бугари (Bulgari) 9, 95, 99, 100, 101, 102, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 123, 127
Бугарска (България; Болгарiа; Bulgarien;) 9, 12, 68, 92,100, 102, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 118
Бугарско царство (Друго Бугарско царство) 105, 107, 111, 124
Будеч 104
Будим 45, 99

В
Вах, река 98
Вашка жупанија 84
Велики Бирки (Бірки; Борок) 66
Венеција 75
Верецки превој (ad portam Ruscie) 57
Видин (Видинска област) 102, 112, 113, 115
Византија (Byzantium) 83, 100, 106, 109, 110
Висла, река 54
Вишеград (Вышегород; Wyszogród), 54, 57
Вишња, река 76
Владимир на Кљазми 31, 32, 34
Владимир у Волинији (Vladimir) 26, 124, 128
Власи (Valachorum) 99
Влашка низија 111
Волга, река 68
Волинија, Волињска земља (Волинь, Волы́нь; Волинська земля; Волынская земля; Volhynia) 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 46, 47, 48, 49, 55, 57, 61, 64, 65, 70, 80, 124, 125, 128
Волок Ламски (Волоколамск; Volokolamsk) 15, 124, 128
Волхов, река 20
Вроцлав (Wroclaw) 50, 52, 124, 128

Г
Галиција (Галичина, Galicia; Галицька земля) 9, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 45, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 93, 94, 95, 105, 117, 120, 123, 124, 12, 127, 128, 129
Галич (Galich; Халич; Halych) 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 49, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 72, 75, 76, 77, 79, 80, 83, 85, 86, 97, 98, 124, 125, 129
Галичко-Волинска кнежевина (Галицько-Волинсько князівство/земля/Русь, Галицко-Волынское княжество/земля/Русь) 9, 10, 31, 39 40, 44, 59, 60, 61 64, 80
Глинско 65
Гологирка, река 35
Грци (Graecorum; Greci) 92, 99, 102, 109

Д
Данково (Dankowie) 55
Десна, река 58
Димотика 107, 109
Дњепар, река 15, 43, 60, 62, 123, 126
Дњестар, река 28, 59, 71
Домажир (Domazhyr) 63, 64, 123
Домажирова пећина (Пећина Домамира; Печерѣ Домамири; Печера Домажира; Domazhyr Cave) 63, 64, 65, 66, 70, 123, 123
Дорогичин, 36
Дрина, река 91, 102
Дулов (Dulow) 98
Дунав, река 68, 69, 84, 92, 111, 119

Е
Ебенфурт (Ebenfurth) 86, 123, 127
Европа (Europe) 9, 48, 68, 86, 89, 96, 99, 106, 123, 127
Ердељ (Transylvania) 38, 41, 68, 124, 128

Ж
Жиздра, река 15
Жовква 65

З
Задар 75
Зала жупанија 115
Засавица, река 92
Звенигород (Zvenigorod) 30, 33, 35, 36, 63, 76, 124, 125, 128, 129
Зволен (Zvolen; Zólyom) 93
Земплинска жупанија 77, 84
Златна хорда (Золотая Орда) 68, 78, 90

И
Исмаилћани (Hysmahelitarum) 99

Ј
Јарослав, Јарослављ (Ярослав; Yaroslavl) 10, 20, 64, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 93, 118, 125, 129
Јерусалим 43
Јужни Словени 102

К
Костур (Kastoria) 106
Калијус 65
Калка, река 17
Каменец 28, 42, 44
Каракорум 121
Карантанија 99, 116
Карпати 34, 38, 57, 58, 69, 70, 71, 75, 77, 78, 93
Кијев (Київ; Киев; Киевъ; Kiev) 10, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 55, 56, 57, 60, 66, 70, 72, 124, 125, 128
Кијевљани 43
Кијевска Рус, Русија (Киевская Русь; Київська Русь; Kievan Rusʾ) 74, 114
Кипсела, река 108
Клис 69
Коломија 59, 60
Колубара, река 91
Кошице (Košice) 85, 123, 127
Краков (Krakow) 77, 79, 80, 83, 84, 85, 125, 129
Краљевина Хрватске, Далмације и Славоније (Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae) 12, 69
Кројсенбрун (Kroissenbrunn) 96, 99, 101, 104, 116, 126, 130
Кујавија 55
Кумани односно Половци (Cumani; Cumans) 26, 28, 33, 35, 68, 80, 87, 88, 92, 96, 99, 101, 102, 107, 108, 109, 111
Куманија 68, 69

Л
Лавов 63
Лајта (Лейта; Лейта; fluvium Saar; Leitha), река 12, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 98, 101, 123, 125, 127, 129
Лама, река 15
Ламбах 88
Легница (Legnica) 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 124, 128
Лечици (Łęczyca) 55, 57, 124, 128
Лечицка земља 55
Лиса гора (Гола гора) 35
Литва (Lithuania) 35, 126
Лојпусдорф (Дунајска Среда) 45
Лублин 75
Лупковски превој 77
Луцк (Луческ; Lutsk) 9, 46, 47, 49, 60, 124, 128

Љ
Љахи (Ляхы), односно Пољаци 77, 78, 80, 83, 97

М
Мађарска 10
Мађари 40, 99, 101. (Видети и под Угри)
Мазовија (Masovia; Mazowsze) 28, 36, 45, 46, 48, 49, 50, 54, 55, 57, 124
Македонија 107, 108
Марица, река 107, 108
Мачва (Macho; Machou; Macsó; Sirmia Ulterior; онострани Срем; Мачо; Matschwa; Mazo) 5, 9, 10, 12, 70, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 117, 118, 119, 121, 123, 125, 129
Межибоже 42
Микулин 21, 36
Монголи или Татари (Mongolen; Mongolow; Mongalorum; Mongol) 17, 31, 32, 34, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 78, 86, 87, 92, 96, 99, 100, 102, 124, 125, 127, 128, 129
Моравска (Morava; Moravia) 57, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 126, 129
Моравско поље (Marchfeld) 99, 126, 130
Моравци 97

Н
Немачки витешки ред 84
Немци (Нѣмци) 49, 50
Низда, река 66
Никеја (Nicée; Nikaia; Nicaea) 60, 100, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 115
Никејци 115
Новгород (Велики Новгород; Новъгород; Новегородѣ; Veliky Novgorod; Новгородска република) 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 31, 32, 42, 123, 124, 127, 128
Новгорођани 16, 17, 18, 19, 32, 33

О
Овруч 56
Ока, река 15
Оломоуц (Olomouc) 52, 96, 97, 98
Опава (Opava) 97
Опир, река 46

П
Панонија 57, 91, 98
Пелагонијска равница 115, 116
Перејаслав(љ) Залески (Суздаљски или Северни) 14, 17
Перемишљ (Перемъышль; Перемышль; Peremyshl) 30, 31, 33, 37, 60, 64, 65, 66, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 80, 125, 129
Пешта 34, 35
Пинск (Pinsk) 49, 55, 56, 57, 125, 128
Поволшка Бугарска, 31
Поднестровље (Подністров›я) 59
Пожунска жупанија 45
Половци, видети под Кумани
Полца, Полица, (Pilica, на Полцѣ; Полиця), река 50
Пољаци, видети под Љахи
Пољска (Мала Пољска; Małopolska; Polsce; Polska; Polske) 36, 40, 44, 45, 46, 47, 50, 53, 54, 55, 57, 56, 58, 67, 74, 75, 77, 79, 80, 83, 84, 97, 98, 123, 124, 127, 128
Понизје (Пониззя; Poniźe) 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 125, 128
Потенбург (Pottenburg) 103
Прикарпатје 24, 48, 65, 80
Припјат, река 56, 57
Прислоп (Prislop) 38, 124, 128
Протва (Поротова) река, 15
Пруси 36
Прусија (Брусија?) 88

Р
Ратиборж (Racibórz) 97
Регина (Rēgina; Ergene), река 106, 108, 109, 110, 113, 126, 129
Ред браће добжинских витезова 36
Родна (Бања Родна; Rodna) 38, 39, 95, 104, 124, 128
Родопи (Родопска област; Rhodope) 13, 107, 108
Рожно поље (Рожне поле; Rozhno) 35, 36, 124, 128
Рожњава (Rozsnyó; Rožňava) 85, 125, 129
Рокитно 66
Ромеји 110, 111
Ромејско царство 111
Ростов 51
Ростово-суздаљска Русија 51
Росточје (Розточчя; Roztocze) 63, 64, 65, 66, 70, 123, 127
Румунија 38
Рус, Руска земља, руске земље (тло), Русија, Рус-Украјина, итд... (Русь; Ruscia...) 9, 10, 13, 14, 16-22, 24–35, 38–44, 46–49, 51, 55–65, 67–69, 72–80, 82, 84–89, 97, 100, 106
Русини (Rutheni) 36, 47, 48, 57, 80, 97, 99

С
Сава (Zawa), река 91, 92, 93, 94, 120, 125, 126, 130
Салона (Salonitanorum; Salona) 68
Сандомир (Sandomierz) 46, 50, 124, 128
Сандомирска кнежевина 37
Сарај 72
Света земља 121
Свети Димитрије (насеље) 92
Свети Иринеј (насеље) 92, 117
Северински банат 115
Секељи (Siculorum) 99
Селигер, језеро 16
Семберија 102, 117
Сијерадз (Sieradz) 55, 57
Синеволодско (Верхнє Синьовидське) 46
Сирмијум 92
Сичница (Съчница), река 76, 77, 125, 129
Сјан (Сан) 76
Славонија (Slavonia) 12, 69, 73, 94
Словачка (Slovakia; Slovacia) 10, 12, 73, 95
Словени (Sclavorum; Sclavi) 92, 99, 102
Смоленск 14, 15, 16, 17, 24, 36
Среда (Середа; Środa Śląska; Шрода Шласка; Neumarkt; Novum forum, Нојмаркт; Sroda Slaska) 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 124, 126
Срем (овострани Срем; Sirmia Citerior; Srem) 92, 94, 95, 102
Сремска жупанија 92, 93, 94
Сремска Митровица (Civitas Sancti Demetrii; Sremska Mitrovica) 120; 126; 130
Стони Београд (Alba Regia, Székesfehérvár) 26
Страдачка градина 63
Страдецка гора 63
Страдч 63, 123, 127
Стриј, река 46
Суходол (Suchodół) 75, 78

Т
Татари (Tartaros; Татарове; монголо-татар; Татарьскъıи; Tatarom; Tatarami; Tartari; Tartarorum; Tatars), видети под Монголи
Теребовљ 66, 71
Торжок (Тържък; Torzhok) 14, 15, 16, 18, 21, 22, 124, 126
Торческ 26
Тракија, (Thrakien; Thrace) 13, 107, 108, 109
Тренчин (Trenčín; Trinchyniense; Trenchyniensis) 97, 98, 126, 129
Тренчинска жупанија 98
Трепољ 66
Трнава 96
Трново (Trnovo) 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 126, 129
Трогир 68, 69
Турска 108

У
Угарска (Regni Hungariae; Угръı; Оугръı; Венгрия; Угорщина; Hungary) 25–28, 30, 33, 34, 37, 38, 40–46, 49, 53, 57, 60, 65–80, 83–88, 92, 96, 99, 101, 103, 104, 106, 107, 111, 112, 115, 118, 120, 123–125, 127–129
Угри (Угръı) 33, 75, 80, 85, 86, 96, 97, 115. (упоредити са Мађари, као и са Угарска/Угри у значењу земље)
Ужгород (Ungvár) 71

Ужоцки превој 71
Украјина, видети Рус, Рус-Україна
Усора 103
Ухерски Брод (Uherský Brod) 98
Ушица, река 59

Х
Хелеспонт 107
Хемимонт (Haimimontos) 13, 108.
Далмација (Dalmatia) 12, 68, 69
Ходин 96, 97
Холм (Chełm) 34, 37, 46, 55, 56, 70, 124, 128
Хрватска (Ghroatie; Croatia) 68,73, 95
Хрхов (Hrhov,Gurgeu; Gögő) 85, 125, 129

Ц
Цариград 109
Цепина (Τζεπαινα, Cepina) 108

Ч
Чернигов (Чърнигов; Chernigov) 9, 13–22, 24, 25, 27, 30, 35, 40, 42–48, 51, 55–60, 62, 63, 67, 72, 90, 124, 125, 128
Черниговска кнежевина 15–17, 24
Чеси 97, 98
Чешка (Bohemia) 12, 39, 52, 53, 86, 96, 97, 99, 101, 103, 104, 123, 127, 129

Ш
Шариш, (castrum Sarus; Šarišsky hrad, Sáros; Šariš) 83, 84, 85, 123, 127
Шергењ (Szergény) 84
Шлезија (Śląska; Silesia) 49, 50, 52–56, 58, 97, 98, 124, 128
Шопрон (Sopron) 45
Штајерска (Styri) 87, 99
Шчекотов (Штекотов; Щекотов; Щекотина; Shchekotovo) 65, 125, 129

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

изузев бележења имена Ростислава Михаиловича

А

Авданци (Awdańcy; ród Awdańców), племићки род 37, 79
Агафија, сестра Михаила Всеволодовича 17
Achim, Viorel 105, 112
Adamovič, Viktor 114
Актај, половачки ратник, гласник 70
Алберик из Trois Fontaines, хроничар 50
Александар Асен, севастократор, отац Калимана Асена 111
Александар (Невски), син Јарослава Всеволодовича 14, 20
Александар IV, папа 99, 104
Александрович, Володимир 13, 25, 27, 30, 33, 36, 39, 41, 46, 56, 61, 62, 64, 67, 72, 75, 77, 80
Алпар, куманski кан 101
Ана Арпадовић (Anna), ћерка Беле IV, жена Ростислава Михаиловича 74, 95, 104, 106, 121, 127, 129
Ана Ростиславич, кћи Ане и Ростислава Михаиловича, бугаркса царица, супруга Михаила II Асена 106, 112
Angelov, Dimiter G. 110
Angold, Michael 106, 110
Андреева, Маргарета 111
Андрија (Андрћя), дворски, бојар 65
Андрија II, угарски краљ 25, 26, 27, 73, 92
Андрија Арпадовић, син краља Андрије II, кнез Галиције 25, 30, 73
Андрија, брат магистра Илије 87
Andrić, Stanko 120
Андроник (Andornuk), отац Јоанеса 84
Ančić, Mladen 103
Арістов, Вадим Ю. (*Аристов Вадим*) 11, 25, 57
Арпадовићи (Árpádok; the Árpáds; House of Árpád) 9, 12, 13, 25, 26, 27, 30, 35, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 71, 72, 73, 75, 79, 82, 86, 93, 94, 99, 101, 102, 105, 106, 107, 114, 115, 123, 125, 127, 129
Артемије, галички епископ 34, 60, 65
Асени (Асћневци), бугарска династија 105, 107, 108, 109, 110, 111, 113

Б

Bagi, Dániel 73
Balzer, Oswald 9, 79
Barabás, Gábor 73
Barciak, Antoni 100
Bartnicki, Mariusz 41
Baumgarten, Nikolaus de (Никола Баумīартен) 12, 14, 17, 20, 51, 56, 58
Bechstein, Reinhold 12, 89
Benda, Kálmán 69
Bertényi, Iván (Иштван Бертењи) 73, 75, 86
Beyer, Hans–Veit 106
*Blum, Wilhelm*109, 112
Bohdan, Janusz 64.
Borsa, Ivan 12
Brożyniak, Artur 80
Brunner, Karl 86, 99
Budak, Neven 73, 95
Бабенберг (Babenberger), аустријска династија 86, 89, 93, 96, 97, 98, 99, 101, 104
Балај, монголски заповедник 70
Баласчевъ, Георги 110
Барсов, Николай 13, 15, 16, 59, 66
Бату-кан 34, 41, 42, 48, 49, 57, 64, 68, 70, 72, 90
Бевза, Микола 27
Бела III, угарски краљ 106
Бела IV (Béla IV), угарски краљ, таст Ростислава Михаиловича 26, 41, 45, 46, 57, 69, 72, 73, 75, 84, 85, 93, 96, 97, 99, 101, 117, 118, 119, 125, 127, 128, 129, 130
Бела Ростиславич, син Ростислава Михаиловича и Ане 117, 119
Бенедикт, калочки надбискуп 94
Бережков, Николай Г. 13, 14, 16, 19, 21, 22, 26, 31, 48, 90
Бибиков, Михаил В. 105

Блаїојевић, Милош 92
Богомер, тренчински жупан 75
Божилов, Иван 105, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114
Болеслав Стидљиви, сандомирски и краковски кнез 27, 28, 37, 75, 79, 80, 97, 99
Болеслав, мазовијски кнез, син Конрада Мазовијског 46, 54
Борис Негочевич, тисућник у Новгороду 18, 21, 22
Борис, син Василька Константиновича и Марије Михаилович, кнез Ростова 51
Бранковић, Синиша 92

В
Vallašek, Adrián 83
Vásáry, István 68
Waitz, Georgius 88
Walther, Rainer 106
Василько Константинович, кнез Рјазана, син Константина Всеволодовича, супруг Марије Михаилович 20, 51.
Василько Романович, брат Данила Романовича, и ујак Ростислава Михаиловича, волињски кнез 11, 26, 27, 28, 29, 33, 41, 42, 45, 46, 50, 60, 65, 67, 76, 80, 81, 124, 128
Weltin, Maximilian 86, 99
Wenzel, Gusztáv (Густав Венцел) 12, 71, 86, 87, 89, 94, 101, 103, 106, 114, 120
Вернадский, Георгий В. 68
Wertner, Mór/Moriz 9, 12, 13, 27, 45, 71, 79, 82, 84, 85, 86, 94, 102, 106, 107, 114, 120
Вилкул, Татьяна (*Tatiana Wiłkuł*) 11, 63
Виљем Другет, угарски палатин 84
Винокур, Іон С. 59
Wyrozumski, Jerzy 97
Wirth, Peter 12, 109, 110, 115
Wittenbach, Wilhelmus 88
Włodarski, Bronisław (*Бронислав Влодарски)* 28, 36, 37, 55, 67, 75, 79, 97, 98
Владимир Рјурикович, кијевски кнез 22, 24, 25, 26, 28, 31, 56
Владимир Гљебович, рјазањски кнез 63
Владислав [Јурјевич], бојар 17, 64, 80
Владислав Ласконоги, великопољски и краковски кнез 50
Владислав Опољски, кнез 97
Внезд Водовик, посадник у Новгороду 18, 21, 22, 124, 128
Войтович, Леонтій (Войтович Леонтиј) 12, 13, 25, 27, 30, 33, 36, 39, 41, 46, 56, 61, 62, 64, 67, 72, 75, 77, 80
Волощук, Мирослав 10, 20, 25, 30, 39, 40, 41, 45, 64, 67, 72, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 100
Ворш (Warsz; Vars; Варш) витез, пољски великаш? 81
Всеволод Александрович, кнез Белза у Волинији 76, 77
Всеволод Јурјевич Велико Гнездо, владимирски кнез 20
Всеволод Константинович, син рјазањског кнеза Константина Всеволодовича 20
Всеволод Свјатославич Чермни, черниговски и кијевски кнез, деда Ростислава Михаиловича 17, 24
Всеволод, син Јурија Всеволодовича владимиро-суздаљског кнеза 20

Г
Gardner, Alice (Алис Гарднер) 108, 111
Geremek, Bronisław 51.
Георгиј Амартол, визнатијски хроничар 43
Георгије Акрополит (Georgii Acropolitae; Acropolites; Georgios Akropolites), византијски државник и историчар 12, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 124, 127
Георгије Всеволодович (Георгий Всеволодович), видети Јуриј Всеволодович
Гљеб, син Василька Константиновича, кнеза Ростова и Марије Михаилович 51
Goliński, Mateusz 50
Головко, Александр Б. (Олександр; Александар Головко) 25, 27, 37, 39, 41, 61, 62, 67, 72
Горішній, Павло А. 59
Горский, Антон А. (Антон Горски) 17, 22, 26, 27, 31, 39, 44, 58
Грабовецький, Володимир В. 80
Grala, Hieronim (Хијероним Грала) 13, 29
Gregory, Timothy E. 109
Györffy, György (Ђерђ Ђерфи) 13, 38, 46, 68, 120
Генсьорський, Антін, 11
Греков, Борис Д. 68

Гремислава (Grzymisława Ingwarówna), краковска кнегиња, мајка Болеслава Стидљивог 79
Григорије Васиљевич, галички бојар, дворски Ростислава Михаиловича 34, 60
Грифин Ростиславич, ћерка Ане и Ростислава Михаиловича, краковска кнегиња, жена Лешка Црног 9, 114, 121
Грушевський, Михайло (Михајло Грушевски) 13, 16, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 35, 39, 42, 44, 46, 47, 48, 54, 56, 58, 62, 67, 71, 74, 78, 79, 80, 82, 86
Гюзелев, Васил (Vasil Gjuzelev, Василије Гјузелев) 109, 110

Ћ
Ћирковић, Сима 13, 75, 91, 92, 103, 120
Ћоровић, Владимир 103

Д
Dąbrowski, Dariusz (Даријӯш Домбровски) 10, 11, 13, 14, 16, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 51, 54, 56, 58, 61, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 79, 80, 81, 86, 93, 97
Данилевский, Игорь Н. 68
Данило Романович, галичко-волински кнез, син Романа Мстиславича, ујак Ростислава Михаиловича 10, 11, 13, 20, 11, 13, 24-25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 85, 87, 89, 93, 97, 99, 100, 104, 123, 124, 125, 127, 128, 129
Darkó, Eugen (Еуīен Дарко) 101, 115
Дашкевич, Никола (Микола; Николай) 13, 29, 38, 61, 71, 79, 78, 89
Димитрије, бојар и заповедник Кијева Данила Романовича 42
Димитров, Христо 100, 105, 107, 112, 114, 115
Dimnik, Martin (*Мартин Димник)* 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 35, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 54, 56, 58, 60, 67, 72, 90
Динић, Михаило 13, 91, 102
Dienst, Heide 86, 87, 89
Дионисије, славонски и хрватско-далматински бан 57
Дионисије, угарски палатин,75
Доброслав Судич, галички бојар 59, 60, 61, 62
Домажировичи, бојарска галичка породица 64
Dölger, Franz 109, 110, 115
Domanovsky, Alexander 26
Донској, Димитриј (Дмитрий Донской) 12, 13, 14, 19, 21,63, 75
Dopsch, Heinz 86, 89, 99
Другети (Drugeti), анжујски барони 84
Дуйчев, Иван 113
Дуке (The Doukai), ромејска владарска породица 107
Dušková, Sáša 12, 39

Е
Emler, Josef 97, 99, 114
Engel, Pál, 92
Eysymontt, Rafał 50
Егоров, Вадим 68
Елизабета Куманка, угарска краљица 103

Ж
Жарких, Микола 16
Žemlička, Josef 100, 101, 104
Zsoldos, Attila 39, 57, 79, 83, 94, 104, 115, 118, 119

З
Zabłocki, Wojciech 79
Зайцев, Алексей К. (Алексеј Зајцев) 15, 16, 24
Zientara, Benedykt (Бенедикт Цијентара) 50, 53, 55
Ziółkowski, Wojciech 50
Златарски, Васил 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114
Зотов, Рафаил В. 16, 19, 42
Зубрицкий, Денис И. 27, 30, 35, 38, 63

И
Иван II Асен (Иванъ Асѣня II) 106, 107, 111
Иванко Дмитрович, посадник у Ногороду 18
Изјаслав, (?), савезник Михаила Всеволодовича, кијевски кнез 25, 26, 28, 33
Илиев, Илия Г. 108, 109, 110
Илија, угарски магистар 87
Иноћентије IV, папа 71

Ирина Комнина, бугарска царица, мајка Михаила II Асена, прија Ростислава Михаиловича 107
Исаиловић, Невен 102, 117
Исак II Анђео 106

J
Јаков Маркович (Яков), столник Данила Романовича 75
Јаков Свјатослав, деспот, видински цар 112
Яковенко, Наталя 65
Јаковљевић, Александар 102, 117
Якубовский, Александр Ю. 68
Якубовський, Василь 61
Јан Дулгош, (Długosz), средњовековни пољски историчар 9, 114
Јан из Маригнола (Jana z Marignoly), чешки хроничар 114
Јан Неплах, чешки хроничар 114
Janusz, Bogdan (Боґдан Януш) 64, 65, 66
Янин, Валентин Л. 15, 17, 18, 20, 21
Јарослав Всеволодович, кнез Перејаслава Залеског, Новгорода, Кијева 14, 17, 18, 20, 21, 23, 31, 32, 33, 34, 42, 44, 72
Јарослав Ингваревич, волински удеони кнез 42
Јарослав Мудри, кијевски кнез 23
Јарославичи, династија 18
Јелена Асен (Elena Asenina), бугарска принцеза 106
Јелена Романовна, кћерка галичко-волинског кнеза Романа Мстиславича, мајка Ростислава Михаиловича 9, 16, 42
Јиречек, Константин 103, 104, 106, 113
Јоанес (Ioannes), син Андроника, угарски ситни племић 84
Јован Анђео (John Angelos), господар Срема, син Маргарете Арпадовић и византијског цара Исака II 92, 93, 94, 95, 123, 127
Јован де Плано Карпини (Ivan Karpin; Giovanni da Pian del Carpine), папски изасланик 78
Јована III Дука Ватац, никејски цар 107
Јосиф Флавије, историк 43
Јулијан, угарски фрањевачки мисионар 45
Јурај (Георгије) Всеволодович, владимиро-суздаљски кнез, син Всеволода Великог Гнезда 17, 18, 20, 31, 32, 34, 46
Juriewa, Irina 11
Jusupović, Adrian 11, 13, 30, 36, 38, 47, 51, 58, 59, 60, 62, 64, 66, 69, 75, 76

K
Казимир, син кнеза Конрада Мазовијског 55
Калиман Асен, бугарски цар, узурпатор 107, 111, 112, 113
Kanellopoulos, Nicholas S. 108
Карамзин, Николай М. (Николај Карамзин) 11, 27
Karbić, Damir 68
Katona, Tamás 46, 68
Kazhdan, Alexander 109
Kazimierz, Jasiński 9, 79
Келембет, Станіслав 27,33, 51, 67, 72
Кирило II (Cyril II), печатник, летописац, кијевски митрополит 47, 59, 60, 61
Кирило, ростовски епископ 22
Киселев, Максим В. 48, 57, 64
Kiss, Lajos 91
Klaić, Vjekoslav 75, 103, 120
Klapper, Joseph 52, 53
Kochanowski, Jan Karol 36
Korta, Wacław 50, 52, 55
Kosztolnyik, Zoltán J. 93
Коваленко, Володимир 31, 39
Ковальченко, И. Д. 62, 78
Козма Прашки (Cosma), чешки хроничар 97, 99, 102, 104, 114
Коледаров, Петър 13, 108
Коломан (Coloman), краљ Галиције, херцег Славоније, брат Беле IV 73
Коматина, Ивана 92
Коматина, Предраг 92
Комендова, Йитка (Komendová Jitka) 100
Комнини (Comneni), династија 106
Конрад Баумгартен (Konrad Baumgarten), издавач 52, 53
Конрад, кнез Мазовије (Konrad Mazowiecki) 28, 33, 36, 37, 40, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 57, 58, 75, 78, 79, 80, 124, 128
Константин Всеволодович, рјазански кнез 20, 63, 64, 65, 70
Константин Олегович, черниговски кнез 17
Константин Тих, бугарски цар 112, 113
Констанца Арпадовић, кћи Беле IV, галичка кнегиња и супруга Лава Даниловича 93

Котљар, Никола, (Котляр Микола /Николай Ф.) 11, 13, 25, 27, 31, 35, *38,* 39, 44, 46, 47, 48, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 67, 72, 77, 80, 81
Крипякевич, Іван (Иван Крипјакевич) 39, 66, 74, 80, 81
Крстић, Александар 92, 102, 117
*Кузнецов, Андрей А.*18, 31
Кунигунда (Кинга), кћи Беле IV, краковска кнегиња, супруга Болеслава Стидљивог 79, 125
Кунигунда (Kunhuta), кћи Ане и Ростислава Михаиловича, чешка краљица, супруга Отакара II Пшемисла 9, 12, 98, 100, 102, 104, 114, 121
Кунигунда Бранденбуршка, супруга славонског херцега Беле 103, 104
Купчинський, Олег (Олег Купчински) 36

Л
Labuda, Gerard 55
Лав Данилович, син Данила Романовича 45, 46, 63, 73, 74, 77, 78, 80, 81, 82, 93, 97, 104, 114
Ладислав Локјетко, (*Władysław Łokietek*) пољски краљ 84
Ladislaus, Juhasz 34
Lapáček, Jiří (Јиржи Лапачек) 96
Ласкариди (Laskarids) 106
Лаурентије (Magister Laurentius), угарски барон, магистар 82, 83, 118
Ляска, Віталій (Виталиј Љаска) 36, 63, 64, 65, 66
Lechner, Karl 86
Lekea, Joanne K. 108
Лешко Бели, краковски кнез 9, 79
Лешко Лужички, пољски кнез 99
Лешко Црни, краковски кнез, супруг Грифине Ростиславич 114
Liebertz-Grün U. 103
Lukačka, Ján 73, 95
Lukáš, Rybár 114
Лукомський, Юрій 27
Lurier, Harold E. 115

М
Macan, Trpimir 75
Madgearu, Alexandru 108, 110
Мазур, Олег 65.
Maier, Barbara 88, 89
Майоров, Александр В. 11, 25, 27, 31, 35, 39, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 51, 53, 57, 59, 60, 64, 89
Маярчак, Сергій П. 59
Makk, Ferenc 106
Macrides, Ruth (Рут Макридес) 109, 110, 112
Maliniak, Pavol (Павол Малињак) 93
Мандзяк, Віктор (Виктор Мандзјак) 9, 20, 27, 31, 36, 43, 44, 47, 54, 67, 72, 75, 86, 98, 101, 107
Манман, монголски заповедник 70
Маргарета (Марија) Арпадовић (Margaret Árpád), византијска царица, сестра угарског краља Андрије II 92, 94, 102, 106, 111, 125, 129
Марија Ласкарис, жена Беле IV, мајка принцезе Ане Арпадовић 39, 71, 117, 119
Марија Михаилович, ћерка Михаила Всеволодовича, рјазанска кнегиња, супруга Василька Константиновича 51
Marsina, Richard 10, 12, 93
*Мартынюк, Алексей В.*10, 86, 89
Máté, Zsolt 73
Матеј Нинослав, босански бан 75
Matijević Sokol, Mirjana 68.
Махновець, Леонід (Леонид Махновац) 13, 19, 31, 35, 38, 39, 44, 46, 47, 56, 58, 62, 66, 67, 72, 75, 76
Менгу-кан, монголски кан 43
Metzer, J. B. 103
Mika, Norbert 54, 86, 96, 97, 98, 99, 101, 104
Милютенко, Надежда И. 27, 29, 30, 31
Миндовг, литвански кнез 36, 80
Mitaček, Jiří 103
Михаило II Асен, бугарски цар 9, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114
Михаило Всеволодович (Mikhail, Prince of Chernigov; Michał Wsiewołodowicz; Mikhail Vsevolodovich), отац Ростислава Михаиловича 9, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 72, 73, 77, 86, 90, 123, 124, 127, 128
Михаило Палеолог 115
Михаило Ростиславич, син Ростислава Михаиловича и Ане Арпадовић 117, 119

Мишић, Синиша 92
Młynarska-Kaletynowa, Marta 50
Moepert, Adolf 50
Moravcsik, Gyula 105, 106
Мономаховичи, кнежевски род 9, 14, 16, 17, 24, 76
Мргић, Јелена 103
Мстислав Гљебович, черниговски кнез 43
Мстислав Давидович, кнез Смоленска 14
Мстислав Мстиславич, руски кнез 22
Мстислав Романович, кнез из рода смоленских Мономаховича 25–26
Мстислав Свјатославич, черниговски кнез 17
Мстиславичи (Mścisławowiczy), кнежевска породица 14, 24, 56, 76

Н
Nagirnyj, Witalij (Vitaliy Nagirnyy; Віталій Нагірний), 10, 20, 25,27, 29, 30, 36, 37, 39, 41, 44, 62, 67, 72, 75, 74, 77, 79, 80, 86, 87, 93, 97, 100, 114
Nagy, Imre 9, 13, 92, 115
Насонов, Арсений Н. 11, 43, 48, 68
Ников, Петър (Петар Ников) 105, 106, 107, 112, 113, 114
Николов, Ангел, 107
Николов, Георги, 107
Novotný, Václav (Вацлав Новотни) 99, 100, 101, 102, 104
Носк (Nosk), угарски ратник 97

О
Олеговичи (Olegovichs), руски владарски род 9, 13, 15, 16, 17, 18, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 34, 40, 45, 47, 48, 50, 52, 54, 56, 57, 58, 62, 72, 75, 81, 123, 127
Oreb, Marin 78
Орлов, А. С. 11
Острогорски, Георгије 106
Отакар II Пшемисл (Přemysl Otakar II; Przemysł Otokar II; Пржемысл II Оттокар; Ottokar II), супруг Кунигунде Ростиславич 9, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 126, 130
Отакар Штајерски (Otokar oûz der Geul) 103
Отон, баварски војвода 96
Отон, бранденбуршки маркгроф 104

П
Пакослав, сандомирски војвода из рода Авданаца 37
Палаузов, Спиридон Н. 12, 15, 62, 67, 71, 80, 101, 106, 109, 113
Palacký, František (Франтишек Палацки) 9, 12, 21, 27, 50, 53, 54, 62, 67, 68, 71, 80, 81, 82, 101, 102, 114, 117, 123, 127
Pappadopoulos Jean B. 109, 110
Паршин, Ілля 10, 87
Pauler, Gyula (Ђула Паулер) 26, 46, 69, 71, 80, 82, 83, 86, 87, 89, 98, 102, 104, 115, 118, 119
Пашуто, Владимир Т. 33, 35, 39, 44, 56, 67, 74, 80, 97
Perić, Olga 68, 82
Pertz, G. H. 88, 102
Петар, комес, син Петра 84
Petkova, Ilka 105, 112
Пјасти, пољска владарска династија 75
Подвигина, Наталия, Л. 17, 18, 19
Polemis, Demetrios I. 107
Помпеј 43
Предслава, ћерка кијевског кнеза Рјурика Ростиславича 25, 29
Премисл (Premysl), ратник Ростислава Михаиловича 97
Прибика Пулкава, чешки хроничар 114
Пријезда, босански бан 103
Приселков, Михаил Д. 11
Прокофьев, Всеволод Г. (Всеволод Прокофјев) 13, 20, 39, 71, 75, 80, 86, 98, 118
Procházková, Nataša 73
Przezdyiecki, Alexander 114
Pudłocki, Tomasz 75, 77, 80, 83
Pullé, Giorgio 78
Pfeiffer, Attila 92

Р
Радонић, Јован 103
Рапов, Олег 12, 14, 20, 21, 31, 56, 63
Ráth, Károly 45, 71, 84, 85, 115
Rački, Franjo 68
Ричка, Володимир 62
Roháč, Peter (Петар Рохач) 96, 98
Рјурик Ростиславич, кијевски кнез 25, 29
Рјуриковичи (Rurykowiczów; Rurykowicze; Rurikides), династија 9, 10, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 28, 31, 35, 36, 51, 56, 61, 63, 73, 75, 87, 95, 114

Рогерије (Rogerije iz Apulije), хроничар 34, 38, 57, 69
Роман Мстиславич, галичко-волињски кнез, деда Ростислава Михаиловича 9, 16, 25, 29
Ростислав Мстиславич, кнез Смоленска 42
Романовичи, кнежевска породица 25

С

Sardelić, Mirko (Мирко Сарделић) 34
Sathas, Konstantinos N. 12, 110.
Seemüller, Joseph 104
Senga, Toru (Тору Сенга) 13, 67, 71, 73, 86, 87, 89, 93
Skok, Petar 91
Slivka, Michal 83
Smičiklas, Tadija 12
Solicki, Stanisław (Станислав Солицки) 50, 52, 53
Soustal, Peter (Петер Соустал) 13, 108, 109
Spechtler, Franz Viktor 88, 89
Strakosch-Grassmann, Gustav (Густав Стракош-Грасман) 50, 51, 69
Subotić, Gojko (Гојко Суботић) 106
Sweeney, James R. 68.
Swoboda, Wincenty 9, 114
Szentpétery, Imre (Имре Сентпетери) 12, 26, 34, 91, 94
Szymczak, Jan 55
Салцбуршки хроничар (scriptor Annali Sancti Rudberti Salisburgenses) 88
Света Јадвига (sw. Jadwiga), шлеска кнегиња 52, 53
Свјатославичи, кнежевска кућа 17
Селезнёв, Юрий В. 48, 68
Семен (Симеон) Борисович, бојар 21
Середонин, Сергей М. 38
Соловьев, Сергей М. (Сергеј Соловјев) 62, 78
Спиридон, ђакон Јурјевог манастира, новгородски архиепископ 15, 18, 19
Срезневский, Измаил И. (Исмаил Срезњевски) 14, 16, 19, 38
Ставиский, В. И. 48
Стефан Гуткелед 94
Стефан Драгутин 103
Стефан Душан, српски краљ и цар 92
Стефан Првовенчани (Stefan the First-Crowned), српски велики жупан и краљ 10
Стефан Урош I, српски краљ 115
Стефан, острогонски бискуп 69
Стефана V Арпадовић, син Беле IV 99, 101, 104, 115, 116, 117, 118, 119
Стрижак, Олексій С. 13
Судислав Илич, галички бојар 26, 30, 79

Т

Tasnádi Nagy, Gyula 92
Татищев, Василий Н. (Василиј Никитич Татишчев) 15, 16, 19, 21, 22
Tautu, Luigi 107
Теодор II Ласкарис (Theodori Ducae Lascaris; Théodore II Lascaris; Теодора II Ласкаръ; Theodore II Laskaris), никејски цар 12, 106, 107, 108, 110, 113, 126, 129
Теодор Скутариот (Theodoros Skoutariotes; Theodore Scoutariotes), византијски државник и историчар 105, 109, 110, 124, 127
Теодула (Еуфросина) Михаилович, ћерка Михаила Всеволодовича, сестра Ростислава Михаиловича 51
Терський, Святослав 65
Teterycz-Puzio, Agnieszka 55, 79.
Тодорова, Сашка 9, 107, 112
Толочко, Алексей/Олексій П. 11, 19, 43, 62
Толочко, Пётр 34, 43
Тома Архиђакон Сплитски (Thomas Archidiaconus; Thomae archidiaconi Spalatensis), хроничар 68, 69
Тома, отац магистра Илије 87
Томенчук, Богдан 24
Торда, син Геура 115
Тошић, Ђуро 83
Trapp, Erich, 106
Трбуховић, Војислав 92
Theiner, Augustin 12

У

Ужанков, Александр Н. 11, 47
Узелац, Александар 68.
Uličný, Ferdinand 83, 84
Улрих Лихтенштајн (Ulrich von Liechtenstein), штајерски великодостојник Фридриха Бабенберга, немачки минезенгер 12, 87, 88, 89
Урбан IV, папа 117
Усманов, Миркасым 68

Ф
Федор, син кнеза Јарослава Всеволодовича 14, 20
Федорук, Андрій 75, 80.
Fejér, Gyula (Ђула Фејер) 12
Феннел, Джон (Џон Фенел) 18, 20, 21, 24, 26, 28, 29, 33, 35, 39, 43, 44
Festa, Nicolaus 12, 110
Фила (Fila, Füle), угарски великаш, бан 79
Fine, John V. A. (Џон Фајн) 102, 107
Флоријан Војцехович, сандомирски војвода 79
Флоровский, Антоний В., (Антоније В. Флоровски) 53, 86, 97, 101
Font, Márta (Марта Фонт) 10, 25, 27, 30, 35, 38, 39, 41, 45, 46, 72, 73, 87, 93, 107
Фридрих II Бабенберг, војвода Аустрије (Fridericus, dux Austrie, Bellicosus, Фридрих Свађалица; Фридрих Ратоборни; Воинственный) 40, 41, 86, 86, 88, 89, 93, 96
Фроянов, Игор Я. 16, 19
Fuhrmann, Joseph T. 60

Х
Chaloupecký, Václav 100
Havlíková, Lubomíra 107.
Хакимов, Рафаэль 68
Харди, Ђура, (Дюра Гарді; Джура Гарді; Đura Hardi) 10, 40, 68,70, 83, 84, 85, 92, 95, 101, 102, 103, 104, 114, 117, 118, 120
Heisenberg, Augustus 12
Хенрих II Побожни (Индрихович; dux Henricus), краковски и шлески кнез 51, 52, 53
Hoensch, Jörg K. 101, 104
Homan, Balint (Балинт Хоман) 101
Homza, Martin 73, 95
Hosák, Ladislav (Ladislav Хосак) 96, 97
Хорошев, Александр С. 15, 18, 21
Хроничар из Ламбаха (Continuatio Lambacensis) 88
Хрусталев, Денис Г. 18, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 39, 40, 42, 44, 47, 48, 62, 63, 67, 68, 75, 77
Huber, Alfons (Алфонс Хубер) 102, 103.

Ц
Цанкова-Петкова, Геновева 107, 108, 109
Cončev, Dimitar 108
Csánki, Dezső (Деже Чанки) 13, 83, 84, 85

Ч
Чайка, Роман 65
Чак, угарски магистар 115
Чебаненко, Сергей Б. 64
Черепнин, Лев 11, 76, 77
Чугаева, Ирина К. 43, 57

Ш
Шараневич, Исидор (*Isidor Szaranewicz*) 27, 43, 63, 71, 75, 100
Шахматов, Алексей А. 11, 41
Schmitt, John 115
Šebánek, Jindřich 12, 39
Štěpanek,Vaclav 103
Шубићи, хрватска великашка породица 94

Лектори
Татјана Пивнички Дринић
Михал Рамач

Превод резимеа на енглески језик
доцент, др Јагода Топалов

Аутор именика
Небојша Карталија

Прелом и дизајн корице
Јелена Панић